

de Tilburgse hogeschool plaatsvonden, heeft behandeld. Hij beschrijft de toenemende spanningen die, eerst recht van september 1968 af, rezen in de nog steeds kleine en gemoeidelijke kring in het mooie nieuwe gebouw. Aan de hand van veel documentair, gedrukt en gestencild materiaal volgt hij de gebeurtenissen waarvoor de landelijke belangstelling verdween toen de Amsterdamse Maagdenhuisbezetting nog schokkender nieuws opleverde. Dat de omwenteling, zoals De Vries het hoofdstuk over de gewelddadige democratiseringsbeweging noemt, juist in Tilburg ontstond en vandaar uit leidde tot gelijksoortige acties elders, ligt voor hem in een complex van factoren: 'de geïsoleerde en archaisch-katholieke sfeer, de ligging en afgeslotenheid van het gebouw, het structureel zwakke bestuur en de aanwezigheid van een kleine groep sterk samenhangende radicalen. Maar daar dienen dan toch de beperkte horizon en het lage cultureel niveau aan toegevoegd te worden' (338). Uitvoeriger over de studenten die actie voerden op de bladzijden 291-294. De sluiting van de hogeschool na de gedeeltelijke bezetting bleek een fout; de heropening erna verlamde de acties - aldus werden fouten gemaakt maar er werden er, achteraf gezien, ook vermeden.

Het op het bestuur gerichte karakter van het boek leidt ertoe dat men de handelende personen als bestuurders ziet optreden. Dat moge treffend zijn voor een karakteristiek van curatoren, voor die van senaatsleden schiet deze werkwijze tekort. Helemaal staat er weinig meer in het boek over onderwijs en onderzoek dan dat ze plaats vonden. Wel is onder de bijlagen een lijst van gepromoveerden aanwezig.

Evenals in deel I is de documentatie opmerkelijk goed verzorgd. De lijsten en tabellen in de bijlagen en die in de tekst zijn zeer informatief. Het personenregister bevat minder gegevens dan dat van deel I, maar in deel II vindt men een zakenregister op beide delen. De talrijke foto's met verklarende onderschriften zijn goed gekozen; ze brengen op aantrekkelijke wijze de tekst tot leven. In dit verband één kritische opmerking: de op pagina 46 vermelde eredoctoer F. de Vries was in 1956 Amsterdams emeritus. Overigens sluit ik mij graag aan bij de hulde die Bornewasser en De Vries beiden aan hun assistent Koos van Dijken brengen voor het bijeenbrengen van materiaal.

Dit boek is, ook in taal en stijl, en juist zoals dat van Bornewasser, een persoonlijk boek. Het mist de vertedering die de terugblik op de eerste periode opleverde: de generatiewisseling bewerkte een zakelijker stijl. Ik vond bij de lectuur veel genoeg in talrijke kleine sceptische opmerkingen die De Vries aan zijn refererende en beoordelende tekst toevoegt. Eén voorbeeld uit vele: 'Wij moeten er ons voor hoeden in een dergelijk intellectueel milieu te veel naar hoog van de grondse motieven te zoeken' (208).

Het aandeel van de Tilburgse hogeschool aan het geheel van het wetenschappelijk onderwijs in Nederland lag en ligt lager dan vijf procent. Het is daarom goed dat de auteur deze geschiedenis heeft geplaatst tegen een algemene achtergrond. Naast de ingrijpende Tilburgse april-mei gebeurtenissen van 1969 stelt hij hetgeen over het toenmaals in Nijmegen, Leiden en Amsterdam voorgevallene is gepubliceerd. Daardoor heeft hij zijn boek tevens naar vermogen gemaakt tot een bron voor latere vergelijkende studie, waarin de eigen identiteiten van onze tegenwoordige disciplines, faculteiten en instellingen zullen kunnen worden gerelativeerd tot aspecten van de cultuur van de twintigste eeuw.

A.E. Cohen

H.H. Vleesenbeek, *De eerste grote industriële fusie in Nederland na de tweede wereldoorlog. Het ontstaan van Nijverdalen Cate. Een bedrijfshistorische analyse* (Diss. Rotter-

dam, 1981; Rotterdam: H.H. Vleesenbeek, Roosstraat 10, 3333 SL Zwijndrecht, 1981, 186 blz.).

De studie van Vleesenbeek, als proefschrift verdedigd aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam (promotor: prof. dr. P.W. Klein), analyseert voor de eerste maal in de geschiedschrijving de totstandkoming van een fusie na de tweede wereldoorlog. In het onderzoek staat centraal de vraag: op welke wijze, onder welke omstandigheden en door welke motieven de textielindustrieën H. ten Cate Hzn. en co. NV (ten Cate) te Almelo en de Koninklijke Stoomweverij te Nijverdal NV (KSW) in 1952 besloten tot een winstpoolingovereenkomst die in 1957, na oplossing van bestuurlijke, bedrijfseconomische en financiële vraagstukken, uitliep op een formele fusie. Daarnaast wijdt de auteur aandacht aan het probleem of aan de grondslag van de eigenlijke fusiebeslissing in 1952 innoverend ondernemersgedrag toegeschreven kan worden of slechts defensief opportunisme.

Wat opvalt in dit boek is de strakke redeneertrant waarmee deze centrale probleemstellingen worden behandeld en naar een resultaat gevoerd. Het betoog zelf is opgezet vanuit een methodologische verantwoording, gebaseerd op minutieus bronnenonderzoek en praktisch altijd overtuigend in zijn bewijsvoering. Boeit dus dit boek door het onderwerp, namelijk het geven van een bedrijfshistorische analyse van het ontstaan van Nijverdal-ten Cate, de uitwerking zelf is zonder flonkering en gortdroog. Dat is natuurlijk Vleesenbeek niet euvel te duiden. Hij schrijft nu eenmaal geen lenige stijl, maar onwillekeurig moest de recensent tijdens het lezen denken aan het oordeel van Helen Hughes en A.D. Chandler jr., die beiden de meeste bedrijfsgechiedenissen nogal saai beschreven vinden<sup>1</sup>.

Nochtans verdient de studie van Vleesenbeek veel waardering vanwege het originele onderzoeksonderwerp en de streng wetenschappelijke uiteenzetting ervan. Na een toelichting op zijn probleemstelling en een methodologische verantwoording (hoofdstuk I, 1-24), verklaart hij de ontwikkelingen op bedrijfstakniveau (hoofdstuk II, 26-68). In dit gedeelte geeft hij een historisch exposé van de Nederlandse katoenindustrie langs de chronologische cesuren 1830-1914, 1914-1940 en de jaren na de tweede wereldoorlog. Hoofdstuk III (73-117) beschrijft dan de geschiedenis op ondernemingsniveau van de firma G. en H. Salomonson, vanaf 1872 geheten de Koninklijke Stoomweverij te Nijverdal NV en van H. ten Cate Hzn. en co. NV, voorheen de firma H. ten Cate Hzn. en co. ook hier volgens dezelfde cesuren, hoewel niet expliciet gelegd, als in hoofdstuk II. Tevens onderzoekt hij op ondernemingsniveau in- en verkoop, organisatie en financiering van de produktie. Hoofdstuk IV (123-159) behandelt de fusie zelf met name de totstandkoming van de winstpoolingovereenkomst op 28 oktober 1952 en de weg naar de formele fusie op 21 september 1957. Verhelderende bijlagen (160-170), zoals balansen en vermogensmutaties gaan vooraf aan een summary (175-177), een nawoord (178) waarin schrijver personen en instanties bedankt, een lijst van geraadpleegde literatuur (179-183) en een personen- en zakenregister (184-186). Onhandig voor de gebruiker is dat de noten zijn geregistreerd per hoofdstuk en niet bij elkaar zijn geplaatst achterin het boek.

Het dunne boek van Vleesenbeek bewijst overtuigend dat goede dissertaties niet altijd omvangrijk hoeven te zijn. Zijn verhaal tot de eigenlijke kern van het boek, namelijk de fusiebeschrijving zelf, is ook gauw verteld. Terwijl Nederland vlak vóór de eerste wereldoorlog internationaal gezien een moderne katoenindustrie bezat ontstonden hierin tijdens en na de eerste wereldoorlog en na 1945 structurele moeilijkheden, waarbij de tijd na de

1. H. Hughes, 'Business History or the History of Business', *Business Archives and History*, III (1963) 1; A.D. Chandler jr., 'Business History as Institutional History', in: G.R. Taylor and L.F. Ellsworth, ed., *Approaches to American Economic History* (Charlottesville, 1971) 23.

tweede wereldoorlog niet als iets nieuws moet worden gezien maar als een voortzetting van de achteruitgang der jaren 1914-1940. Na 1914 begonnen landen als Brits-Indië, Japan en China met de Europese katoenindustrie te wedijveren. Deze trend zette zich na 1945 voort. Daarnaast ontplooiden Pakistan, Egypte, Mexico en Brazilië een moordende concurrentie. De gehele Europese katoenindustrie kreeg met grote moeilijkheden te kampen door het verlies van buiten-Europese markten, een groeiende internationale overcapaciteit, de noodzaak het assortiment te wijzigen en de kapitaalintensiteit op te voeren; immers, de 'Nederlandse katoenindustrie en met haar de gehele Westeuropese textielnijverheid dreigde te worden doodgedrukt tussen de lage lonen van de jonge industrielanden en de hoge arbeidsproductiviteit van de Verenigde Staten' (63).

Zoals in de jaren twintig en dertig bleek ook nu de noodzaak tot samenwerking omdat vele ondernemers inzagen dat de hierboven beschreven moeilijkheden structureel waren. Tijdens de jaren na de grote depressie kwam men hier tot samenwerkingsverbanden zoals prijs-, productie- en conditiekartels. De auteur beschrijft de functionering van de verscheidene samenwerkingsverbanden waarbij hij stelt dat de tijd alleen nog maar rijp was voor kartellering en niet voor fusie. De reden daarvan zoekt hij in het nationale en internationale vrijhandelsklimaat en in de geprononceerde individualistische mentaliteit van de ondernemer waardoor de Nederlandse katoenindustrie zich heeft kunnen ontwikkelen. Het besef ontbrak in de jaren dertig dat het om een duurzame crisis ging in tegenstelling tot de jaren na de tweede wereldoorlog toen de ondernemers bereid bleken te zijn op zoek te gaan naar betere samenwerkingsvormen dan kartelafspraken. Vleesenbeek noemt daarom de kartellering uit de jaren dertig opportunistisch, dat wil zeggen de ondernemers pasten zich aan bij de gegeven situatie. De fusie van 1952 daarentegen is innoverend doordat de leiding van KSW en Ten Cate inzag dat de gerezen structurele moeilijkheden alleen het hoofd geboden konden worden door een fusie. Dit is van de schrijver een aardige vondst en deze lijkt ook zeer aannemelijk. De bewijskracht hiervoor is mager. Wel is aanvaardbaar zijn mening dat de fusie niet om financiële redenen tot stand is gekomen, want beide bedrijven bezaten immers tot het einde toe (1952) de middelen om via interne financiering de voortzetting van de onderneming te realiseren. Veel meer moet de oorzaak van de fusie gezocht worden in het streven naar behoud van continuïteit. Dit 'diende de belangen van alle betrokkenen, niet in de laatste plaats die van de werknemers' (124); samen hadden de ondernemingen ruim 5000 werknemers in dienst. Dit nu kan mijns inziens niet bewezen worden, zeker niet wanneer de fusie van 1952 afgezet wordt tegen het perspectief van de eigen tijd. Het bewijs wordt dan ook niet door Vleesenbeek gegeven waardoor zijn begrippen innoverend en opportunistisch ondernemersgedrag wel mooi klinken maar lege hulzen blijven, zeker indien de laatste mentaliteit van ondernemers uit de jaren dertig geadstrueerd wordt met het axioma: 'Voorts kan men aanvoeren, dat het fusieklimaat (in de jaren dertig: FM) weinig veelbelovend was, gezien het feit, dat het alle ondernemingen slecht ging en men gepreoccupeerd was met de strijd om het naakte voortbestaan' (57). Dat dit voor de textielindustrie anders was in de jaren vijftig en dat op grond hiervan de ene samenwerking opportunistisch is en de andere innoverend maakt Vleesenbeek niet duidelijk.

Van belang acht ik naast het onderzoek naar de fusie tussen Ten Cate en KSW schrijvers eerste hoofdstuk met name zijn methodologische bespiegeling (9-24). De invloed van zijn promotor is hier duidelijk aanwezig<sup>2</sup>. Wat Vleesenbeek aan theoretische notities bijeen-

2. P.W. Klein, 'De ondernemer en het ondernemen in de sociaal-economische geschiedschrijving', *TvG*, LXXXI (1968) 334-347.

brengt over ondernemersfunctie, bedrijfsgeschiedenis en een fusiebeslissing als bedrijfshistorisch studie-onderwerp zou kunnen gebruikt worden als een *aanzet* voor een inleiding tot de bedrijfsgeschiedenis waarvan Johan de Vries nog onlangs het gemis constateerde<sup>3</sup>. Niet dat het allemaal nieuw is wat Vleesenbeek hier te berde brengt, maar tal van theoretische aspecten uit de studies van bijvoorbeeld Aitken, Cole, Gerschenkron, Klein en De Vries verbindt hij tot een goed verhaal<sup>4</sup>. Ook wordt het begrip fusie duidelijk uitgewerkt en hij benadrukt het opgeven van de zelfstandigheid van beide bedrijven. Meer moeilijkheden heb ik met zijn omschrijving van wat nu eigenlijk bedrijfshistorisch onderzoek inhoudt. Een definitie in de strikte zin van het woord geeft hij niet en dat is ook heel verstandig, omdat men dan automatisch komt tot vergelijking met de werkdefinitie die Johan de Vries gaf en bij Hidy die in 1970 al stelde: 'there has never been a generally accepted definition of 'business-history''<sup>5</sup>. Volgens Vleesenbeek richt zich het bedrijfshistorisch onderzoek in het bijzonder 'op het ondernemersgedrag in het verleden voorzover dit gedrag betrekking heeft op 'decision making' betreffende management, aanpassing en innovatie binnen het kader van zelfstandige bedrijfshuishoudingen' (19). Dat vind ik een goede aanduiding van het onderzoeksveld van de bedrijfsgeschiedenis. Verwarrend wordt ze echter wanneer hij op bladzijde 14 de bedrijfsgeschiedenis een *aspect* noemt van de ondernemersgeschiedenis, omdat deze laatste ook nog onderzoek vergt naar sociale herkomst en mentaliteit van de ondernemer. Dat moge op zich juist zijn, maar deze vragen zijn toch niet altijd af te zonderen van het bedrijfshistorisch onderzoeksterrein dat de schrijver zelf afbakent?

F.A.M. Messing

3. Joh. de Vries, 'De stand der bedrijfsgeschiedenis in Nederland', in: P.A.M. Geurts en F.A.M. Messing, ed., *Theoretische en methodologische aspecten van de economische en sociale geschiedenis* (Den Haag, 1979) II, 135.

4. H.G.J. Aitken, 'The Entrepreneurial Approach to Economic History', in: Taylor and Ellsworth, *Approaches*, 1-15; A.H. Cole, 'An Approach to the Study of Entrepreneurship', *Journal of Economic History*, VI (1946) 1-15; A. Gerschenkron, 'The Modernization of Entrepreneurship' in: *idem, Continuity in History and other Essays* (Cambridge, Mass., 1968) 128-139.

5. Joh. de Vries, 'De stand der bedrijfsgeschiedenis', 133; R.W. Hidy, 'Business History: Present Status and Future Needs', *Business History Review*, XLIV (1970) 483.

# Kroniek

## PRIJSVRAAG, STUDIEGROEPEN, CONGRES, TIJDSCHRIFTEN

De directeuren van Teylers stichting en de leden van Teylers tweede genootschap hebben besloten voor het jaar 1983 een prijsvraag uit te schrijven. Gevraagd wordt: 'een historische studie of studies over wetenschapsbeoefening in Nederland in de zeventiende en (of) achttiende eeuw'. Het antwoord moet bestaan uit een langere studie in de vorm van een voor publicatie gereed artikel, of uit een korte, al of niet publiceerbare, inleiding van bijvoorbeeld vijf pagina's, vergezeld van publikaties, merendeels verschenen gedurende de laatste drie jaar voor 1 januari 1986 en waarvan de indiener de auteur of één der hoofdauteurs is. Om voor beoordeling in aanmerking te komen moeten de antwoorden worden ingezonden voor 1 januari 1986 aan: directeuren van Teylers stichting, Damstraat 21, 2011 HA Haarlem.

J.L.

Ten behoeve van een toekomstige publikatie over magische voorstellingen en handelingen, de reacties hierop en in het bijzonder de vervolging wegens hekserij en dergelijke in Nederland gedurende de vijftiende tot en met de negentiende eeuw, tracht de studiegroep 'Nederlandse heksenvervolgingen' nog lopend en reeds verricht onderzoek op dit terrein te inventariseren. Wij verzoeken allen die zich met dergelijk onderzoek bezighouden of die meer terloops materiaal over deze onderwerpen in archieven hebben aangetroffen, contact op te nemen met drs. M.Gijswijt-Hofstra, Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, Herengracht 286, 1016 BX Amsterdam.

M.G.H.

Sedert 12 maart 1981 bestaat de Stichting Studieverzameling 'Het Rijkspolitiemuseum'. Deze heeft mede tot doel het stimuleren van en het doen van onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse politie. Daartoe is reeds vanuit de stichting contact gelegd met vertegenwoordigers van de vakgroep Nieuwe en Theoretische Geschiedenis van het Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam en de vakgroep Strafrechtswetenschappen van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Katholieke Hogeschool te Tilburg. Zij nodigen overige belangstellenden uit aan dit overleg deel te nemen. Bezien zal worden of de vorming van een studiegroep mogelijk is. De belangstellenden worden uitgenodigd contact op te nemen. Een brochure wordt op aanvraag toegezonden. Contactadres: Stichting Studieverzameling 'Het Rijkspolitiemuseum', Postbus 958, 2270 AZ Voorburg, tel.: 070-694021 toestel 219.

J.C.H.B.

Op 1 augustus 1982 is van start gegaan het 'Project Repertorium Brieven Albert Verwey'. Dit project staat onder redactie van mevr. prof. dr. M.H. Schenkeveld, prof. dr. C. Blotkamp, dr. H.G.M. Prick en drs. J.D.F. van Halsema, en wordt gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek. Het is bedoeld als eerste fase van een omvangrijk plan, waarvan de laatste fase het verzorgen van een integrale, chronologisch geordende uitgave van de brieven van en aan Albert Verwey, met inleiding en commentaar hoopt te zijn.

De brieven aan Verwey bevinden zich vrijwel volledig in het Verwey-archief van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Bestudering van de inventarislijsten en de kaartenbakken van het Verwey-archief leert dat Verwey gecorrespondeerd heeft met ruim tweeduizend tijdgenoten in binnen- en buitenland, allen figuren die zich verdienstelijk hebben gemaakt op het gebied van de letterkunde, beeldende kunst, filosofie of politiek. Met ruim duizend van hen heeft Verwey meer dan één brief gewisseld, met ruim tweehonderd van hen heeft hij meer dan tien brieven gewisseld. Van het overgrote deel der brieven die Verwey verzonden heeft is het niet bekend of ze bewaard zijn, en zo ja, waar.

Het doel van het Project Repertorium Brieven Albert Verwey is de inventarisatie van die brieven, en het beschrijven en verzamelen, dan wel fotokopiëren van de gevonden brieven.

De drie onderzoekers van het project hebben een volledige lijst van correspondenten opgesteld door de bij het brievenbestand van het Verwey-archief horende klappers en kaartsystemen samen te voegen en te controleren. Uit deze lijst is een zogenaamde tienlijst samengesteld met namen van correspondenten die op grond van hun aantal brieven – meer dan 10 – of anderszins prioriteit verdienen. Vervolgens konden zij van start gaan met het opsporen, registreren en verzamelen van de brieven van Verwey. De onderzoekers zijn begonnen met het inventariseren van Verwey-brieven in de openbare verzamelingen. Daarnaast doen zij, op grond van de tienlijst, navraag bij particulieren.

Ieder die in het kader van zijn werkzaamheden, eigen onderzoek, of anderszins ooit gestuit is op brieven van Verwey die niet als algemeen bekend mogen worden verondersteld, wordt uitgenodigd hiervan telefonisch, schriftelijk of persoonlijk mededeling te doen aan de onderzoekers van het project: Lieneke Frerichs, Frank Ligtoet, Marijke Stapert-Eggen, Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, Handschriftenkamer, Verwey-project, Postbus 19185, 1000 GD Amsterdam, tel. 020-5252471.

M.S.E.

Op 28 en 29 september 1984 organiseert het Centrum voor middeleeuwse studies van de Katholieke Universiteit Nijmegen een internationaal congres ter gelegenheid van het zeshonderdste sterfjaar van Geert Grote (Deventer 1384), getiteld: 'Geert Grote en de moderne devotie'. Tijdens dit congres zullen de openings- en slotzitting plenair zijn; voor het overige zullen parallel diverse werkgroepen worden georganiseerd. Elk van deze werkgroepen zal vijf à zes zittingen houden, waarin telkens een referaat van twintig à dertig minuten zal worden gehouden, gevolgd door discussie. De openingslezing zal de kern van Geert Grote's geestelijk streven tot onderwerp hebben, de slotvoordracht behandelt de culturele en religieuze betekenis van de moderne devotie. Inschrijvingstermijn en kosten van inschrijving zullen nog bekend worden gemaakt. Nadere informatie kunt u inwinnen bij het secretariaat: mw. drs. P. Bange, Instituut voor middeleeuwse geschiedenis, Erasmusplein 1, postbus 9103, 6500 HD Nijmegen, tel. 080-515516.

P.B.

Enige tijd geleden is door enkele Groninger mediaevisten (Jos M.M. Hermans, G.C.

Huisman en W.C.M. Wüstefeld) in samenspraak met dr. J.P. Gumbert, RU Leiden, het idee geopperd een informatieblad uit te geven over de activiteiten met betrekking tot handschriften en oude drukken. Een dergelijk blad zou kunnen voorzien in een behoefte aan betere informatieverstrekking op dit gebied. Twee maal per jaar zal er een beknopte nieuwsbrief, *Bifolium* genaamd, verschijnen met daarin recente informatie over handschriften en oude drukken in Nederland, België en Noord/West Duitsland. Uiteraard zullen ook belangrijke gegevens uit Engeland, Frankrijk of elders niet onvermeld blijven. De uitgave van dit bulletin (kosten voor vier nummers f5,—, onder voorbehoud van eventuele portoverhoging) geschiedt onder auspiciën van de vakgroep mediaevistiek, Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 56, 9712 SJ Groningen.

J.M.M.H.

Het *Bulletin van de Stichting tot behoud van monumenten van bedrijf en techniek in het Zuiden van Nederland*, XIII (1981) bevat een zeer korte inleiding over de betekenis van het woord 'touwen' gebruikt in de leerlooierij en in de linnenindustrie. Deze stichting blijft verder betrekkelijk regelmatig nieuwsbrieven uitgeven waarin opgenomen worden krantenknipsels, overdrukken van artikelen uit andere tijdschriften en mededelingen. Een nieuwe ontwikkeling op het terrein van de industriële archeologie is de komst van een nieuw tijdschrift genaamd *Industriële Archeologie*, dat een landelijk publikatieplatform wil gaan bieden en waarvan het eerste dubbelnummer verscheen in november 1981.

A.C.M.K.

## INVENTARISSEN, REPERTORIA

Het Rijksarchief in Groningen heeft de inventarissen van een negental familiearchieven samengevoegd in: J. Ellerbroek-Wellinga, e.a., *Gebundelde inventarissen*, IX, *Familiearchieven* (Groningen: Rijksarchief in Groningen, 1981, 424 blz.). Verreweg de meeste stukken hebben betrekking op de aan- en verkoop van onroerende goederen en dergelijke, hier en daar aangevuld met documenten verkregen uit hoofde van vervulde (overheids)functies. Het betreft de families Aringa, Homan, Rummerink, Pauwels, Veldman, Van Oosten, Beckering Vinckers, Borgman, Wiersema en Alderts, Detmers-Van Cingel, De Haan en Grube, Heres, Diddens en Uniken, Hopma-Bruins, De Cock en de collectie-Coolman.

H.B.

P. Bauters en R. Buysse, *De Oostvlaamse watermolens. Inventaris 1980* (Kultureel jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen, Bijdragen, nieuwe reeks, XI; Gent: Provincie Oost-Vlaanderen, 1980, 197 blz., BF 300,—). De ondertitel 'inventaris 1980' van de publikatie geeft duidelijk en precies weer waar het om gaat. In haar huidige vorm is de uitgave dan ook geroepen om vooral aan molenliefhebbers en verantwoordelijken voor monumenten- en landschapspolitiek diensten te bewijzen. Voor de eenenvijftig nog resterende watermolens geven de auteurs benaming, nummer van de provinciale inventaris, ligging, waterloop, historische gegevens, eigenaar, uitbatingstoestand, uitwendige toestand, waterbouwkundige, landschappelijke, inwendige toestand en algemene beoordeling. Al met al een zeer verzorgde publikatie waarvan de historicus vooral de inventariswaarde en

de zeer mooie illustraties (niet minder dan 197) zal appreciëren. Aan de andere kant zal men betreuren dat aan het werk geen glossarium werd toegevoegd. De perspectiefdoorsnede met nomenclatuur van een watermolen kan immers hiervoor nauwelijks het substituut bieden. Tenslotte kan men hopen dat de auteurs in een volgende bijdrage de geschiedenis van ieder van de geïnventariseerde molens meer gedetailleerd zullen beschrijven. Het rijke verleden ervan verdient immers beter dan de enkele lijnen die hier werden opgenomen. Deze wens mag niet geïnterpreteerd worden als een kritiek op onderhavige publikatie die niet de opzet heeft een historische studie, maar wel een inventaris te zijn.

J.M.

M.M. Doornink-Hoogenraad en wijlen W. Zondervan hebben door hun publikatie van *Het oud-archief van de gemeente Zutphen*, III, *Regestenlijst van brieven, Index* (2 dln.; Zutphen: Walburg Pers, 1981, 815 blz., f90,—, ISBN 90 6011 0196) de opmerkelijk rijke collectie brieven geadresseerd aan het stadsbestuur van Zutphen tussen ca. 1350 tot ca. 1355 algemeen toegankelijk gemaakt. De documenten zijn van zeer uiteenlopende inhoud; zij bevatten ondermeer veel gegevens over interlokale civiele rechtszaken, over twisten van burgers met niet-Zutphenaren, over struikroverij en oorlogsschade, processen voor veemrichters, belastingen, heervaart en privileges en ook een curieus vrijeleide van de stad Lier voor de burgers van Zutphen (1523, regest nummer 2873) met het motief dat de graafschap Zutphen 'een lant by zyselven es' en niet verantwoordelijk voor vijandelijkheden van Geldersen en anderen tegen landen van de keizer. Een boeiende verzameling.

J.A.K.P.

De huidige penitentiaire inrichtingen te Veenhuizen danken hun bestaan aan de door generaal Johannes van den Bosch opgezette Maatschappij van weldadigheid. Deze maatschappij stelde zich ten doel de armoede te bestrijden door personen die daartoe geschikt waren een bestaan te verschaffen in de landbouw. Om allerlei redenen was het succes maar matig en in 1859 zag de regering zich genoodzaakt in te grijpen en de koloniën over te nemen. Deze werden omgevormd tot bedelaarsgestichten. Tegenwoordig fungeren de gestichten als gevangenis en rijkswerkinrichting. Tot op heden hebben de gebouwen een bonte rij bewoners gekend: bedelaars, landlopers, drankverslaafden, Belgische gedetineerden (1914) en vluchtelingen (1917), smokkelaars (1917), dienstweigeraars, Duits-Joodse vluchtelingen (1938), Duitse en Nederlandse oorlogsmisdadigers, souteneurs, Indië-deserteurs, dienstweigerende Jehova's getuigen en overtreders van de wegenverkeerswet (drankmisbruik!). Het archief werd onlangs geïnventariseerd, D.T. Koen, *Inventaris van de archieven van de rijkswerkinrichtingen te Veenhuizen en Ommerschans (1820) 1858-c.1960* (Assen: Rijksarchief in Drenthe, 1979, xiii + 66 blz.). Ruim de helft van de archieven bestaat uit registers voor de registratie van de gestichtsbevolking over de desbetreffende jaren. In de inventaris is een toelichting op het gebruik ervan opgenomen. Verder kan men gegevens aantreffen over de opbrengsten van gefabriceerde goederen en verleende diensten, over de arbeid in de landbouw, veeteelt, bosbouw, ontginning en turfsterkerij en dergelijke.

H.B.

In de *BMGN*, XCVII (1982) 321-322 verscheen een aankondiging van een tweetal inventarissen van archieven van rentambten vallend onder het Kroondomein 1863, vergezeld van enige toelichtende opmerkingen. Deze opmerkingen zijn eveneens van toepassing op de onlangs gepubliceerde en door Th.N.M.J. Broens en F.J. Truijens opgestelde *Inventarissen van de archieven van de rentambten Brielle en Noordwijk-Leiden van het Kroondo-*



*mein 1863. 1823-1915 (Brielle) en 1823-1912 (Noordwijk-Leiden)* (Den Haag: Bureau Post-en archiefzaken van het ministerie van financiën, 1981, 15 blz.).

H.B.

De opvarenden van de Nederlandse koopvaardij moesten vanaf mei 1940 hun werk onder bijzondere omstandigheden verrichten. Het contact met de verwanten in bezet gebied was beperkt tot ongeregelde correspondentie via neutrale landen; het gevaar van torpedering en andere bedreigingen van de oorlogvoering ter zee vormden bij de werkzaamheden een extra belasting, terwijl de vaarplicht hen de kans ontnam naar ander werk uit te zien. In vergelijking met normale omstandigheden namen de vergrijpen en conflicten aan boord van Nederlandse schepen toe. Daartoe in staat gesteld door de Britse 'Alien Powers (Maritime Courts) Act' van 22 mei 1941 stelde de Nederlandse regering op 3 oktober 1941 de Nederlandse rechtbank te Londen en kantongerechten in ter behandeling van misdrijven aan boord van Nederlandse schepen, scheepvaartmisdrijven en vaarplichtmisdrijven. De eerste zitting van de rechtbank vond plaats op 3 november 1941. J.H.G. Harder, *Inventarissen van de archieven van de Nederlandse gerechten te Londen 1941-1946 en het Centrale Toezicht 1943-1946* (Den Haag: Ministerie van justitie, 1980) beschrijft de inhoud van de archieven in drie hoofdgroepen, te weten het archief van het openbaar ministerie, het archief van het kantongerecht en het archief van de rechtbank. In deze archiefcollecties zijn ook de gedeponeerde archivalia opgenomen van de president van de rechtbank dr. J.M. de Moor, die betrekking hebben op diens andere activiteiten. De overzichtelijke inventaris bevat een uitvoerige inleiding waarin de oprichting en de werkwijze van de gerechten alsmede de beginselen bij de inventarisatie gehanteerd helder zijn uiteengezet. Voor de sociale geschiedenis van de Nederlandse koopvaardij bevatten deze archieven belangrijk materiaal.

A.E.K.

In de rubriek geschiedenis van de kroniek 'Panorama van Friesland 1980', *De Vrije Fries*, LXI (1981) 168-171 geeft J.J. Huizinga een becommentarieerd overzicht van de belangrijkste in 1980 verschenen publikaties op het gebied van de Friese geschiedenis.

O.V.

De uitgifte van een speciale penning ter gelegenheid van bepaalde familiegebeurtenissen –geboorte, doop, huwelijk, verjaardagen, overlijden –, zoals in sommige families van de zestiende tot de achttiende eeuw gebruikelijk was, was een typisch Nederlands verschijnsel; buiten onze grenzen kwam dit alleen in Noord-Duitsland voor. Veelal werden deze penningen speciaal voor één gebeurtenis ontworpen en geslagen; naast allegorische voorstellingen werden de namen, data en wapens van de opdrachtgevers daarop aangebracht. Voor de minder draagkrachtigen bestond er de mogelijkheid om kant en klare penningen te kopen, waarop ruimte was opengelaten om namen en data in te graven. A.J. Bemolt van Loghum Slaterus, *Nederlandse familiepenningen tot 1813* (Werken uitgegeven door het Koninklijk Nederlandsch genootschap voor geslachts- en wapenkunde, VII; Zutphen: Walburg Pers, 1981, 253 blz., f75,—, ISBN 90 6011 009 9) is een repertorium op 1596 van deze penningen uit de jaren 1573-1813. Van elke penning zijn datum, gebeurtenis, namen, materiaal, afmeting, uiterlijke kenmerken, eventuele verwijzing naar algemene typen, medailleur, literatuur en bewaarplaats vermeld. Van 175 penningen zijn daarnaast nog foto's opgenomen. Over de voorstelling op de penningen worden geen gegevens verstrekt; alleen van de kant en klare typen zijn beschrijvingen, die elders al eerder in druk

## KRONIEK

verschenen zijn, opgenomen. Het zoeken in dit vooral voor genealogen en kunsthistorici belangrijke werk wordt vergemakkelijkt door indices van persoons- en geografische namen en namen van medailleurs.

J.A.M.Y.B.R.

Een nuttig bibliografisch hulpmiddel verschaft N. Maas de onderzoekers van de negentiende eeuw met zijn index op de persoonsnamen van een belangwekkend maandblad: 'Register op de "Karakterschetsen" in *De Hollandsche Revue* [1896-1920] van Frans Netscher', *De negentiende eeuw. Documentatieblad werkgroep 19e eeuw*, V (1981) 155-160. Een korte, informatieve inleiding met vermelding van vergelijkbare 'schetsen' gaat vooraf. Het is te wensen dat de redactie het publiceren van dergelijke voorbeeldige indices krachtig zal blijven stimuleren.

A.H.H.

## ALGEMEEN

W. Fritschy, ed., *Fragmenten vrouwengeschiedenis*, I, *chronologisch*, II, *thematisch* (Geschiedenis in veelvoud X en XI; Den Haag: Nijhoff, 1980, xii + 231 blz. en xii + 237 blz., f 35,— per dl., ISBN 90 247 2254 3 en 90 247 2255 1). In de onvolprezen serie Geschiedenis in veelvoud wordt met deze tiende en elfde aflevering meegewerkt aan de verschaffing van een zekere status aan de vrouwengeschiedenis, parallel aan de universitaire ontwikkeling. Anders dan in andere afleveringen van de serie gaat het niet om de opname van klassieke en baanbrekende studies op een bepaald gebied van historisch onderzoek. In een chronologisch en een thematisch deel zijn brokstukken uit boeken, artikelen en bronnen bijeengebracht en voorzien van summiere toelichtingen. De literatuuropgave, waarin een schat van nuttige verwijzingen schuilgaat, is verspreid over noten, een lijstje na elke groep teksten en een literatuuropgave achterin elk van beide delen, hetgeen afbreuk doet aan de bruikbaarheid. In de keuze van de teksten, de toelichtingen en vooral de inleiding worden de spanningen waaraan de beoefening van de vrouwengeschiedenis onderhevig is, duidelijk.

Hoewel de geschiedschrijving van 'de vrouw' als doel even zinvol of zinledig is als het willen schrijven van de geschiedenis van 'de mens' of van 'de maatschappij', hoewel de notie van vrouwengeschiedenis als de geschiedenis van de helft van de mensheid even veelzeggend is als de geschiedenis van het kind of de bejaarde als elk als een kwart der mensheid, toch kan niet ontkend worden dat het uitermate legitiem kan zijn zich bezig te houden met de bestudering van een vrouw, een groep of een beweging van vrouwen; met houdingen en maatregelen ten opzichte van vrouwen in het verleden. Het stellen van dit soort vragen levert evenwel nog geen historische discipline op, zoals in de inleiding op pagina 4 gesteld wordt. Tot nog toe versplinteren de wijze waarop onderzoeksvragen worden geformuleerd, de manieren waarop materiaal verzameld en bewerkt worden en de wijzen van historische beeldvorming zich over de gangbare disciplines van de 'mensgeschiedenis'. Een integrale geschiedenis van de helft van de mensheid laat zich nu eenmaal slecht denken. Met dit alles worden het nut en de verrassende werking van het stellen van vrouwgerichte vragen allerminst bestreden, evenmin als de wenselijkheid van samenwerking en samspraak tussen historici die verwante vragen stellen, zoals dit in de subcultuur der vrouwenhistoricae geschiedt.

De uit deze kring afkomstige samenstelster werd bij haar sprokkelwerk heen en weer geslingerd tussen twee uitgangspunten. Enerzijds probeert ze een open vraagstelling te hanteren, gericht op een breed scala van verschijnselen, anderzijds brengt haar involvering met emancipatorische doelstellingen haar ertoe vooral het accent te leggen op datgene wat haars inziens bijdroeg tot bewustwording of bevrijding van de vrouw. Een selectie in die richting wordt nog versterkt door de omstandigheid dat over die emancipatie het meeste materiaal bestaat. Dat de twee uitgangspunten niet tot een harmonisch geheel hebben geleid blijkt het duidelijkst uit het eerste chronologische deel. De eerste groep teksten, 'Vrouwen voor de opkomst van het feminisme', handelt over vrouwen in gilden, in het boerenbedrijf, bij oproeren, in religieuze congregaties, als martelaressen. Voorts een artikel over Anna Maria Schuurmans en feministische Bataven. De volgende hoofdstukken betreffen de eerste feministische golf, het Interbellum en de wederopleving van het feminisme. De gepresenteerde teksten gaan voor het overgrote deel over vrouwenbewegingen. Gebrek aan consistentie en een willekeurige keuze beperken de bruikbaarheid van dit eerste deel. Het tweede deel vertoont meer samenhang. Het bevat in hoofdzaak teksten over de eerste feministische golf rond de laatste eeuwwisseling en over de thema's die in die periode de aandacht trokken zoals de arbeidssituatie van de vrouw, verzet en organisatie, huwelijk, gezin, geboortebeperving en prostitutie. Het openingshoofdstuk bevat een serie van acht egodokumenten in chronologische volgorde. Als deze fragmenten vrouwen-geschiedenis iets duidelijk maken is het wel het fragmentarische karakter van onze kennis over het leven der vrouwen in het verleden. Of dit gat in het collectieve geheugen al op dit tijdstip verbonden had moeten worden met een verondersteld gat in de markt voor historische literatuur valt evenwel te betwijfelen. De gebruiksmogelijkheden in het onderwijs zijn in ieder geval geringer dan die van de voorgaande delen in de serie.

H.J.W.

Taco K. Looijen, *Ieder is hier vervuld van zijn voordeel... Amsterdam in de ogen van buitenlanders* (Amsterdam: Peter van der Velden, 1981, 101 blz., f25,—, ISBN 90 6521 096 2). In een honderdtal pagina's brengt de samensteller verschillende opinies bijeen, die buitenlanders in de loop der eeuwen over Nederlanders en met name over Amsterdam ten beste gaven. In het eerste hoofdstuk worden algemene opvattingen verzameld, en in de volgende vier hoofdstukjes zijn uitspraken bijeen gebracht, die uitsluitend betrekking hebben op Amsterdam: het dagelijks leven, de Jordaan, de theaters en de prostitutie. Tot slot is er een hoofdstuk gewijd aan uitspraken over Amsterdam van beroemde buitenlandse schrijvers. De samensteller beperkt zich in zijn toelichting tot enige summier informatie over de persoon waarvan het citaat afkomstig is, maar geeft geen nadere verklaring bij de uitspraken zelf. Het boekje is rijk aan illustraties.

B.S.

In het Gravensteen, de oude gevangenis van Zierikzee, bevinden zich op wanden en deuren talloze inscripties, waaronder ook diverse afbeeldingen van schepen. In P.C. Gijsbers, *Schepen van het Gravensteen* (Zierikzee: Uitgave 'Slavenkas', 1981, 55 blz.) wordt aan de hand van foto's en tekeningen uiteengezet om welke scheepstypen het gaat. Het is een bonte mengeling van bijvoorbeeld fregatten, snauwen, otters tot vissloepen. In deze doorwrochte studie gaat de auteur ook in op de functie van het Gravensteen en op de Duinkerker kapers, van wie er velen op de wanden hun sporen hebben nagelaten. De 'Slavenkas', de uit 1735 daterende instelling om gelden voor loskoop van Zierikzeese zeelieden in Barbarijse slavernij bijeen te brengen, nam het initiatief tot deze uitgave en financierde haar.

J.R.B.

W.J. Formsma, *Beklemrecht en landbouw. Een agronomisch-historische studie over het beklemrecht in Groningen, in vergelijking met ontwikkelingen elders* (Historia Agriculturae, XIII; Groningen: Nederlands agronomisch-historisch instituut, 1981, f 30,—). Na de vele studies die al waren gewijd aan die bijzondere verhouding tussen grondeigenaar en pachter in Groningen, moeten er wel dringende redenen zijn daaraan nóg een publikatie toe te voegen. Er blijkt inderdaad aanleiding genoeg te zijn voor een historicus, de oud-archivaris in Groningen, het werk van juristen als A.S. de Blécourt en R.P. Cleveringa Pzn. in heroverweging te nemen. Zijn grote kennis van her en der verspreide archivalia stelt de auteur in staat het uit dogmatische literatuur en rechtspraak overgeleverde beeld soms aanzienlijk te nuanceren en te corrigeren. Formsma ziet de ontwikkeling van het beklemrecht in het perspectief van de strijd die ook elders in de Nederlanden werd gestreden tussen tijd- en erfpacht. Terwijl elders meestal de eigenaren het pleit in hun voordeel wisten te beslechten, ontstond in de Friese gebieden, en speciaal in Groningen blijvend, een bijzondere vorm van erfpacht: de beklemming. Deze kan gedefinieerd worden als 'een zakelijk recht dat de gerechtigde (de beklemde meier) de bevoegdheid geeft eens anders grond te houden, te gebruiken en daarvan de vruchten te genieten, onder de verplichting aan de eigenaar een vaste jaarlijkse huur te betalen, en bovendien een bepaalde som (geschenk) te voldoen bij overdracht en vererving alsmede ter zake van het huwelijk van de meier'. Aan welke omschrijving van Asser en Beekhuis inderdaad de oude bepaling ontbreekt dat de beklemde meier verplicht is een huis op het land te hebben, van welk huis hij eigenaar dient te zijn – vandaar beklemming, namelijk van het land van een ander (13). In een beknopt en helder betoog zet de auteur de ontwikkeling van het beklemrecht uiteen. Hij weet belangrijke veranderingsmomenten overtuigend in relatie te brengen met politieke beslissingen (de secularisatie der kloostergoederen en het type beheer dat daarvoor werd gekozen) en met de economische conjunctuur die in Groningen bijvoorbeeld mede debet werd aan het ontstaan van 'vaste' huur in de eerste helft van de achttiende eeuw (76). De rechtsvergelijking met bijvoorbeeld de situatie in Het Bildt in Friesland of met de Oostfriesse ontwikkeling van de 'vorheerdisheit' geeft aan de Groningse ontwikkeling pas reliëf. Onderzoek in de pachtcontracten biedt, ook al is kwantificering natuurlijk onmogelijk, een nieuw inzicht in de landbouwhistorische betekenis van het beklemrecht. Het dertiende deel van de serie *Historia Agriculturae* wordt besloten met een keuze uit de literatuur over het thema: 'Bibliografie over beklemming' door H. van Zon (137-150).

A.H.H.

Goederen uit het Verre Oosten hebben eeuwenlang een onweerstaanbare aantrekkingskracht uitgeoefend op Europeanen. Daarentegen had Europa de Aziaten aan goederen veel minder te bieden. Dit had tot gevolg dat er vanaf de elfde eeuw vrijwel continu een stroom goud en zilver oostwaarts vloeide. A. Attman, *The Bullion Flow between Europe and the East 1000-1750* (Acta regiae societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis, Humaniora 20; Göteborg: Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, 1981, 149 blz., Zw.Kr. 70,—, ISBN 91 85252 27 1) geeft een overzicht van de wegen waarlangs dit geld is gegaan. Vóór 1500 verliep de aanvoer van oosterse specerijen, kleurstoffen, textiel en andere produkten via de Middellandse zeeroute. De negatieve handelsbalans van de importerende Italiaanse steden – vooral Venetië – was in belangrijke mate verantwoordelijk voor het tekort aan edel metaal in het vijftiende-eeuwse Europa. Nadat de Nederlandse en Engelse Oostindische compagnieën, met hun moderne organisatie, kort na 1600 de specerijenhandel van de Venetianen hadden overgenomen volgde de grote geldstroom een andere weg, namelijk om Kaap de Goede Hoop. In een aan Nederland gewijd hoofdstuk

(35-46) toont Attman aan dat slechts maximaal 40% van de invoer uit het Verre Oosten gecompenseerd werd door goederenuitvoer naar die streken; de rest van de goederen werd met geld betaald. Pogingen van de VOC om deze uitvoer van edel metaal (vooral zilver) uit Nederland te beperken, onder andere door de verkoop van Indische peper op de Aziatische markt, mislukten. De hoeveelheid metaal die men in Azië kon verdienen (in Perzië en Seurat, in Japan – vooral vóór het exportverbod van zilver van 1668 – en in Manilla) was onvoldoende voor de aankoop van alle gewenste produkten. De Engelse Oostindische compagnie verkeerde in dezelfde situatie: gedurende de zeventiende en achttiende eeuw moest zo'n 75% van de totale invoer uit het Verre Oosten met zilver en goud betaald worden. Veel aandacht besteedt Attman verder aan de indirecte wegen waarlangs Westeuropees edelmetaal het Verre Oosten bereikte. Een deel van het geld dat de Oostzeegebieden, Hongarije (in de periode 1500-1650) en Rusland door hun gunstige handelsbalans wisten te verdienen vond – voornamelijk vanuit Rusland – via Turkije of rechtstreeks zijn weg naar de Centraalaziatische staten en China.

J.A.M.Y.B.R.

A. d'Haenens, *Notre-Dame de Tongre, son culte, son patrimoine 1081-1981* (Etudes et documents du Cercle royal d'histoire et d'archéologie d'Ath et de la région, III; Ath: Cercle royal d'histoire et d'archéologie d'Ath et de la région, 1981, 198 blz., BF 330, —). Dit boek is in wezen een uitgebreide catalogus van de tentoonstelling (15 augustus-8 september 1981) in de basiliek van Tongre-Notre-Dame naar aanleiding van de negenhonderdste verjaardag van de cultus van Onze Lieve Vrouw van Tongre (bij Ath, Henegouwen). Het bestaat uit twee delen (*Le culte et le pèlerinage* en *Le patrimoine*) en is een verzamelwerk van een tiental auteurs. Als men de traditie mag geloven werd in de nacht van 1 op 2 februari 1081 door engelen een miraculeus beeld van Onze Lieve Vrouw neergezet in de tuin van een kasteel in Tongre. Diezelfde maand deden zich rond dit beeld al talrijke wonderen voor en meteen ontstond een cultus. Historische feiten, verbeelding en legende zijn moeilijk te onderscheiden, temeer daar alle authentieke geschriften verdwenen zijn. De oudst bewaarde documenten dateren vanaf 1602. De jezuiten speelden een grote rol bij de (her)opleving van deze cultusplaats, waar Onze Lieve Vrouw tegen talrijke kwalen (pest, cholera, etc.) werd aangeroepen. In de zeventiende eeuw werd er bijzonderlijk gebeden voor doodgeboren kinderen en in de negentiende eeuw kwamen de dienstplichtigen er bidden om een goed nummer te trekken in de loterij. De cultus bloeide vooral in de zeventiende en achttiende eeuw; op 2 februari (Onze Lieve Vrouw Lichtmis) en 8 september (Maria Geboorte) en in de octaaf van dit laatste feest kwamen er toen duizenden pelgrims, die processiegewijs opstapten. Vanaf 1641 was er voor het feest van 2 februari een middernachtmis. De vele 'wonderbare gezangen' verzekerden het toenemend succes van het heiligdom. De studie van het ontstaan en de ontwikkeling van de cultus en de bedevaart van de hand van J.M. Depluvrez wordt besloten met een uitgebreide en verzorgde bibliografie. Een overzicht van de talrijke kapellen die op het Henegouwse platteland aan Notre-Dame de Tongre toegewijd zijn, beëindigt het eerste deel.

Het uitgebreide tweede deel is een kunsthistorische inventaris. De basiliek en het hele interieur worden uitgebreid behandeld. De *sedes sapientiae*, het kerkmeubilair, de schilderkunst, de edelsmeedkunst, de liturgische ornamenten, de ex-voto's en het orgel worden, op een uitzondering na, telkens door andere specialisten onder de loupe genomen. Het boek bevat in totaal 85 illustraties. In dit tweede deel is er een toch wat storend gebrek aan uniformiteit. Dat geldt onder meer voor voetnoten en bibliografie (nu eens alfabetisch, dan weer volgens datum van verschijnen). In de meeste bijdragen wordt niet verwe-

zen naar afbeeldingen zodat het verband tussen illustratie en tekst gewoon te zoeken valt. Verwarrend is ook dat er met betrekking tot de herkomst door elkaar gesproken wordt van het ACL en van het IRPA, respectievelijk de oude en de recente benaming voor de Dienst van het Kunstpatrimonium te Brussel. Een paar slordigheidjes van de drukker (94, 119, 128) laten we verder onbesproken. De kwaliteit van afbeelding 51 is niet goed en de afbeeldingen 47 en 49 zijn zo gelijkend op elkaar dat met één foto had kunnen worden volstaan. Enkele schoonheidsfouten hadden voorkomen kunnen worden indien iemand de algemene redactie op zich had genomen. Tenslotte had een index (of indices) bepaalde consultaties aanzienlijk kunnen vergemakkelijken. Dat neemt niet weg dat het hier om een over het algemeen zeer behoorlijk werk gaat. Al bij al achten we het tweede, kunsthistorische gedeelte belangrijker dan het eigenlijke historische gedeelte. Het gebrek aan serieuze en betrouwbare bronnen bemoeilijkte het kritisch-historisch onderzoek. Een diepe en breed opgezette studie over de betekenis van de Mariaverering was niet de opzet. Een wat ruimere situering in die context had evenwel niet misstaan. Toch komt het ons voor dat zowel historici als kunsthistorici dit boek zullen weten te waarderen.

M.C.

M. Thijs, *De rooms-katholieke en protestantse inquisities in de Zuidnederlandse provincien* (Oudegem: M. Thijs (Gebr. Goemaerelaan 67), [1981?], 181 blz.). De inquisitie was voornamelijk in de negentiende eeuw het voorwerp van hevige pennetwisten tussen katholieke en andersdenkende historici. In de meer recente literatuur schoof men de kontroverse opzij en ging men de inquisitie als instelling vanuit haar eigen tijds kader bestuderen. Het werk van Maurits Thijs houdt het midden tussen beide richtingen. Het wil vooral een aanklacht zijn tegen de intolerantie en de wreedheid waarmee de roomse kerk door haar inquisitie en ook de hervormde kerken andersdenkenden hebben onderdrukt. Thijs oordeelt en veroordeelt, terwijl hij verhaalt hoe en waarom de inquisitie rond 1200 ontstond, hoe ze verder evolueerde en uiteindelijk volgens hem haar hoogtepunt bereikte in de zestiende eeuw. Alvorens zich op de Zuidelijke Nederlanden toe te spitsen, heeft hij het nog over de processen tegen de tempeliers, Jeanne d'Arc, Jan Hus, Savonarola, Bruno en Galilei. Ook besteedt hij aandacht aan de verdachtmakingen tegen Vesalius en de procedure tegen Mercator. De uitbouw van het keizerlijk inquisitieapparaat en de vervolging in de zestiende eeuw in de Nederlanden vormen echter de kern van zijn boek. Tot slot wordt nog even ingegaan op de calvinistische repressie tegen de katholieke geestelijkheid in Vlaanderen en in Brabant, voornamelijk tussen 1577 en 1585. Samenvattend kan dit werk veeleer als een lijvig pamflet, dan als een waardevolle historische bijdrage, worden omschreven. Temeer daar Thijs in hoofdzaak heeft geput uit verouderde werken en meer recente literatuur zoals ondermeer de bijdragen van Scheerder, Decavele, Verheyden en Van Beuningen, niet heeft ingekeken. Sinds lang achterhaalde stellingen, verkeerde inzichten en allerlei fouten zijn hiervan het logische gevolg. Het fenomeen 'inquisitie' wordt ook nauwelijks vanuit haar eigen juridische basis verklaard en al te vaak verliest Thijs het tijds kader uit het oog.

J.V.D.W.

Michel van der Eycken, *Ziekenzorg te Diest van de 12e tot de 18e eeuw* (Dietsche cronycke, I; Diest: Vrienden van het stedelijk museum en archief Diest, 1979, 61 blz.). De auteur geeft een beknopt maar welgefundeerd overzicht, beginnend met de stichting van het OLV-gasthuis in 1205, een passantenhuis met accommodatie voor de verpleging van zieken en wat proveniers. De stedelijke magistraat kreeg in de veertiende eeuw de leiding geheel in handen maar raakte deze in de zeventiende eeuw kwijt aan nonnen. Een Diester

merkwaardigheid was de relatie met het smedengilde dat sinds 1262 in de gasthuiskapel een altaar onderhield en recht had op twee vrijbedden voor zieke of hulpbehoevende gildeleden. Behalve aan de verschillende hospitalen schenkt de schrijver aandacht aan de barbiers, chirurgijns, medici en apothekers, de cellebroeders (hun uit 1375 daterende kloostertje diende tevens als plaatselijk dolhuis), celle- en 'zwart'zusters en augustinessen, die allen op hun beurt bij de ziekenzorg betrokken waren. Het is een aardig boekje met veel nuttige bijzonderheden.

J.A.K.P.

J. Heringa, e.a., ed., *Drentse rechtsbronnen. Willekeuren, supplement op de ordelen van de etstoel, goorspraken, indices* (Werken der Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht, VII; Zutphen: Walburg Pers, 1981, 484 blz., f90,—, ISBN 90 6011 059 5). De Drentse archivariissen ten rijksarchieve verkeren kennelijk in de positie – in sommiger ogen ongetwijfeld een benijdenswaardige positie – de aan hun zorg toevertrouwde archieven op velerlei wijzen te kunnen ontsluiten. Niet alleen zorgen zij voor inventarissen, ook bieden zij de vorsers nuttige gidsen aan – ik denk bijvoorbeeld aan die over het kadaster en over de grondschatting – en vergeten zij een Drentse plakkatenlijst niet. Ook voor bronnenuitgaven-in-extenso vinden zij tijd. Daarmee zetten zij de traditie van de Drentse rijksarchivaris J.G.C. Joosting voort. Geen mensenwerk is immers perfect. De Vereniging voor OVR is de Drentse rechtshistorie welgezind geweest. De nieuwe rechtsvorm, de stichting – aangepast aan 'democratischer' tijden? – zet dat beleid voort. Voor ons ligt thans een uitgave van 'Drentse rechtsbronnen'. Wat viel er nog toe te voegen aan het werk der coryfeeën van weleer: Joosting, Gratama, H. van Riel, De Blécourt, G.J. ter Kuile, Van Oosten? De fungerend rijksarchivaris in Drenthe, de eerste professionele historicus in genoemde rij, heeft een systematische collectie willen aanleggen van de wetgeving of beslissingen der Drentse markegenoten, ter vervanging van de zeer incidenteel gebleven uitgaven van Joosting en zijn opvolger De Jonge van Ellemeet. Zijn van de 'willekeuren' – 220 stukken over de periode 1262 tot 1914 – geeft de meeste in extenso, enkele in regest. De criteria van de editor waren: 1 géén besluiten op te nemen 'die slechts afzonderlijke aangelegenheden' wilden regelen, en zich te beperken tot stukken waaraan men 'een voor de toekomst constituerend karakter' moet toekennen; 2 geen stukken betreffende scheidingen op te nemen na 1809; 3 geen contracten van de marken met derden op te nemen (13). Over de wetenschappelijke consequenties van het eerste selectie-criterium laat de editor de gebruiker in het ongewisse. De beide laatste criteria zijn een gevolg van de wens de omvang en kosten van deze uitgave binnen de perken te houden (nota bene de editie van de 'willekeuren' beslaat de bladzijden 11-300). Aan de uitgave is verder, naar mijn indruk, de methodische precisie ten grondslag gelegd die men tegenwoordig van dergelijke ondernemingen vergt: de stukken – die in allerlei vormen van Nederduits zijn gesteld – zijn uit een groot aantal archiefbewaarplaatsen bijeengebracht. De presentatie der stukken is niet chronologisch, maar alfabetisch per marke. Over het algemeen gaat het om scheidingen en delingen, vaststelling van waardelen, beheer en gebruik der gemene bossen, venen, enzovoort, verplichtingen der bureu. Stukken over inkwartiering (nummer 18, Anloo 1795) of tegen de vestiging van joden (nummer 23, Annerveen 1791) springen er uit. Het zijn over het algemeen geen opwindende teksten. De uitgever heeft hier en daar ter verluchting een kaart opgenomen (de opschriften op 48 en 246 zijn echter onleesbaar). We leren enorm veel markegenoten bij name kennen. Het belang van een dergelijke kostbare en arbeidsintensieve uitgave blijkt natuurlijk pas uit de mate waarin (rechts) historische studies er profijt van kunnen trekken. Hoe volledig kan een editor zijn? Heringa pre-

senteert in deze uitgave al een supplement van drie stukken (287-289). Hij laat de lezer wel wat onthutst achter als hij zijn voorwoord opgewekt besluit met de mededeling: 'Enige nog later gevonden willekeuren zullen worden uitgegeven in de Nieuwe Drentse Volksalmanak 1982' (15). Van de twee kleine bronnenuitgaven die op de 'willekeuren' volgen, valt eigenlijk weinig te zeggen. F. Keverling Buisman presenteert een Supplement op de ordelen van de etstoel van Drenthe 1505-1579 (301-339). Nu toch al een aparte editie wordt aangekondigd van het door hem teruggevonden protocol van ordelen over de periode 1399-1504 (8 en 303), vraagt men zich af waarom niet dit supplement dáár een plaats kreeg. Een soortgelijke vraag dringt zich op ten aanzien van de door D.T. Koen verzorgde uitgave van Goorspraken van Drenthe 1594-1596 (341-382). Ook hier betreft het een soort supplement, namelijk op de uitgaven van Joosting en anderen. Eigenlijk gaat het, als ik het goed begrijp, niet echt om goorspraken, maar om een lijst van aangiften van 'breucken' (344). De gedachte komt even op, dat deze beide korte bronnenuitgaven – hoewel niet van intrinsiek belang ontbloeit – toch voornamelijk als alibi dienen voor de indices, die ook éénviijfde van de Drentse rechtsbronnen in beslag nemen (383-484). P. Brood verzorgde deze indexen op namen van personen en plaatsen voorkomende in de vroeger (1893, 1928-43) gepubliceerde ordelen en goorspraken en op de beide supplementen in dit deel – ongetwijfeld een nuttig initiatief. Tevergeefs zocht ik echter naar indices op de 'willekeuren'.

A.H.H.

A. Fl. Gehlen, *Het notariaat in het tweehurig Maastricht. Een rechtshistorische schets van de inrichting en praktijk van het Maastrichtse notariaat vanaf zijn opkomst tot aan het einde van de tweehurigheid over de stad (1292-1794)* (Maaslandse Monografieën, XXXIII; Assen: Van Gorcum, 1981, xxiv + 330 blz., f 60,— ing., f 70,— geb., ISBN 90 232 1848 5, 90 232 1849 3). De geschiedenis van het notariaat is, ook in Nederland, zeker geen onontgonnen gebied. Een blik in de, al weer twintig jaar oude, gedrukte *Catalogus van de bibliotheek der Stichting tot bevordering der notariële wetenschap* (Amsterdam, 1963) maakt dat wel duidelijk. Er bestaan echter nog maar weinig regionale of stedelijke dieptestudies. Lokaal onderzoek naar het notariaat in Maastricht is dus welkom. Zo'n studie heeft het onmiskenbare voordeel dat het kan steunen op degelijk institutioneel en rechtshistorisch onderzoek over Maastricht en Luik (Van Panhuysen, Ubachs en anderen). De oudst bekende notariële akte uit Maastricht dateert van 1292 (48 en 276). De vijfhonderd en twee jaren worden volgemaakt bij de Franse bezetting van de stad: het einde van de tweehurigheid. Gehlen's boek valt eigenlijk in drie delen uiteen. Vooraf gaat een inleidend hoofdstuk (4-37) over de bestuurlijk/rechtelijke inrichting van de stad, dat de huidige stand der kennis samenvat. Een afzonderlijk hoofdstuk wordt gewijd aan het notariaat tijdens de middeleeuwen. De notarissen verschijnen bij de Maastrichtse kapittels ongeveer tezelfdertijd als in Luik, Utrecht en elders. Meer dan twee tot vier notarissen werkten er niet tegelijkertijd. De auteur analyseert de vorm van hun akten en geeft een kort overzicht van de inhoud ervan (70-79). De testamenten en schenkingen nemen, volgens verwachting, onder de niet-bestuurlijke of gerechtelijke notariële akten de grootste plaats in: huwelijksvoorwaarden kwamen doorgaans onderhands tot stand. Het volgende deel omvat een beschrijving van het notariaat tijdens het wisselvallige ancien régime (80-171). Na een inleiding over wetgeving en literatuur betreffende het notariaat in het Rijk en in de Nederlanden bespreekt de auteur de specifiek Maastrichtse wetgeving, met name de wetsartikelen uit 1665. De samenvatting van artikel 5 daarvan – notariële akten niet toegelaten als bewijs in gerechtelijke zaken (110) – wekt de indruk dat de Maastrichtse notarissen hun pennen



maar beter konden opbergen. Dat zal wel niet de bedoeling zijn geweest. Twee vragen komen hierbij op: ten eerste de verhouding tussen notariële akten en schepenbrieven (zie 78; dat begrip komt niet in de index voor) en het probleem van bewijskracht en authenticiteit (vergelijk 112 en 127). Op bladzijde 166 laat de auteur het afweten als het erom gaat deze kwestie op te lossen. En ten tweede de verhouding tussen notarissen en procureurs (vergelijk 112, 145 noot en 170), welke ook vanuit het oogpunt van de ontwikkeling van het instituut 'vertegenwoordiging' van groot historisch belang is. Na de uitvoerige institutionele kant der zaak snijdt Gehlen in het derde deel eindelijk aan wat velen als het belangrijkste zullen beschouwen: de notarieel-juridische praktijk (171-259). De auteur beperkt zich tot 'grepen' uit die praktijk in de tweede helft van de zeventiende en in de achttiende eeuw. Zijn hoopgevende referentie aan Ranieri's artikel over 'Rechtsgeschiede und quantitative Geschichte' blijkt slechts een onderzoekslimitering tot vijf peiljaren te moeten dekken. Mij stelden deze materieel-rechtelijke grepen teleur. Niet alleen omdat ik het gevoel kreeg dat de auteur maar weinig belangwekkends weet te vertellen over de (Maastrichtse) notarieel-rechtelijke praktijk – misschien is dat er wel niet –, maar vooral omdat de zwaarwichtige stijl nogal eens in tegenstelling staat tot de vele referenties naar lichtgewicht-literatuur. Zonder de didaktische kwaliteiten van die boeken te willen beoordelen, laat staan te kort te willen doen, mogen we toch wel constateren dat in een wetenschappelijke studie voortdurende verwijzing naar leerboeken als die van De Blécourt-Fischer, het *Compendium* van De Smidt, e.a., Cerutti, Feenstra's *Grondslagen*, Kaser-Wubbe, volstrekt misplaatst is. Als men dan op bladzijde 259 constateert dat het 'betoog' is afgelopen zonder dat een conclusie volgt, sluit de lezer teleurgesteld het boek.

A.H.H.

J.P. Puype, *Blanke wapens, Nederlandse slag- en steekwapens sinds 1600* (Tijdstroom antiekwijzers, VI; Lochem: De Tijdstroom, 1981, 127 blz., f25,—, ISBN 90 6087 662 8). Een degelijk, bruikbaar overzicht van in ons land sinds de tachtigjarige oorlog gedragen en gebruikte slag- en steekwapens bestond nog niet; het boek van Puype is vooral bedoeld voor verzamelaars. Juist door de vele afbeeldingen met toelichting en de uitvoerige typologie komt deze categorie zeker aan zijn trekken, maar ook andere belangstellenden kunnen zich met dit historisch overzicht gemakkelijk en grondig oriënteren. Terecht bepleit schrijver uniformiteit in terminologie. Belangwekkend zijn de – overigens wat schaarse – aanduidingen over de wisselwerking tussen de Noordnederlandse en in andere landen ontwikkelde wapens. Hoewel bajonetten, lans en dergelijke ontbreken, worden niet alleen de blanke wapens van zee-, land- en luchtmacht vermeld, doch eveneens die van het KNIL, de politie, de ere- en sierwapens, waarmee overigens best te vechten viel, en de civiele blanke wapens. Het valt te hopen, dat de schrijver, bibliothecaris van het Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum', zijn encyclopedische kennis over de draagbare wapens van de Nederlandse troepen in de loop der eeuwen nog eens uitvoerig kan te boek stellen. Het boek is keurig uitgegeven; op bladzijde 37 afbeelding 8 voor: links/rechts te lezen: boven/onder.

Y.P.W.V.D.W.

In jaargang IV (1981) van het *Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek* behandelt F.A. Stenvers de Nederlandse 'Geslachtsziektenbestrijding 1850-1880' (1-24), die vooral bestond uit controlemaatregelen op de prostitutie. H.A.M. Snelders analyseert 'Het fysisch-chemisch werk van de Rotterdamse arts Hendrik Willem Rouppe (1765-1816)' (25-44) sedert 1791 aanhanger van de oxidatie-

theorie van Lavoisier. De tweede aflevering van het tijdschrift bevat drie artikelen over Jan Swammerdam; R.P.W. Visser gaat in op de 'Theorie en praktijk van Swammerdams wetenschappelijke methode in entomologie' (63-73) en concludeert dat Swammerdam zijn standpunt dat niet rationalisme maar empirisch onderzoek het uitgangspunt van alle natuuronderzoek moet zijn ook consequent in de praktijk bracht; M. Fournier levert een bijdrage over 'Jan Swammerdam en de 17e eeuwse microscopie' (74-86); G.A. Lindeboom behandelt vooral het microscopisch werk van Swammerdam uit diens laatste levensjaren, na de contacten met Antoinette Bourguignon, 'Jan Swammerdam als microscopist' (87-110). De laatste twee afleveringen bevatten onder andere een artikel van J.H.F. Kerp over de Utrechtse hoogleraar 'Nicolaas Cornelis de Fremery (1770-1844) als palaeontoloog' (119-132) en een bijdrage van J. Slenders, waarin hij aantoonde dat een schilderij van Christiaan Coevershoff niet een anatomische les van dr. Nicolaas Tulp voorstelt, maar 'De anatomische les van dr. Zacheus de Jager (1640)' (159-167) te Enkhuizen.

A.D.M.

### *Algemeen (in regionale jaarboeken en tijdschriften)*

Het *Jaarboek Achterhoek en Liemers*, V (1982) is ditmaal een themanummer dat geheel gewijd is aan *De gemeentewapens van Achterhoek en Liemers* (Zutphen: De Walburg Pers, 1982, 174 + 34 ongenummerde blz., f 24,—, ISBN 9060110609) en derhalve ook onder die titel het licht ziet. Deze aan de overheidsheraldiek gewijde bundel wordt ingeleid door O. Schutte. De bijdragen verschenen eerder in de jaargangen van *Archief. Jaarboek van de oudheidkundige vereniging 'De Graafschap'* en die van het *Jaarboek Achterhoek en Liemers*; enkele zijn voor de gelegenheid enigszins bewerkt, maar van een redactionele stroomlijning is helaas geen sprake. De oudste gegevens hebben betrekking op de stedelijke wapens, die van Doesburg, Doetinchem, Groenlo, Lochem en Zutphen: ze dateren reeds uit de dertiende eeuw. Sedert 1816 werd een nieuwe registratie van gemeentelijke wapens doorgevoerd. De meeste wapens ontleen hun symbolen aan die van de families die in het betreffende gebied indertijd enigerlei rechtsmacht uitoefenden. Van de 37 wapens zijn zeer fraaie kleurenreproducties opgenomen.

R.W.M.V.S.

R. Boterberge publiceerde een degelijke bijdrage 'Over de vuurtorens van Blankenberge', *Biekorf*, LXXXI (1981) 260-268. De auteur schetst de evolutie van deze vuurbakens sinds 1337 en kan, mede op basis van de posten in de stadsrekeningen, daarvan een materieel beeld schetsen sinds de vijftiende eeuw. Het historisch overzicht wordt doorgetrokken tot de tweede wereldoorlog.

M.B.

In de *Bijdragen en mededelingen Gelre*, LXXII (1981) 47-67 publiceert Annemarie van Krusdijk 'Heksen in Gelderland. Enige notities over het geloof in heksen en heksenprocessen in het algemeen en in Gelderland in het bijzonder'. Het onderzoek is hoofdzakelijk gebaseerd op processen die voor het Hof van Gelderland gevoerd werden. Dit maakt dat het aantal te klein is om tot representatieve en meer algemeen geldige uitspraken te komen

omtrent de heersende attitude jegens als hekserij bestempeld gedrag. De vanaf het einde van de vijftiende tot in het begin van de zeventiende eeuw in Gelderland gevoerde processen hebben niet geleid tot grootscheepse heksenvervolgingen; dat zal mede te maken hebben met het sterk individuele karakter van de aanhangig gemaakte hekserijgevallen – van groepsvorming lijkt nauwelijks sprake geweest te zijn –. De achtergronden van de hier behandelde gevallen van hekserij en de gevoerde processen zijn maar oppervlakkig verkend.

'De Magistraatsrescriptie van 1569' en de afbakening van de strafrechtelijke bevoegdheden van scholtis en magistraat te Lochem in de achttiende eeuw', *ibidem*, 175-190, is de verkorte bijvakschripte rechtsgeschiedenis van A.M.J.A. Berkvens. Op bevel van de hertog van Alva werd in 1569 in heel Gelre een enquête gehouden om de centrale instanties inzicht te geven in de heersende lokale gewoonten op het vlak van de criminele jurisdictie. In de achttiende eeuw bleek deze zogenaamde magistraatsrescriptie op bepaalde punten dermate polyinterpretabel dat scholt en magistraat in regelrecht conflict raakten over elks bevoegdheden. In 1774 werd hieraan een einde gemaakt door formalisering van de sedert de late zestiende eeuw gegroeide gewoonte, volgens welke het Hof een steeds centraler rol was gaan spelen in criminele zaken.

In zijn artikel 'Hoe Gelders was de Gelderse Academie?', *ibidem*, 119-137, behandelt Willem Frijhoff het centrale probleem in hoeverre de in 1647 door de Gelderse Staten gestichte en ook als typisch gewestelijke instelling bedoelde universiteit van Harderwijk zich als zodanig manifesteerde. Kwantitatieve gegevens maken duidelijk dat Harderwijk als gemakkelijke en goedkope promotiegelegenheid de functie van Orléans overnam, maar dat een relatief grote en gestage stroom Gelderse studenten Leiden bleef verkiezen. Dit fenomeen maakte dat op het totale bestand van studenten Geldersen tot 1812 vrijwel continue minder dan 50% uitmaakten. Hollanders blijken een aanhoudende belangstelling te hebben voor een studie in Harderwijk. Buitenlanders komen bijna alleen om er te promoveren. Wat de interesseverhoudingen binnen Gelre betreft springt de geringe toeloop van studenten uit het kwartier van Nijmegen in het oog, ook nadat de kwartierlijke academie van Nijmegen na een kortstondig bestaan in 1675 opgeheven was. Frijhoff concludeert dat al vóór de oprichting van de Harderwijkse academie de Gelderse elite haar universitaire keuze gedaan had en daaraan in relatief grote mate gevolg bleef geven. Gebrek aan territoriaal saamhorigheidsbesef, wat dat ook zijn moge, deed het Harderwijkse experiment als gewestelijk instituut mislukken.

R.W.M.V.S.

H. Schoorl, de kenner bij uitstek van de historische geografie en kartografie van de kop van Noord-Holland, onderwerpt de kustverdediging ten noorden van Petten aan een hernieuwd en grondig onderzoek in 'Petten en de Hondsbosse Zeewering in kaart, beeld en reconstructie (1466-1614)', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, XIII (1981) 91-113. In deze fraai geïllustreerde studie komt de auteur, anders dan ir. J.F.W. Conrad in 1864, tot de conclusie dat het verdedigend wijken voor de zee waarbij de zeewering binnen het verloop van de algemene kustlijn werd gehouden, de verstandigste wijze van kustverdediging was bij de toenmalige stand der techniek. De referenties bij noten 6 en 7 zijn onvolledig: de eerste kaart bevindt zich op het ARA Den Haag, de tweede op het ARA Brussel. Elders is gesuggereerd dat het verouderde kaartbeeld dat Willem Croock voor zich kan hebben gehad, zou kunnen berusten op de opmetingen van de geometricus Machiel Bartsz. en Pieter Gherritsz 'scilder', in de jaren 1506-1507.

A.H.H.

Onder de titel *Gedenkboek A. Rembry-Barth* wijdt *De Leiegouw* een afzonderlijke aflevering aan de Zuidvlaamse stad Menen en omgeving. Men vindt er ondermeer de historisch gerichte bijdragen van J.P. Tijtgat, 'De kapucijnen in Menen, 1603-1797', *ibidem*, XXIII (1981) 425-444, van J.P. de Pue, 'Dominikanen en dominikanessen in Menen' (445-452), van M. Dulsster, 'Taaltoestanden en moedertaal onderricht in het Sint-Aloysiuskollege in Menen, 1832-1940' (401-423). De Kortrijkse rijksarchivaris N. Maddens schreef vooraf een doorwrocht artikel over de 'Histoire de Menin' van dokter Rembry-Barth, een klassiek geworden vierdelig werk dat in 1881 te Brugge werd gepubliceerd.

M.B.

## MIDDELEEUWEN

In een rijk gedocumenteerd en helder geschreven artikel vangt J.H. Munro 'Mint Policies, Ratios, and Outputs in the Low Countries and England, 1355-1420. Some Reflections on New Data', *Numismatic Chronicle*, CXLI (1981) 71-116, op een overtuigende wijze de kritiek op die recentelijk werd uitgebracht ten aanzien van bepaalde stellingen van zijn *Wool, Cloth and Gold* (1973). Tevens verfijnt hij zijn in 1973 gepubliceerde cijfers over de laat-middeleeuwse Vlaamse, Brabantse en Engelse muntproductie met behulp van nieuwe gegevens, afkomstig van zijn opzoekingen in Belgische archieven en met behulp van de recente publikaties van W.P. Blockmans, P. Cockshaw en P. Spufford. Munro verzamelde deze statistieken samen met een interessante methodologische uiteenzetting over middel-eeuwse *mint ratios* in een indrukwekkende appendix die door de specialisten reeds als een nuttige databank is verwelkomd. Op basis van dit materiaal kon de auteur een nieuw licht werpen op de monetaire politiek van Filips de Stoute en Johanna van Brabant in de complexe periode 1384-1399 en op de Engels-Vlaamse monetaire en commerciële relaties tijdens de jaren 1388-1420. Munro komt tot de vaststelling dat Brabant en Vlaanderen – en Brabant wellicht een decennium vroeger – vanaf de late veertiende eeuw 'after having glorified gold' een resolute pro-zilver-politiek hebben gevoerd. De in het onderwerp geïnteresseerde lezer moet dit artikel van Munro lezen in nauwe samenhang met zijn 'Monetary Contraction and Industrial Change in the Late-Medieval Low Countries, 1335-1500', N.J. Mayhew, ed., *Coinage in the Low Countries (880-1500)* (BAR- International Series, LIV; Oxford, 1979).

E.A.

Froissart blijft een groot historicus en de veertiende eeuw die hij zo beeldend heeft beschreven staat tegenwoordig zeer in de belangstelling. Maar als historicus is hij niet al te betrouwbaar; vreemd genoeg is er nog nooit een boek verschenen waarin al de gevechtsterreinen die hij vermeldt aan de orde komen. Waarschijnlijk is deze taak te groot voor één man, vandaar dat men een coöperatief werk heeft laten verschijnen waarin gelukkig ook plaats is ingeruimd voor het onderwerp Froissarts mededelingen over de Nederlanden, namelijk het hoofdstuk van Jan van Herwaarden, 'The War in the Low Countries', in J.J.N. Palmer, ed., *Froissart: Historian* (Woodbridge, 1981) 100-118. Vooral de grote Gentse opstand van 1379-1385 heeft in de *Chronicques* uitvoerig aandacht gekregen en Van Herwaarden bewijst dat Froissarts behandeling van deze episode evenwichtig is en best staande kan blijven, wanneer die geconfronteerd wordt met niet-verhalende bronnen. Opmer-

kelijker nog is dat Froissart zich hierbij geenszins de naïeve verheerlijker van de ridderlijke oorlog toonde, waarvoor hij vaak doorgaat, maar dat hij veeleer de gematigdheid (*mesure*) prees die hij belichaamd zag in de daden van Filips van Bourgondië. Het is een stimulerend artikel geworden dat geenszins misstaat tussen de hoofdstukken van erkende specialisten die verder het boek vullen. De uitvoerige annotatie leert dat er bovendien nog materiaal te over is voor een verdere behandeling van het onderwerp Froissart en de Nederlanden.

H.P.H.J.

Aquilin Janssens de Bisthoven, *Stedelijk Museum voor Schone Kunsten (Groeningemuseum) Brugge*, bewerkt en aangevuld naar de eerste Nederlandse en de tweede Franse uitgave met medewerking van M. Baes-Dondeyne en D. de Vos, I, *De Vlaamse primitieven, I, Corpus van de vijftiende-eeuwse schilderkunst in de Zuidelijke Nederlanden, I* (Brussel: 1981, 233 blz. en 243 platen). In 1951 verscheen als eerste deel van het nu reeds indrukwekkende corpus van de Vlaamse primitieven de catalogus van de collectie van het Brugse stadsmuseum van de hand van de Brugse conservator (nu ere-hoofdconservator) A. Janssens de Bisthoven en de Brugse stadsarchivaris R. Parmentier († 1960). De enorme belangstelling die deze publikatie ten deel gevallen is en de snelle vooruitgang in de wetenschappelijke eisen die door de groeiende ervaring en de technische ontwikkeling zich in het *Corpus* zelf heeft afgetekend, hebben een nieuwe uitgave in teamverband van dit aller-eerste deel wenselijk gemaakt. Het eerste nu verschenen deel behandelt twaalf schilderijen waaronder twee werken van Gerard David (ondermeer zijn gerechtigheidsstafereel voor de Brugse schepenen) en ook bekende werken van Jan van Eyck (het portret van zijn vrouw en de beroemde Madonna van kanunnik Van der Paele). Zoals gebruikelijk in het *Corpus* wordt van elk werk een uitvoerige technische beschrijving gegeven; speciaal het materiële uitzicht en de staat van bewaring krijgen daarbij aandacht. Ook de voorstelling zelf, haar bronnen en iconografie, haar parallellen, de aanwezige opschriften, merktekens en heraldische tekens worden grondig besproken. Een bijzondere paragraaf schetst de geschiedenis van het kunstwerk vanaf zijn ontstaan tot nu. Een bibliografie, een bundel afgedrukte bronnen en de lijst van de achteraan gepubliceerde reproducties, helaas uitsluitend in zwart-wit, vervolledigen de behandeling.

Dit deel zoals het hele *Corpus*, is in de eerste plaats bedoeld voor de kunsthistorici, maar niemand zal ook maar een ogenblik betwijfelen dat schilderijen ook voor de historicus een dankbare, zij het veel te weinig benutte bron en niet louter illustratiemiddelen zijn. Bij wijze van inleiding op het geheel wordt een studie gewijd aan de lotgevallen van de Brugse schilderijen tijdens de Franse bezetting en tijdens de twee wereldoorlogen, die bijzonder tekenend is voor de toenmalige omstandigheden en mentaliteit. De ganse stad Brugge liep bij voorbeeld te hoop toen in 1816 de Brugse kunstwerken terug uit Parijs in de stad toekwamen.

R.V.U.

### *Middeleeuwen (in regionale tijdschriften en jaarboeken)*

'Gedachten over het ontstaan en de eerste ontwikkeling van Amersfoort naar aanleiding van archeologische/geologische waarnemingen in de binnenstad', gepubliceerd in *FleHITE*,

XIII (1981) 64-77 door J.A. Brongers en W.J. van Tent geeft nieuwe inzichten in de oorsprong van deze stad. De auteurs maken daarbij gebruik van recente archeologische waarnemingen door W.J. van Hoorn, plaatselijk correspondent van het ROB. In hun conclusie, met nadruk gepresenteerd als werkhypothese, delen zij de vroegste geschiedenis van Amersfoort in vier fasen in, die zij echter nog niet nauwkeurig in de tijd kunnen begrenzen. Rond 1000 moet er bij een voorde (passeerbare plaats) in de Amer reeds een nederzetting geweest zijn aan de zuidzijde van deze stroom. De plaats van deze voorde is niet met zekerheid aan te geven. De auteurs geven twee mogelijkheden. In de tweede fase (rond 1132) wordt ook het gebied aan de noordzijde van de Amer ontwikkeld en ontstaat een haven. Handelscontacten over dit water met het Zuiderzeegebied leiden tot de derde fase, waarin in 1259 het stadsrecht wordt verleend. In de vierde fase worden om de wateroverlast aan de oostzijde van de stad te kunnen tegengaan twee waterlopen gegraven, waarna Amersfoort rond 1300 wordt voorzien van een stenen ommuring.

A.D.M.

In 'De grondslag van de sinds de 12e eeuw door de Hollandse graven op Friesland gemaakte aanspraken', *It Beaken*, XLIII (1981) 165-174 voert J.R.G. Schuur materiaal aan ter staving van de these dat de door de graven van Holland op Westerlauwers Friesland uitgeoefende aanspraken teruggaan op een schenking uit de laatste regeringsjaren van keizer Lotharius († 1137). Vast staat dat de gravenrechten in 1138 werden gerestitueerd aan de bisschop van Utrecht en dat Frederik Barbarossa in 1165 een *condominium* van de bisschop en de Hollandse graaf over het Friese graafschap instelde. Volgens de schrijver heeft N.E. Algra, die spreekt van een bisschoppelijke regeringsperiode van 1077 tot 1165, onvoldoende oog gehad voor de door de bisschoppen tijdens deze periode ondervonden concurrentie van eerst de Brunswijkse en Northeimse en later de Hollandse graven.

O.V.

De historisch-geografische ontwikkeling van de zogenaamde 'Grote Waard' in het mondingsgebied van onze grote rivieren is het onderwerp van een gedegen studie van T. Stol 'Opkomst en ondergang van de Grote Waard', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, XIII (1981) 129-145. De verveningen (turf- en zoutwinnings) acht de auteur een belangrijke factor in de ondergang die, zoals bekend, door de Sint-Elizabethsvloed van 18-20 november 1421 een feit werd.

De ambtelijke carrière van een verwaarloosde figuur uit het vroeg-vijftiende-eeuwse Holland wordt beschreven door F.J.W. van Kan in 'Boudijn van Zwieten, tesorier van Holland', *ibidem*, 288-305. De auteur komt, anders dan T.J. Jansma en anderen, tot de conclusie dat Boudijn van Zwieten (circa 1373-1454) van adellijke afkomst was. Hij ziet in hem dan ook de representant van een nieuwe groep lieden van adel wier eerste functie niet meer het krijgsbedrijf kon zijn, maar die – gedomesticiseerd, zou Norbert Elias zeggen – aan het hof van de landsheer hoge ambtelijke functies gingen bekleden. Van Zwietens zoons fungeerden als schout van Leiden; één hunner volgde hem in 1447 als tesorier op. Zijn bastaardzoon bekleedde de ambten van procureur-generaal en griffier bij het grafelijke Hof van Holland.

J. Sparreboom analyseert 'Twee fiscale bronnen uit het stadsarchief van Edam, circa 1462', *ibidem*, 146-164. Het schotboek van 1462 en het zogenaamde verpachtingsregister, dat enkele jaren later moet zijn aangelegd, – beide fiscale bronnen – gebruikt de auteur om er de beroepenstructuur en een sociale stratificatie mee te (re)construeren. Scheepvaart

en handel zijn de voornaamste bronnen van welvaart in dit Zuiderzeestadje, waar de verschillen tussen rijk en arm inderdaad groot schijnen te zijn geweest.

A. P. R. Obermann en H. Schoorl bieden in 'Koning Edward IV van Engeland op Texel', *ibidem*, 1-21, nieuwe gegevens over het verblijf van de omstreden Engelse koning in Holland (1470-1471). Op grond van nautische en historisch-geografische overwegingen en aan de hand van enkele nieuwe archiefvondsten maken zij aannemelijk dat Eduard en de zijnen inderdaad op Texel landden. De auteurs reconstrueren het *itinerarium* der ballingen en zij maken van de gelegenheid gebruik de Amsterdamse koopman Claes Woutersz., die aan Eduard de eerste financiële hulp bood, voor het voetlicht te halen. De man had grote handelsbelangen in Engeland. Een schoonheidsfoutje noem ik de, voor niet-ingewijden, onbegrijpelijke referenties (noten 47 en 55) naar de 'Inventarissen' van de series Beroepen uit Holland en Eerste Aanleg uit het archief van de Grote Raad van Mechelen (ARA Brussel).

A. H. H.

De sociale en economische geschiedenis van het hertogdom Gelre is nog grotendeels onontgonnen terrein. Aldus stellen W. Koppers en R. van Schaik in hun artikel 'Levensstandaard en stedelijke economie te Zutphen in de 15de en 16de eeuw', *Bijdragen en mededelingen Gelre*, LXXII (1981) 1-45. Ze beschouwen hun artikel als een lokale dieptepeiling met een sterk verkennend karakter. Hun onderzoek concentreerde zich grotendeels op de leefomstandigheden van de lagere klassen binnen de Zutphense bevolking. De koopkracht werd onderzocht op basis van een drietal loon- en prijsreeksen: daglonen van stadsarbeiders (1418-1553), tarweprijzen (1385-1502) en prijzen van grof roggebrood (1483-1553). Voor de lonen en tarweprijzen werden de Zutphense stadsrekeningen benut. Broodprijzen ontleenden de auteurs aan een voor de Noordelijke Nederlanden zeldzaam bronnentype: een broodzettingsregister. De Zutphense stedelijke economie werd nader bekeken aan de hand van inkomstenposten uit de stadsrekeningen zoals accijnzen, waag- en weggeld. De levensstandaard vertoonde na 1450 een geleidelijke daling en bereikte in het laatste kwart van de vijftiende eeuw een dieptepunt, terwijl de zestiende eeuw in zijn totaliteit gekenmerkt werd door een sterk verpauperingsproces. In hun conclusie sluiten de auteurs zich aan bij de bestaande opvatting dat de IJsselsteden in de vijftiende eeuw economisch achteruit gingen, maar ze betwijfelen of de slechtere bevaarbaarheid van de IJssel daarvan de oorzaak was. Eerder denken ze aan een heroriëntatie van de internationale handel, waarbij de Hollandse steden met succes de IJsselsteden beconcurrerden in hun handel met Noord-Duitsland en het Oostzeegebied.

J. A. E. K.

## NIEUWE GESCHIEDENIS

E. van Autenboer, *Nieuwe poorters te Turnhout 1536-1662* (Documenten uit het Turnhoutse archief, I; Turnhout: Geschied- en oudheidkundige kring Taxandria-Stadsarchief Turnhout, 1981) is het eerste deel in een nieuwe uitgavenreeks gepubliceerd door het stadsarchief van Turnhout en de geschied- en oudheidkundige kring Taxandria en bezorgd door de bekende Turnhoutse historicus E. van Autenboer. Na een uitgebreide inleiding over het poorterschap te Turnhout volgt, in alfabetische volgorde, een opgave van de nieuwe poor-

ters van Turnhout tussen 1536 en 1662, aan de hand van twee papieren katernen die fragmenten van een poortersboek bevatten. Deze onvolledige aantekeningen zijn door de auteur aangevuld met gegevens uit schouts- en burgemeestersrekeningen en een index van ontlastbrieven. Voor elke nieuwe poorter werd, voor zover mogelijk, naam, voornaam, beroep, plaats van herkomst, datum van eedaflegging of betaling van inkomgeld, de naam van de borgen en de bronvermelding opgegeven. Het gaat om een zeshonderdtal namen. Het is de bedoeling een repertorium voor de jaren 1662-1796 van de hand van wijlen stadsarchivaris R. Peeters als nummer II van deze reeks uit te geven.

G.A.

De socioloog H. Roodenburg werpt nieuw licht op de protestantse ethiek in 'Predestinatie en groepscharisma. Een sociologische verkenning van de conflicten tussen calvinisten en andere gelovigen in de Republiek ± 1580 - ± 1650', *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, VIII (1981-1982) 254-284. Uitgaande van Max Webers bekende verklaringen voor de toegenomen ascese en nadruk op het geweten: predestinatie en kerkelijke tucht, komt de auteur tot een ander perspectief. Op grond van een onderzoek in kerkeradsprotocollen (Amsterdam) naar de inhoud van de kerkelijke discipline, betoogt hij dat de al gesignaleerde verhoogde zelfcontrole bij de calvinisten 'weliswaar een functie vormde van de sociale organisatie van kerk en secte, maar dat de kerkelijke tucht op zijn beurt weer een functie vormde van de onderlinge concurrentie tussen de verschillende religieuze groeperingen' (255). Inzichten ontleend aan de beschavingstheorie van Norbert Elias staan hierbij tevens model.

A.H.H.

A.C.J. de Vrankrijker, *Mensen, leven en werken in de Gouden Eeuw* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1981, vii-viii + 195 blz., f 35,—, ISBN 90 247 9058 1) is een bewerking en uitbreiding van een boekje dat de schrijver in 1937 onder de titel *Het maatschappelijk leven in Nederland in de Gouden Eeuw* in de bekende Patria-reeks van P. N. van Kampen en Zoon te Amsterdam publiceerde. Aan de oorspronkelijke uitgave voegde de auteur vier hoofdstukken toe: Belastingen, studentenleven, boeken en lezers en buitenlanders en Nederlanders. Wie het oeuvre van De Vrankrijker kent, vindt in die uitbreiding evenwel niets nieuws. De toegevoegde hoofdstukken zijn, zoals achterin het boek wordt meegedeeld, ontleend aan andere publikaties van de schrijver, te weten *Geschiedenis van de belastingen* (Bussum, 1969), *Vier eeuwen Nederlandsch studentenleven* (Voorburg, 1939), *Vijf eeuwen boek in Nederland* (met andere auteurs, Haarlem, 1940) en *In andermans ogen* (Utrecht, 1941). De Vrankrijker heeft bij het herschrijven van de tekst zijn voordeel gedaan met de resultaten van recent onderzoek als Van der Woude's *Noorderkwartier* en De Booy's *Wel-daet der scholen*. Spelling en stijl zijn gemoderniseerd; veel lange zinnen werden korter. Meer dan in 1937 is de nadruk gelegd op het leven en werken van de schamele gemeente in de Gouden Eeuw. Aan deze 'herdruk' is zichtbaar zorg besteed. Niettemin blijft het 'face-lifting': van dichtbij zie je de ouderdom.

G.G.

Over de relaties tussen Italië en de Nederlanden in de late middeleeuwen is al heel wat bekend geworden, maar wij weten eigenlijk nog maar weinig van de talrijke Italianen, die zich in de nieuwe Republiek hebben gevestigd. Veelal gaat het daarbij om wat algemene opmerkingen in overzichtswerken of om studies, die zich toespitsen op bepaalde details. Met de geschiedschrijving over de Nederlanders in Italië is het iets gunstiger gesteld onder



andere door de studies van Hoogewerff, Kernkamp en Hart, maar ook hier blijven vele witte plekken op de kaart. De jonge Italiaanse historica Antonella Bicci heeft in haar 'Mercanti italiani in Amsterdam: Beniamino Burlamacchi', *Saggi e documenti*, II, *Serie storica a cura di Geo Pistarino* (Civico Istituto Colombiano; Genua, 1981) 463-501, de aandacht willen vestigen op het rijke archief van deze koopman in het gemeentearchief van Amsterdam en zo een bijdrage geleverd aan de nog te schrijven geschiedenis van de Italianen in Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw. De familie was afkomstig uit Lucca, maar moest om geloofsredenen haar toevlucht zoeken in Genève. De leden vestigden overal in Europa bijkantoren voor hun zijdehandel en verschaften krediet. Filippo, na 1606 enige tijd in Amsterdam – het nieuwe financiële centrum – gevestigd, verleende zijn medewerking aan de belening van de Engelse kroonjuwelen door Jacobus I en Karel I: het zou zijn faillissement worden. Zijn neef Vincenzo, die gedurende een verblijf in Amsterdam Nederlands had geleerd, stuurde zijn zoons naar die stad en Beniamino werd er in 1671 poorter. Hij onderhield vele en verschillende soorten handelsbetrekkingen. Bicci benadrukt het belang van een aantal factoren bij deze activiteiten. Ten eerste was de huwelijkspolitiek van deze emigranten nauw verbonden met zakelijke en commerciële overwegingen. Daarom moeten hun genealogieën nauwkeurig worden bestudeerd. Ook de analyse van de vermogensverdeling is belangrijk. Tenslotte is een factor van gewicht, dat de familie, ondanks haar duidelijk protestantse identiteitsgevoel, toch voor het 'network' van handelsbetrekkingen contacten bleef onderhouden met de katholieke Burlamacchis. De schrijfster, van wie nog eens een boek over deze materie mag worden verwacht, sluit haar studie af met de beredeneerde inventaris van het archief.

E.O.G.H.M.

Raffaele Belvederi bespreekt in 'Il Ragionamento di Giovanni Costa, gentil'huomo genovese sopra la triega de' Paesi Bassi, conchiusa in Anversa l'anno MDCIX', *Genova, la Liguria, e l'oltremare tra medioevo ed età moderna. Studi e ricerche d'archivio* (Genua, 1981) 175-360, hoe in dit werk uit 1610 (dat in facsimile wordt afgedrukt) niet slechts een abstracte beschouwing wordt gegeven, maar een reële afweging van het belang van dit Bestand voor de door Genua in ere te houden 'prudenza civile'. Door het boek van P. Giustiniano over de tachtigjarige oorlog kende men er precies de bepalingen van het Bestand en de ontwikkelingen die daaraan vooraf waren gegaan. Bovendien waren er moeizame contacten met de nieuwe republiek in het Noorden. De Genuese patriciër Costa verwerkt, volgens Belvederi, zijn kennis in een ongewoon pleidooi voor vrede en redelijkheid, waarbij hij de opvattingen van vele Genuezen over een onafhankelijker positie van hun stad dan tot dusverre ten opzichte van Spanje verwoordt.

E.O.G.H.M.

Heinz Kathe, *Der 'Sonnenkönig'. Ludwig XIV, König von Frankreich und seine Zeit 1638-1715* (Berlijn: Akademie-Verlag, 1981, v-vi + 234 blz., DM 11,80). Een uitvoerige bespreking verdient dit Oostduitse werk hier niet. Het hoofdstukje over 'Vorbereitung und Verlauf des Holländischen Krieges' is namelijk bijzonder kort, en het boek wekt ook niet bepaald de indruk dat de Nederlanden tijdens de coalitie-oorlogen tegen Lodewijk XIV een rol van enige betekenis hebben gespeeld. Toch is het wellicht niet ondienstig met een enkel woord in te gaan op dit boek, waarin citaten uit de 'Klassiker des Marxismus-Leninismus' – die in de literaturopgave aan de 'Quellen' voorafgaan – een essentiële functie vervullen. Het heeft weinig effect dat men verderop in die literaturopgave, naast publikaties uitgegeven in DDR en USSR, ook namen aantreft van auteurs als Norbert

Elias, Pierre Goubert, Ragnhild Hatton, Joseph Klaitz, Herbert Rowen en John Rule. Ook zij zijn weliswaar goed voor een enkel citaat hier of daar, maar hun visie op de zonnekoning en zijn tijd wordt zomin weergegeven als bestreden. Het resultaat van de procedure is een werk dat vrij hoog opgeeft van de prestaties van een centraliserend bestel dat steevast aangeduid wordt als 'Feudalabsolutismus'. Voor zover de auteur weet van schaduwzijden lijkt het wel alsof men die vooral moet zoeken bij bepaalde verhoudingen aan het hof. Die krijgen nogal wat aandacht en ze wekken meer dan eens de verontwaardiging van de schrijver op. Na zulke tirades komt de uitspraak aan het einde van het boek, dat 'histoire d' alcove' geen inzicht vermag te bieden in een tijd als die van Lodewijk XIV bepaald als een verrassing. Het apodictisch gebruik van adjectieven en citaten leidt er toe dat dit boek ons in het bijzonder over de tegenspelers van de zonnekoning niets nieuws weet mee te delen. Wat zouden wij er ook wijzer van worden als Engeland steevast en zonder nadere toelichting wordt aangeduid als 'bürgerlich', en als inzake de Republiek aan het Marx-citaat 'Holland war die kapitalistische Musternation des 17. Jahrhunderts' geen woord van enig belang wordt toegevoegd?

D.J.R.

Klaus Flink, *Kleve im 17. Jahrhundert. Studien und Quellen*, II (1640-1666) en III (1667-1688) (Klever Archiv I en II; Kleef: Stadsarchief Kleef, 1979 en 1980, 255 en 215 blz., DM 18,—, ISBN 3 922412 00 9 en 3 922412 01 7). Op 20 december 1679 overleed Johan Maurits van Nassau, die tweeëndertig jaar stadhouder van Friedrich Wilhelm, de grote keurvorst, in Kleef is geweest. Het overlijden van de stadhouder, 'dessen Tätigkeit für Kleve von bis in die Gegenwart nachwirkender Bedeutung gewesen ist' werd 300 jaar later herdacht, onder meer met de uitgave van het eerste deel van een reeks geschriften van het Kleefse stadsarchief die in eerste instantie betrekking heeft op de zeventiende eeuw, maar later ook andere eeuwen zal beslaan. De reeks zal verder dienen als publikatiemogelijkheid voor grotere studies (dissertaties en scripties bijvoorbeeld) en is er tevens op gericht inventarissen van de Kleefse archieven alsmede de bibliotheek, die in 1979 22.000 nummers bevatte op het gebied van de stads- en regionale geschiedenis, voor het publiek toegankelijk te maken. Over de zeventiende eeuw zijn inmiddels twee delen in de 'Schriftenreihe' verschenen, respectievelijk over de perioden 1640-1666 en 1667-1688. In 1982 is nog een band over de periode 1609-1640 aangekondigd en een vierde deel, over het tijdvak 1688-1713, wordt eveneens in uitzicht gesteld.

De opzet van de twee tot nu toe verschenen boeken is wel wat bijzonder. Het eerstverschenen werk bestaat uit drie onderdelen; begonnen wordt met een studie van Flink over de regeringspraktijk en het leven van alledag in Kleef in de periode 1640-1688, grotendeels gebaseerd op reeds bekend materiaal en slechts zeer ten dele op de bronnen, die verreweg de meeste ruimte innemen (45-220) en het tweede deel van het boek uitmaken. De catalogus van de tentoonstelling 'Kleef in de zestiende eeuw', die eind 1979 door het stadsarchief werd ingericht, vormt van het boek het slot. In het deel over de periode 1667-1688 is een voordracht afgedrukt van prof. dr. Gerd Heinrich (Vrije Universiteit, Berlijn) over 'Die isolierte Provinz; Brandenburg-Preussen und Kleve seit dem 17. Jahrhundert', waarin de verhouding keurvorst-Kleef vooral vanuit de Berlijnse optiek wordt benaderd en ook een interessante paragraaf staat over het culturele leven en het geestesleven in Kleef en, algemener, in Brandenburg; zoals bekend hebben Nederlanders een en ander zeer beïnvloed, en kan men wat dit betreft Kleef bezwaarlijk een geïsoleerde provincie noemen. Ook dit tweede boek is in hoofdzaak een bronnenuitgave (33-200), maar wat in het eerste boek pijnlijk gemist werd, vindt men nu wel: een persoons- en een plaatsnamenregister en – wat Kleef zelf betreft – een zakenregister over beide delen.

De gepubliceerde bronnen – niet zoals meestal bij ons ingeleid en geannoteerd – zijn te vinden in een aantal archieven. In het stadsarchief van Kleef in de eerste plaats, en verder in andere Duitse archieven (Düsseldorf en Merseburg). Maar ook elders liggen nog archiefstukken over Kleef in de zeventiende eeuw (in München en in Den Haag bijvoorbeeld), waarnaar geen onderzoek heeft plaatsgevonden. Ook al zijn de bronnen geselecteerd op hun betekenis voor het bestuurlijke en maarschappelijke leven in Kleef, hun belang reikt in een aantal gevallen zeker verder. Het feit bovendien, dat twee figuren – landsheer Friedrich Wilhelm en stadhouder Johan Maurits van Nassau, die de nauwste betrekkingen onderhielden met de Republiek – er lange tijd zo'n dominante rol speelden, maakt dat deze uitgaven ook van Nederlandse zijde aandacht verdienen. Medio 1678 rekenden beide heren met elkaar af: Maurits stuurt de – uitvoerig gespecificeerde – slotrekening van zijn dertigjarig dienstverband aan de keurvorst. Ze is te vinden op de bladzijden 148-153 van het derde deel van 'Kleef in de zeventiende eeuw'.

P.B.

In de *Studia Rosenthaliana*, XV (1981) ii, 169-177 stellen Egon en Frieda Wolff de kwestie van de komst van de eerste joodse kolonisten in Nieuw-Amsterdam aan de orde: 'The Problem of the First Jewish Settlers in New Amsterdam, 1654'. Anders dan Arnold Wiznitzer (1954) menen de auteurs dat het onmogelijk is een direct verband te leggen tussen Nieuw-Amsterdamse archivalia betreffende een groep van 23 joden die op 7 september 1654 daar arriveerde, en de reis van enige joden uit Recife-Pernambuco op het schip De Valck. Huns inziens is dit schip, vermoedelijk via Suriname zeilend, met bestemming Martinique, uit de koers geraakt en op Jamaica terechtgekomen. Daar zijn de joodse passagiers door de Spaanse autoriteiten geïnterneerd. Interventie van de Staten-Generaal bij de Spaanse koning haalde blijkbaar niets uit. Volgens de schrijvers kunnen die joden dus pas op zijn vroegst eind 1655 zijn vrijgekomen, toen de Engelsen Jamaica veroverden.

A.H.H.

A.G. Homblé, *'Den Nederlandschen hovenier' en zijn 'medicyn-winkel'*. *Volksgeneeskunde uit de 17de en de 18de eeuw* (Roelare: Den Wijngaert, 1980, 136 blz., BF550,—, ISBN 90 702 3102 6). Geneeskrachtige kruiden, de 'materia medica' van de artsen, waren voor de opkomst van de pharmaceutische industrie, erkend als heilzaam. Daarnaast hadden de burgerij en de bewoners van het platteland hun huismiddelen, hun tradities en hun bijgeloof, waartegen de artsen zich verzetten. Er zijn echter perioden in de geschiedenis aan te wijzen, waarin deze materia medica zich met de volksgeneeskunst verenigde, perioden van veranderingen in het medisch denken, die gepaard gingen met grote onzekerheid. Tegen de polypharmacie, die daardoor mede werd bevorderd, werd dan stelling genomen door de werking van kruidendranken, tincturen, aftreksels en smeersels kritisch te onderzoeken. Vele geneesmiddelen werden als onwerkzaam of zelfs giftig veroordeeld, maar dat neemt niet weg, dat ze in een latere periode, vaak in een nieuwe gestalte, weer voor de dag kwamen. De *'medicyn-winkel'*, die door de auteur in facsimile is uitgegeven, is samengesteld in een periode, waarin de renaissance in de geneeskunde nog steeds doorwerkte. Niet alleen werden de klassieke bronnen herwaardeerd om hun bijdrage aan kennis van geneesmiddelen, maar ook werden zowel regionale als uitheemse planten op hun geneeskundige verdiensten getest. Dat gold ook voor nieuwe voedingsmiddelen, bijvoorbeeld suiker en cassave en nieuwe genotmiddelen, zoals koffie, thee en tabak.

De *Nederlandsche Hovenier* verscheen in 1661, de auteur verhaalt de evolutie van het

kruidenboek in het eerste hoofdstuk. Het facsimile, dat in het werk is opgenomen, is naar de uitgave van 1687. Het gaat de zeventiende-eeuwse schrijver Petrus Nyland er voornamelijk om de lezer de bereiding van heilzame geneesmiddelen te leren. Deze geneesmiddelen, zowel de niet-plantaardige als plantaardige, zijn door A.G. Homblé op overzichtelijke wijze beschreven en besproken. Ook geeft hij een duidelijke toelichting op het toen geldende ziektebegrip en het therapeutisch inzicht van de artsen in die tijd. Hij eindigt het boek met een kort overzicht over de thans bekende werkzame bestanddelen in de genoemde kruiden. Achteraf blijken vele 'rationeel' te zijn. Het is echter de vraag of de natuurgeneeskunde die zich met de oude Galenische apotheek en de volksgeneeskunde indertijd heeft verbonden, niet meer gedreven werd door magische dan door rationele motieven. Gezien in dat licht kunnen we de lezer niet aanbevelen zijn eigen geneesmiddelen te bereiden, maar zich te beperken tot de charmante volkskundige aspecten van de auteur van deze uitgave.

A.M.L.E.

Het driemaandelijks tijdschrift *Het gemeentekrediet van België* publiceert in verschillende afleveringen overzichten betreffende het cultureel leven in de - Belgische - provincies tijdens de achttiende eeuw. Aldus vindt men aldaar overzichten betreffende Luik (XXXV (1981) 67-79) van de auteurs Michèle Mat-Hasquin en Hervé Hasquin, betreffende Antwerpen (177-191) van de hand van R. van Uytven en betreffende Luik (237-265) door de auteurs Etienne Hélin, P. Droixhe en J. Stiennon. De drie bijdragen zijn uiteraard synthetisch opgevat maar behelzen stuk voor stuk interessant materiaal.

M.B.

Onder de puntige titel 'Misdruk en mispunt: Johannes Allart (1754-1816)' vervolgt Ton Broos in *Spektator*, XI (1981-1982) 212-223 zijn beschouwingen over deze ondernemende boekverkoper en uitgever. Hij heeft een onderzoek ingesteld naar de aard en omvang van diens fonds. Het totale aantal uitgaven bedroeg over de periode 1773 tot 1817 niet minder dan 708, dat is per jaar 15,7. Vele belangrijke werken in vertaling alsook oorspronkelijke Nederlandse werken van grote gevarieerdheid heeft hij uitgegeven. Broos' gedetailleerde studie geeft een goede indruk van dit belangrijke fonds en van Allarts verhouding tot zijn auteurs onder wie Feith, Wolff en Deken, Bilderdijk, Post en Van Nuys Klinkenberg.

W.R.H.K.

Een museum zal niet vlug een bepaalde historische periode behandelen aan de hand van het leven van één, weinig briljante persoon. Het Groninger Museum heeft dit aangedurfd en bij een tentoonstelling in 1981 een catalogus uitgegeven onder de titel *Goosen Geurt Alberda van Dijksterhuis 1766-1830. Ancien Régime. Revolutie. Restauratie*, met bijdragen van F. Haks, Y. Botke en L. Boiten (Groningen: Groninger Museum, 1981, 80 blz. + ill.). De persoon in kwestie, Goosen Geurt Alberda, kan gelden als een typische representant van de Groninger jonkers en als een op zichzelf redelijk mens, zonder dat hij over bijzondere gaven beschikte. Zijn aan de wisselingen van de tijd onderhevige politieke loopbaan, zijn particuliere leven, zijn borg en de tijdsgebeurtenissen worden in de catalogus door een werkgroep, die voornamelijk uit studenten bestond, beknopt, helder en levendig beschreven. De lijst van geëxposeerde voorwerpen is goed gedocumenteerd en de illustraties zijn aantrekkelijk. Met beeldbronnen als uitgangspunt zijn de schrijvers erin geslaagd de als zodanig niet makkelijk grijpbare, modale aristocraat Alberda gestalte te geven.

D.G.C.

Judocus J.C.A. Crabeels, *Odae Iscanæ. Schuttersfeest te Overijse (1781)*, J. IJsewijn, G. vande Putte en R. Denayer, ed. (Supplementa humanistica Iovaniensia III; Leuven: University Press, 1981, 76 blz.). Johannes Crabeels (1743-1812), notaris en notabele te Overijse (in de buurt van Brussel), ontpopte zich als een Latijns gelegenheidsdichter. Ter gelegenheid van een groot schuttersfeest in zijn dorp in aanwezigheid van Maria-Theresia van Horne, vrouwe van Overijse, en haar twee kinderen, schreef hij een krans Latijnse oden daarover en liet ze het jaar daarop in druk verschijnen. Deze 'gedichten' werden hier opnieuw uitgegeven samen met een vertaling. Als bijlage wordt ook zijn rouwgedicht om de dorpsvrouwe († 1783) op dezelfde wijze uitgegeven. Voor de plaatselijke geschiedenis en voor de geschiedenis van de schuttersgilden zijn deze teksten natuurlijk belangrijk, maar zij zijn ook een getuigenis hoe in bepaalde geletterde milieus in de late achttiende eeuw de klassieke cultuur en met name de kennis van Horatius, aan wie de dichter met volle hand ontleende, verspreid was.

R. V. U.

### *Nieuwe geschiedenis (in regionale tijdschriften)*

De zeer bewogen levensloop van de Zutphense humanist Marcellus Francken, ook geheten Marcellus Franckheim (± 1587-1644), wordt door de oud-archivaris van Zutphen, mevrouw M.M. Doornink-Hoogenraad, verhaald in haar studie 'Een Zutphens rector en zijn geloof', *Bijdragen en mededelingen Gelre*, LXXII (1981) 69-98. Francken belandde na een privé-leraarschap ten huize van de Utrechtse koopman Antoine l'Empereur en na studies aan diverse binnen- en buitenlandse universiteiten (1607-1610) te Zutphen, waar hij in 1611 tot rector van de Latijnse school werd aangesteld. Na twee jaar reeds kreeg hij ontslag aangezegd, formeel vanwege gebrek aan leerlingen, feitelijk wegens zijn onvoldoende strikte interpretatie van de gereformeerde religie zoals die door de invloedrijke predikanten Baudartius en Damman werd voorgestaan. Uit het nauwgezette onderzoek is gebleken dat Francken aanvankelijk moeite had met de praedestinatieleer en met de doctrinaire interpretatie van de Heidelbergse catechismus, waardoor hij voor Arminiaan versleten werd. Voor het stadsbestuur was dat nog tot daar aan toe, maar het feit dat hij hieraan openlijk uiting gaf overschreed de tolerantiegrenzen. Toen hij in 1616 Zutphen definitief verliet bleek hij strijdbaar katholiek geworden te zijn. De rest van zijn leven bracht de geleerde door in de katholieke streken van Duitsland en de Spaanse Nederlanden.

In 'Gelderse rechters in het proces tegen mr. Johan van Oldenbarnevelt', *ibidem*, 99-117, doen J.H.F. Zweers, P.F.S. Vogels en M.M.R.N. Schmitz kort en tamelijk op de feiten gericht verslag van de gedragingen van de beide Gelderse vertegenwoordigers in dit proces, Hendrik van Essen en Nicolaas de Voocht. Daaraan voorafgaand geven ze een korte persoonsbeschrijving en lichten de achtergronden van de keuze van beide rechters toe. Drie niet eerder gepubliceerde brieven van prins Maurits aan het Hof van Gelderland uit 1618 en 1619 zijn als bijlagen opgenomen.

Na de bezetting van Gelderland door Franse en Munsterse troepen in de jaren 1672-1674 en de buitenwerkingstelling van diverse gewestelijke en lokale bestuursinstellingen introduceerde prins Willem III in 1674 een overgangsbestuur dat orde op zaken moest stellen vooraleer Gelderland opnieuw tot de Unie kon worden toegelaten. In haar bijdrage 'Prins Willem III en het provisioneel regeringsbestel in Gelre en Zutphen van 1674', *ibidem*,

## KRONIEK

139-174, geeft A.J. Maris nauwgezette informatie over de institutionele facetten van het overgangsregiem en de toepassing in de onderscheiden kwartieren en steden. In 1675 hadden de verschillende instellingen hun oude taken en rechten weer herwonnen.

R.W.M.V.S.

In *Numaga*, XXIX (1982) 1-13 bespreekt de rechtshistoricus O. Moorman van Kappen 'Een Nijmeegse verordening betreffende apothekers (1644)'. Hieruit blijkt hoezeer de Nijmeegse magistraat de geneesmiddelenvoorziening en een verantwoorde beroepsuitoefening door apothekers trachtte te reguleren door een duidelijker afbakening van taken tussen medici en apothekers. De instelling van een toezichhoudend college in 1642 sluit aan bij ontwikkelingen elders in de Republiek, waarbij rond deze tijd *Collegia Medica* of *Collegia Medico-Pharmaceutica* werden opgericht.

R.W.M.V.S.

## NIEUWSTE GESCHIEDENIS

In het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XXIV (1981) beschrijft R. Wolf de 'Mechanisatie en kwalificatie bij de kolenwinning. De Staatsmijnen in Limburg, 1945-1968'. Centraal staat de vraag of en in hoeverre de geschetste technische ontwikkelingen invloed hadden op de vereiste bekwaamheden van de arbeiders. Het blijkt, dat mechanisatie in de pijlers geen verlaging bracht van het vereiste bekwaamheidsniveau. Voor het goed verloop van de arbeid moest het gevoel voor de gezamenlijke verantwoordelijkheden toenemen. En passant plaatst de auteur wat kanttekeningen bij het hanteren van sociologische begrippen en modellen in het historisch onderzoek. Sinds de activiteiten van Hagoort lijkt er een einde te zijn gekomen aan de studie van de geschiedenis van de protestantse sociale beweging in Nederland. Terwijl de bestudering van de linkse arbeidersbeweging in volle bloei staat wordt Patrimonium vergeten of minachtend getypeerd als een club van onderworpen stakingsbrekers. B. Kruithof heeft op basis van de bestaande literatuur en van stukken uit het Kuyperarchief een bijdrage geschreven met de titel 'Trouw aan het beginsel. De christelijk-sociale beweging in Nederland van plm. 1875 tot 1909'. Hij stelt daarin onder andere vragen aan de orde naar het aanvankelijk succes van Patrimonium, over de gang van zaken die leidde tot de ontwikkeling naar een echte vakbeweging en over de verhouding tussen top en basis. Er blijft op dat gebied nog heel wat te onderzoeken. Leidde de stijging van de graanprijs in 1771-1772 in Amsterdam tot een hongercrisis en tot toename van de criminaliteit? In zijn artikel 'Pauperisme, kriminaliteit en konjunktuur. Amsterdam 1771-1772' behandelt B. Gerritsma deze vraag. Verhoogde sterfte kwam alleen maar voor in de sociaal en economisch geïsoleerde groep van de joden. Weinigen vervielen tot criminaliteit, aan de meesten bood de bedeling voldoende overlevingskansen.

P.D.'t H.

Voor 1811 vervulden in het toenmalige landschap Drente de zogenaamde schulten in het plaatselijk bestuur een belangrijke rol. Over de periode tot 1795 verscheen in de *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* van 1902 een lijst van de hand van J.A.R. Kymmell onder de titel 'Iets over het schultambt in Drenthe en de schulten van 1600 tot 1795'. Een lijst van de plaatselijke gezagsdragers in Drente na 1811 verscheen in 1964. De leemte tussen deze

overzichten is nu onlangs opgevuld door de publikatie van het door J. Folkerts samengestelde werkje *De schulten in Drenthe van 1795 tot 1811* (Assen: Rijksarchief in Drenthe, 1981, 76 blz.). In deze uitgave vindt men van elke schulte een beperkte biografische schets lopend tot het jaar 1811.

H.B.

G.J. de Vries, *R.C. Bakhuizen van den Brink als graecus* (Mededelingen Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen, afd. letterkunde, nieuwe reeks, XLIV, nummer 6; Amsterdam-Oxford-New York: Noord-Hollandsche Uitgeversmij, 1981, f 14,— excl. btw, 33 blz.). In deze voordracht analyseert de auteur zeer minutieus Bakhuizens kritisch filologische arbeid met betrekking tot verschillende teksten en onderwerpen uit de Griekse literatuur en filosofie. Een vergelijking met de huidige stand van zaken ten aanzien van de behandelde themata doet de originaliteit van Bakhuizen uitkomen. De auteur bekritiseert herhaaldelijk de tamelijk geringschattende zienswijze van historici als Kernkamp en Romein over Bakhuizen als filoloog. De Vries bestrijdt ook de door Samuel Muller gangbaar geworden voorstelling van zaken als zou Bakhuizen zijn filologische arbeid per se hebben moeten en willen opgeven om echt historicus te worden. Tot diep in de jaren veertig lijkt Bakhuizen nog altijd geboeid te zijn door de Griekse filologie. De historicus en graecus gaan bij Bakhuizen nog lange tijd samen. Zijn filologische en theologische eruditie was eenvoudigweg te veelzijdig om ooit in een filologisch vakidiotisme te ontaarden. Deze gedegen kleine Bakhuizen-studie is de moeite van het bestuderen ten volle waard.

P.B.M.B.

Van 7 oktober tot 27 november 1981 werd in het Groningse Universiteitsmuseum naar aanleiding van de beschrijving van de daar aanwezige kostuumcollectie een expositie gehouden over maskeraden, een onderwerp waaraan in Leiden en Utrecht ook al eens aandacht besteed is. In de inleiding van de tentoonstellingscatalogus *Maskeraden. De ontwikkeling van de Groningse studentenmaskerade van 1814-1914* (Groningen: Universiteitsmuseum, 1981, 75 blz.) beschrijft de samenstelster, mevrouw B.C.J. Hekker, de historie van de vierentwintig Groningse gekostumeerde optochten. Vanouds werden bij bijzondere gelegenheden aan de Groningse universiteit wel serenades georganiseerd, vanaf 1814 vonden naast deze niet-gekostumeerde optochten ook maskeraden plaats. In de eerste helft van de negentiende eeuw werden deze bij een rectoraatsoverdracht georganiseerd, vanaf 1864 bij de universitaire lustra, die in Groningen samenvielen met de lustra van het corps. De eerste jaren werden vooral allegorische onderwerpen gekozen, later meestal gebeurtenissen uit de geschiedenis. Meestal bepaalde men zich tot de vaderlandse geschiedenis, maar soms zocht men het verder van huis (bijvoorbeeld 'De Intogt van Soliman II binnen Belgrado ten jare 1566'). Tijdens de voorbereidingen deed men uitvoerig historisch onderzoek om de stoet zo werkelijkheidsgetrouw mogelijk te doen zijn. Onder de medewerkers treft men dan ook verschillende (aanstaande) historici aan. De kritiek op de traditionele maskerades nam aan het einde van de negentiende eeuw toe. Tijdens het maskeradediner van 1894 werd hierop gewezen door J. Huizinga, vice-praeses van de Maskeradecommissie. De laatste optocht vond tenslotte plaats in 1914. Daarna achtte men een openluchtspel meer in overeenstemming met de 'democratischen' tijd. Bovendien waren de financiële problemen voor een maskerade te groot geworden. In het boekje zijn van alle maskeraden uitvoerige beschrijvingen opgenomen. Het bevat vele aardige illustraties (bijvoorbeeld Troelstra als Gijsbert Japiks).

A.D.M.

A. Doedens, ed., *Autoriteit en strijd. Elf bijdragen tot de geschiedenis van collectief verzet in de Nederlanden, met name in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam: VU Boekhandel-Uitgeverij, 1981, 305 blz., f 22,50, ISBN 90 6256 421 6). Deze publikatie is voortgekomen uit de activiteiten van een werkgroep studenten in de geschiedenis aan het Instituut Vrije Leergangen van de Vrije Universiteit. Er heeft daarbij onderzoek plaatsgevonden in verschillende rijksarchieven in de provincies en gemeente-archieven, benevens in het Algemeen rijksarchief. Een tiental werkstukken wordt hier gepubliceerd, waarvan er één betrekking heeft op de sociale onrust in de zuidelijke Nederlanden gedurende de jaren 1815-1830 (van de hand van C.F. de Weerd) en één zich qua periode verwijderd van de overige, dat van L.J. Koole over het verzet van polderwerkers bij de aanleg van spoor- en kanaalwerken in Walcheren (1867-1873).

Enkele bijdragen zijn aardige case-studies geworden, zoals die van J.B. Weitkamp over sociaal protest in het Overijsselse Hardenberg anno 1829, waarbij de gebeurtenissen zoveel mogelijk in het kader van de sociaal-economische structuur worden geplaatst. In dezelfde streek speelt het stuk van M. van de Riet over stakingen onder de veenarbeiders aan de Dedemsvaart in 1836, 1840 en 1846. Ook de bijdrage van H. Klaassen en G.J. van Pelt over 'eene zamenrotting van vissersvolk' te Vlaardingen in 1845, het jaar van de aardappelziekte, is lezenswaard en goed gedocumenteerd. In dezelfde contreien brengt ons het stuk van H. Vermeulen over de afgescheidenen te Rotterdam in 1836-1837, eigenlijk het enige waarin religieuze onrust centraal staat, en dat van R.C. van Gink over acties van polderwerkers bij de drooglegging van de Zuidplas en Haarlemmermeer in 1840. Had de reeds genoemde bijdrage van Koole betrekking op het gewest Zeeland en nam daarin de Belgenhaat een zekere plaats in ('Zie, daar ga ik al de Belgen mee doodslaan' luidt de titel), Zeeuws-Vlaanderen in de tijd van de Belgische opstand van 1830-1831 is het thema van het stuk van K. Glerum en M. Kippers. Ook hier wordt getracht de gebeurtenissen van deze roerige jaren te plaatsen tegen de achtergrond van de sociaal-politieke constellatie in de beide districten van dit aan de zuidelijke Nederlanden palende gebiedsdeel. De verdiensten van een aantal hier verzamelde opstellen zijn dus wel duidelijk en ongetwijfeld geldt dat wat deze studenten van de lerarenopleiding der Vrije Leergangen 'nog missen aan geacheveerdheid in hun vakbeoefening' (7) gecompenseerd wordt door hun toewijding. De redacteur heeft aan de bundel een bijdrage van eigen hand toegevoegd, die behalve een lijst van gevallen van sociale onrust/sociaal protest over de periode 1813-1848 (186 vlg.), citaten uit een groot aantal bronnen brengt, maar op het punt van beschouwende samenvatting der gepresenteerde studiën niet erg bevredigt door gebrek aan bondigheid. Voor Noord-Holland vindt men een lijst van onrustige bewegingen over dit tijdvak aan het slot van de bijdrage van T. Tromp (92 vlg.). Een illustratiekatern, verzorgd door R.N.H. Boerma, brengt een keuze van volks- en kinderprenten.

A.F.M.

B. Voets, *Bewaar het toevertrouwde pand. Het verhaal van het bisdom Haarlem* (Hilversum: Gooi en Sticht, 1981, 427 blz. + ill., f 45,—, ISBN 90 304 0212 1). Het bisdom Haarlem heeft in de Nederlandse kerkprovincie regelmatig aan het voortouw gezeten, de ene keer om vooruitgang en verandering te remmen, de andere keer om hieraan juist ruim baan te geven. Aan het begin van deze eeuw bijvoorbeeld woedde de jacht van de integralisten op de modernisten er het hevigst. Na 1945 verdween starre behoudendheid er geheel; zo verzette Haarlem zich tegen het geruchtmakende mandement van 1954 en liep het voorop bij de modernisering van de pastoraal, die kort daarna op gang kwam. Met belangstelling grijpt men dan ook naar de bij Gooi en Sticht in 1981 verschenen studie van pastoor



B. Voets, waarin in vierhonderd dichtbedrukte pagina's de geschiedenis van het bisdom verhaald wordt. Als titel gaf Voets zijn boek het in 1853 gekozen devies *Bewaar het toevertrouwde pand mee*.

Op basis van uitvoerig onderzoek in het bisschoppelijk archief haalt de auteur heel wat zaken overhoop. Hij is niet blijven steken in een louter institutionele geschiedenis van enkel de leiding van het bisdom. Ook kwesties als geloofsbeleving, godsdienstonderwijs, kerkenbouw, priesteropleiding, huwelijksmoraal en dergelijke, komen aan bod en dat goed gedoseerd over de lange periode. Het boek heeft een chronologisch-thematische opzet en daarmee is de zwakke zijde ervan aangegeven. Voets deelt de bijna 150 jaar, die hij had te beschrijven, in in korte periodes en in iedere periode behandelt hij de kwesties die toen de aandacht hadden. Het nadeel van deze methode is dat lange-termijnontwikkelingen niet zichtbaar worden gemaakt. Het boek lijkt dan ook op een mozaïek, waarin wel een heleboel kleine steentjes zijn verwerkt, maar waarvan de kleurencombinatie niet fraai oogt. Voets heeft meer studies over het bisdom Haarlem op zijn naam staan en ondanks dat hij zelf decennia lang er actief is geweest, heeft hij met zijn publikaties bewezen dat emotionele binding met het object van onderzoek geen nadelige invloed hoeft te hebben op de kritische zin van de onderzoeker. Daarvan getuigt ook dit boek weer. Alleen daar waar hij over de bisschoppen schrijft, laat hij zich soms toch meeslepen door een teveel aan reverentie. Zo roemt hij bisschop Callier als kerkenbouwer. Aan het begin van deze eeuw werden er talloze kerken gebouwd, zonder veel beleid, dus lukraak. 'Het heeft uiteindelijk geleid tot een financiële catastrofe', schrijft Voets op bladzijde 213 'maar dat neemt niet weg dat het bisdom dankbaar kon zijn voor wat er onder Callier tot stand is gekomen'.

Bepaald merkwaardig is dat Voets voor de laatste hoofdstukken over de recente jaren 1960 en 1970 de archieven links heeft laten liggen. 'Omdat hier gesproken wordt over mensen die nog in het volle leven staan, was het minder gewenst', vond hij, 'om archieven te raadplegen omdat deze misschien iets konden openbaren wat beter verborgen kon blijven' (414). Hier werd de professionele historicus in Voets slachtoffer van de – overigens begrijpelijke, maar daarom niet minder te betreuren – zucht om tijdgenoten niet te onderwerpen aan het 'objectieve' oordeel, waarop zij recht hebben, ook al is dat oordeel hard.

J.B.

G.H. Ligterink, *De landverhuizers. Emigratie naar Noord-Amerika uit het Gelders-Westfaalse grensgebied tussen de jaren 1830-1850* (Zutphen: Walburg Pers, 1981, 111 blz., f22,50, ISBN 90 6011 048 X). Voor een breed publiek vertelt de amateur-historicus Ligterink het verhaal van de emigratie uit de grensstreken. In verbrokkelde hoofdstukjes schetst hij op basis van de bestaande literatuur – zonder er al te veel naar te verwijzen – de achtergronden, het verloop, de reacties en een aantal curiosa. Aardig weet hij de rol van de thuisweverij aan beide zijden van de grens te treffen, alsook het verzet tegen en de ontduiking van accijnzen en in- en uitvoerrechten. Afgezien van enkele personalia en enige gegevens te hooi en te gras uit kerkeraadsnotulen en notariële archieven geplukt brengt het boek echter weinig nieuws. Het is eerder 'slecht nieuws' want een gemiste kans om door regionaal onderzoek meer kennis te vergaren over emigratiemotieven, het ontstaan van specifieke emigratiehaarden en netwerken. Een journalistieke parafraze van andermans werk, bronnen die merendeels reeds elders gepubliceerd zijn en reeds herhaaldelijk uitgesponnen bijzonderheden over een scheepsramp onder het hoofdje 'holocaust' verdienen nauwelijks publikatie in de vorm van een boek, temeer als er door de losse aanpak onjuistheden gedebiteerd worden, bijvoorbeeld over H.P. Scholte (52, 57) en het Afgescheiden aandeel in de landverhuizing (86). Dat de aardige bundel verhalen van James C. Schaap, waaraan

een illustratie is ontleend, in de literatuurlijst 'Sign of a Provincial' in plaats van 'Sign of a Promise' heet, is maar een kleinigheid. Kortom, jammer genoeg een zwak boekje met stof hoogstens genoeg voor een tijdschriftartikel over een onderwerp dat beter verdient.

P.R.D.S.

De publikatie van Michel Poulain en Michel Goulon, 'L'immigration flamande en Wallonie; évaluation à l'aide d'un indicateur anthroponymische', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, XII (1981) i-ii, is verschenen in een themanummer van dit tijdschrift getiteld 'Historische demografie: bronnen en onderzoek'. De voor de hand liggende methode om deze immigratiebewegingen in de negentiende eeuw op te sporen, zou een systematisch napluizen zijn van de bevolkingsregisters. Maar dit is een onmogelijke taak daar men van 1846 tot nu rekening moet houden met meer dan duizend Waalse gemeenten. Zelfs steekproeven zouden de krachten van de onderzoekers te boven gaan. De auteurs stellen hier voor het probleem te benaderen via een anthroponymische methode, waarbij de groep van familienamen met het Nederlandse voorvoegsel van – de rol speelt van 'migratieaanduiders'. Statistisch gezien is de keuze van dit voorvoegsel uitstekend omdat er rond de 100.000 dergelijke gevallen in Wallonië voorkomen en slechts een zeer minniem aantal zijn wortels heeft in Wallonië en Noord-Nederland. De interpretatie van de auteurs is gebaseerd op twee aspecten: de herkomst van de immigranten en hun structuur volgens leeftijd en de ontwikkeling van de socio-economische conjunctuur. De ruimtelijke spreiding van de personen met van-prefix toont twee zaken aan: de negatieve invloed van de afstand op het migratiegedrag van de enkelingen plus de aantrekkingskracht van de mijngemeenten en de geïndustrialiseerde plaatsen enerzijds en van de landelijke gemeenten van Condroz anderzijds. Chronologisch gezien vallen er immigratiepieken te noteren na de, voor Vlaanderen, noodlottige jaren 1846-1848, en in de jaren tachtig toen de Belgische landbouwmarkt open kwam voor overzeese aanvoer. Dit is een lovenswaardige poging om één van de opvallende elementen van het Waalse industrialiseringsproces te analyseren. De gevolgde methode is een mooi voorbeeld van de vindrijkheid die demografen soms aan de dag moeten leggen. Migraties blijven voor problemen zorgen in het demografisch onderzoek. H. Damas bewijst in haar methodologische bijdrage in dit themanummer 'Les mouvements migratoires: définition, interprétation, perspective de recherche' dat een nauwkeurig en volledig historisch onderzoek van het fenomeen wegens de complexe aard en de gebrekkige informatie vrijwel is uitgesloten.

J.P.E.

De socioloog H. Franke analyseert in het *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, VIII (1981-1982) 199-253 de toenemende afkeer van de 'gezetten burgerij' in Nederland gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw tegen openbare schavotstraffen: 'Over beschaving en de afschaffing van het schavot'. Dat proces culmineerde in 1854 in de afschaffing van de brandmerking en in 1870 van de doodstraf (welke tot op heden nog slechts in het militaire strafrecht wordt gehandhaafd). De auteur acht de verklaringstheorieën van Rusche en Kirchheimer en van Foucault niet wel toepasbaar op de Nederlandse situatie. Niet een economisch belang of een nieuwe strategie van macht verklaart de toenemende toepassing van de gevangenisstraf. Evenmin doet een zogenaamde 'humaniseringstendens' dat, in de ogen van de auteur. Franke benadert het proces liever in termen van de beschavingstheorie van Norbert Elias: overgang van *Fremdzwang* naar *Selbstzwang* en de verhoging van de pijnlijkgrens voor wrede spektakels. Deze optiek is sympathiek. Er blijven echter wel wat onduidelijkheden, met name ten aanzien van het bestaan van strijden-

de, liberale en conservatieve, concepties binnen die gegoede of gezeten burgerij. De auteur hecht, denk ik, ook te weinig realiteitswaarde aan de humaniseringstendens, die hij ten onrechte verwacht met het eventuele mededogen dat een individuele hervormingsgezinde voor misdadigers kan opbrengen. Zijn anti-disciplineringsmotie speelt de schrijver hier parten. Bovendien onderschat hij de traditionele waarde van het zogenaamde conservatieve standpunt, dat aan de doodstraf preventieve werking toekende – een standpunt dat in het laatste kwart van de achttiende eeuw scherpzinnig werd verdedigd door de Leidse hoogleraar Van der Keessel in zijn *Praelectiones ad jus criminale* (ed. 1969-1981).

A.H.H.

J.A. Zevenbergen, *De Surinaamse huwelijkswetgeving in historisch en maatschappelijk perspectief* (Dissertatie Leiden; Deventer: Kluwer, 1980, viii+197 blz., f40,—, ISBN 90 268 1205 1). De jurist Zevenbergen heeft, de suggestie van de titel van dit boekje ten spijt, noch een rechtshistorische noch een sociologische studie ondernomen. Een zeer beknopte inleiding geeft een schets van de huwelijkswetgeving in Suriname vóór 1869. Krachtens het zogenaamde concordantiebeginsel gold, ook in die kolonie, het Nederlandse recht. Hoewel de recente publikatie van de Surinaamse delen van het *West-Indisch plakaatboek* daartoe gelegenheid bood, begeeft de auteur zich eigenlijk niet in de Surinaams-Nederlandse rechtsgeschiedenis voor 1800.

In de eerste drie hoofdstukken (1-46) doet de auteur – eveneens in kort bestek – de geschiedenis uit de doeken van de politieke beslissing om in Suriname – anders dan in Nederlands Oost-Indië – het *Nederlandse* Burgerlijk Wetboek van 1838 van toepassing te verklaren. Deze beslissing om het oude concordantiebeginsel in de West te volgen viel tijdens de tienjarige overgangperiode na de emancipatie der negerslaven (1863). Tevens besteedt de auteur aandacht aan de politieke discussies – alles in Nederland – rond de totstandkoming van een regeringsreglement voor Suriname (1865) waaruit zou blijken dat men, stilzwijgend, voor Suriname geen wetgeving nodig achtte die een ‘spiegel’ is van de maatschappij (Wichers in 1848 in Oost-Indië) – of, anders gezegd: waaruit blijkt dat regering en parlement de Surinaamse samenleving toen niet als cultureel gevarieerd zagen. Negers en Indianen behoorden immers tot de natuurvolken. De voormalige slaven kende men nog geen eigen culturele ‘identiteit’ toe – en daarin stond de Nederlandse regering toen niet alleen. Of men die visie mettertijd wel had moeten veranderen, valt natuurlijk niet te zeggen. Er zijn staten aan te wijzen waar een grote mate van acculturatie heeft plaatsgevonden. In Suriname echter betekende de (uitgelokte) immigratie van Aziaten, vooral Javanen en Hindoestanen, een breuk. In de jaren twintig kwam daarop een discussie op gang tussen voor- en tegenstanders van pluriformiteit in het (wetten)recht. De adatdeskundige prof. C. van Vollenhoven sprak zich toen publiekelijk uit voor rechtsdifferentiatie. Het was echter pas de Surinaamse gouverneur Kielstra (sinds 1933) aan wie het – onder bizarre omstandigheden – gelukte een partiële rechtsdifferentiatie wettelijk te doen vastleggen (47-81). In 1938 verwierpen de Surinaamse Staten tot twee maal toe Kielstra’s ontwerpen voor een speciale huwelijkswetgeving voor Moḥammedanen en Hindoestanen. Het lukte Kielstra slechts ‘zijn’ ontwerpen ingevoerd te krijgen na de Duitse bezetting en dan nog bij algemene maatregel van bestuur. Per 1 januari 1941 traden ze, met fiat van minister Welter, in werking (teksten in bijlagen B en C).

Zevenbergen is nogal gecharmeerd van Kielstra’s prestatie: zijn wetgeving is nog steeds van kracht. Toch is er, dunkt me, wel wat op aan te merken. Ten eerste is de invoering wel op zeer koloniaal-dictatoriale manier geschied. En ten tweede is ook de inhoud van die wetten op westers-paternalistische leest geschoeid. Kielstra, een geestverwant van Co-

lijn, moest bijvoorbeeld niets hebben van polygamie (60, 73) of van allerlei, in zijn ogen onwaardige, Hindoestaanse huwelijksgebruiken (59). De auteur komt tot de eigenaardige conclusie dat de statistiek Kielstra gelijk heeft gegeven: Hindoestanen en Moslims zijn de 'Kielstra-wetgeving' gaan volgen en hebben de regeling van het Burgerlijk Wetboek aan de blanken overgelaten (82-83). Toch is de auteur niet tevreden met deze nog te westerse regeling. Hoewel in de jaren zeventig een herziening van het huwelijksrecht (minister Adhin) niet door de Surinaamse Staten is gekomen, breekt Zevenbergen een lans voor een nieuwe huwelijkswetgeving die a. nog meer gedifferentieerd is naar etnische groeperingen, en die b. eindelijk in de wet het zogenaamde Surinaamse huwelijk ('concubinaat') erkent (hoofdstukken 7 en 8). Het is typisch juridische toekomstmuziek waarop wij hier niet behoeven in te gaan. Ik constateer slechts dat ook hier – als bij zovele zogenaamde volksrechtstudies – een ander spanningsveld wordt opgeroepen, namelijk tussen principes van billijkheid, maatschappelijke wenselijkheid (ten aanzien van de positie van vrouwen, van echte en onechte kinderen), en behoefte aan sociale en culturele integratie – die zeker in een samenleving van een paar honderdduizend zielen verspreid over een grote oppervlakte misschien geen luxe is.

A.H.H.

Een goed geslaagde poging om met behulp van afbeeldingen ontwikkelingen in de positie van de vrouw te belichten is *Vrouwenarbeid in Nederland, 1870-1940* (Rijswijk: Elmar, 1981, 154 blz., f29,90, ISBN 90 6120 2817), 'geschreven' door Marjolein Morée en Marjan Schwegman, terwijl Saskia Groenewegen de eindredactie op zich nam. Het tekstgedeelte, dat ongeveer de helft van de ruimte in beslag neemt, is een synthese van bestaande literatuur, recentelijk gemaakte interviews en materiaal afkomstig uit de rond de eeuwwisseling gehouden staatsenquêtes. Het accent ligt op 'de veranderingen en vaste patronen in de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen' (7). Achtereenvolgens worden beschreven de landarbeid, het werk in de venen, in de visserij en de straathandel, de huishoudelijke arbeid, de thuiswerksters, de fabrieks- en atelierarbeid en de nette vrouwenberoepen, zoals onderwijzers, verpleegster, apothekersassistente, kantoorpersoneel, winkelmeisje en telefoniste. Daar waar de beeldvorming fragmentarisch is, komt dit meestal voort uit lacunes in het onderzoek tot nu toe. De schrijfsters weerstonden de verleiding om lacunes op te vullen met tendentieuze veronderstellingen. De waarde van het boek wordt zeer vergroot door de enorme hoeveelheid tot nu toe veelal onbekende foto's, die niet alleen illustraties zijn bij de tekst, maar het verhaal mee dragen. Het boek bevat een nuttige literatuurlijst, maar is in zijn verwijzing naar gehanteerde bronnen aan de summiere kant. Hopelijk vinden de samenstellers de inspiratie – en een uitgever – om nog eens een meer uitgewerkte versie te maken, wanneer een nog groter aantal deelstudies op dit veelbeplogde terrein is voltooid. Als eerste synthese is het werk nu een aanwinst.

H.J.W.

*Werken rondom het IJ. Vakbondsstrijd in vijf Amsterdamse bedrijfstakken, 1870-1940* (Amsterdam: Socialistische Uitgeverij Amsterdam, 1981, 216 blz., f26,90, ISBN 90 6222 078 9). De 'Werkgroep Amsterdamse arbeidersbeweging' bundelde voor de SUA een aantal artikelen en voorzag ze van twee inleidingen: één voor de periode 1870-1914 en één voor de periode 1914-1940. De gekozen periodisering berust, zoals op bladzijde 7 ook wordt vermeld, op een vooronderstelling, zonder dat in de afzonderlijke opstellen enige bewijsvoering wordt geleverd voor de afwezigheid van een breuk rond 1930. Na een schets van zeven bladzijden over de sociaal-economische ontwikkeling van Amsterdam in de ja-

ren 1870-1914 opent de bundel met 'Kerend tij. Het ontstaan van klassebewustzijn op de oostelijke eilanden' van Jaap Haag (21-56). Het behandelt de economische en sociale ontwikkelingen op Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg. Haag volgt nauwkeurig de ontwikkeling van het gebied van bolwerk der traditioneel-orangistische 'Bijltjes' tot recruitersgebied van links van SDAP en NVV staande organisaties. 'Een steekje verder. Het korte leven van de Naaistersbond' van de hand van Saskia Maters (57-80) gaat in op de opkomst en neergang van de eerste vrouwenvakbond (1898-1901). Ze plaatst de ontwikkeling kundig in het licht van de bedrijfstak zelf, van het opkomende feminisme en van de verdeelde arbeidersbeweging.

De bijdragen over het Interbellum worden ingeleid door 'Ondernemen en overleven. Een stad in bedrijf tussen de oorlogen' van Florian Diepenbrock (81-96). Terwijl de overige scribenten hun sympathie voor de arbeidersbeweging zeker niet verhullen, leidt dit bij Diepenbrock tot een hinderlijke éenzijdigheid, verpakt in agressief proza: 'En voor de Van Eeghen's, de Helderings, de Mezen, Hopen en Labouchères goed door hadden wat er aan de hand was, sodemieterden in navolging van Wall Street hun geldimperiumpjes tegen de veiling' (85). Janneke Hoogenkamp schreef 'De strijd tegen de nachtarbeid in het bakkersbedrijf, 1919-1925' (97-114). Hierin wordt goed gedocumenteerd weergegeven hoe na de aanname van de arbeidswet van 1919 patroons en gezellen in Amsterdam op conflicterende wijze de wet al dan niet tot gelding wilden brengen. De these van het afwezig zijn van een breuk rond 1930 wordt voor het bouwbedrijf zorgvuldig gelogenstraf in 'Het antwoord is aan uzelf. De uitsluiting in het Amsterdamse bouwvak in 1931' van Daan van Hille (115-142). Qua bewoordingen zeer partijdig maar voor wat betreft de gepresenteerde gegevens beslist niet eenzijdig is 'Een drama in drie bedrijven. Arbeid en kapitaal in de Amsterdamse groot-metaal' van Vladimir Mars en Marius van Melle (142-194). Zij onderzochten ondernemers en arbeiders, betrokken bij de Goedkoop-bedrijven Nederlandse Scheepsbouw-Maatschappij en de Kromhout-Motoren-fabriek, en voorts Werkspoor. De Amsterdamse naaisters komen we weer tegen in 'Verzetjes en verzet, Leven en werken van de Amsterdamse ateliermeisjes in de jaren dertig' van Peter Paul de Baar. Het geeft een aardige, niet al te diepgravende typering.

Aan het boek als geheel is het ontbreken van een redacteur die teksten bijvijlt en harmoniseert, in ernstige mate te merken, terwijl ook de typografische verzorging onvolmaakt is. Een aanzet tot een bijdrage aan de sociaal-economische geschiedschrijving van Amsterdam is het boek wel.

H.J.W.

Ludo Eijkelkamp, *De geweldsdiscussie in de periode 1875-1925 en de bijzondere positie daarin van Henriëtte Roland Holst* (Studiecentrum voor vredesvraagstukken, Cahier XVIII, jaargang VI, nummer 1; Nijmegen, 1980, 208 blz.). In deze 'aanzet tot een historische polemologie van de arbeidersbeweging in Nederland' deelt de schrijver aan het einde van zijn voorwoord mee: 'Het werkelijke onderzoek naar de geschiedenis van de vredesbeweging moet eigenlijk nog beginnen'. Na lezing van de lijvige brochure en vergelijking met G. Jochheim, *Antimilitaristische Aktionstheorie...* van 1977 ligt de conclusie voor de hand dat met het laatstverschene werk veel minder een aanzet is gegeven dan in Jochheims baanbrekende studie al gebeurde. Het eerste hoofdstuk over de politieke, sociale en economische ontwikkelingen in Nederland in de periode 1870-1925 biedt niets nieuws. Het tweede, over antimilitarisme en het geweldsvraagstuk in dezelfde periode is iets uitvoeriger over de SDAP dan Jochheim en relateert de positie van Henriëtte Roland Holst wat explicieter aan haar plaats binnen sociaal-democratie en communisme. Evenals in het laatste

hoofdstuk, een geschematiseerde biografie tot 1930 wreekt zich de nergens gemotiveerde en niet te motiveren cesuur in het Interbellum. Voor de vredesbeweging is 1940 een veel voor de hand liggender breekpunt, terwijl voor Henriëtte Roland Holst's opvattingen over geweld de bestudering van haar betrokkenheid bij de *Vonk* in, en de *Vlam* na de tweede wereldoorlog moeilijk gemist kan worden. Temeer geldt dit, daar de auteur zijn werk dienstbaar wil laten zijn aan de vredesbeweging en de arbeidersbeweging van nu. Maar ook de minder geïnvolverde historicus mag hopen, dat de auteur zich nog eens zet aan een voldragen analyse van de gehele ontwikkelingsgang van Henriëtte Roland Holst.

H.J.W.

W.H. Meijer, *Terugblik. Herinneringen van een sociaal-democraat*, Mies Campfens, ed. (Amsterdam: Van Gennep, 1981, 356 blz., f32,50, ISBN 90 6012 311 5). Het betreft hier de nagelaten memoires van Willem Hendrik Meijer (1877-1951), die door de zorgen van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in de reeks *De Nederlandse arbeidersbeweging* als nummer 7 zijn verschenen. Zij zijn geschreven door een figuur uit het middenkader van de vroegere SDAP. Afkomstig uit de marinebeweging rond de eeuwwisseling, heeft hij later carrière gemaakt bij de Centrale arbeidersverzekerings- en depositobank. Hoewel hij niet tot het voorste plan van de partij en de met haar verbonden vakbeweging is doorgedrongen, vertegenwoordigt hij ongetwijfeld een bepaald type functionaris van betekenis. Bovendien heeft hij de vaardigheid ontwikkeld om de pen te hanteren als journalist en anderszins, waardoor ook deze memoires een goed samengesteld en vaak onderhoudend verhaal zijn geworden.

Een zeer groot deel van deze herinneringen wordt in beslag genomen door de schets van de barre omstandigheden waaronder de schrijver opgroeide in een ontwricht gezin en vervolgens als veertienjarige dienst nam bij de marine. Van de opleiding en het leven als matroos, speciaal in de tropen in het toenmalige Nederlands-Indië, wordt een zeer anschouwelijk beeld gegeven, waarbij de erbarmelijke arbeids-, hygiënische en gezagsverhoudingen alle reliëf krijgen. Meijer maakte nog de tijd van de oude zeilschepen mee, die pas gaandeweg door moderner vaartuigen werden vervangen. In het sociale vlak was de situatie ten aanzien van het lot en de rechtspositie der bemanningsleden evenzeer volkomen onderwets. De in 1897 gestichte Matrozenbond zou er veel toe bijdragen om hierin verbetering te brengen en in de acties aan boord speelde Meijer aldra een belangrijke rol, mede door zijn activiteit als berichtgever in de pers. Tenslotte werd hij in 1902 wegens herhaald 'wangedrag' vervroegd ontslagen. Gedurende de daarop volgende jaren was hij werkzaam als redacteur van het orgaan van de Matrozenbond, *Het Anker* geheten, in een periode dat deze organisatie in felle strijd was verwickeld met de minister van marine (Ellis) uit het kabinet-Kuyper. Er werd zelfs een poging van departementale zijde gedaan via Meijers stiefvader om hem om te kopen door het aanbod van een goede overheidsbetrekking! Medestrijders in de bond waren A.G.A. Verstegen en A.W. Michels, die later respectievelijk burgemeester van Koog aan de Zaan en gedeputeerde van Noord-Holland zouden worden. Meijer vond als gezegd een werkterrein bij de in 1904 gestichte Centrale, eerst als agent, vervolgens als inspecteur, later opklimmend tot directeur van de bijkantoren te Rotterdam en Amsterdam. Organisatorische en administratieve begaafdheden bezat hij zeker in ruime mate, terwijl zijn persoonlijkheid geleidelijk tot een zekere harmonische ontplooiing zou komen.

Het was een lange weg omhoog uit de ellende temidden waarvan hij was opgegroeid. Over de Rotterdammers onder wie hij in de jaren 1914-1920 heeft gewerkt, schrijft hij: 'Sober in hun wijze van leven, geestelijk weinig gecompliceerd, wel wat ruw en rauw in

de omgang, zijn het toch prettige mensen om mee om te gaan; een mentaliteit, waarin ik veel van het eigen wezen terugvond...' (230). Een kans om in de Rotterdamse arbeidersbeweging een belangrijke functie te vervullen onder H. Spiekman had hij zich echter in 1906 zien ontgaan. Wel nam hij aan het partijleven in een afdeling daar (en eerder ook in de hoofdstad) actief deel en werd hij ook bestuurder van de algemene bond van handels- en kantoorbedienden. Tijdens zijn Amsterdamse directeursperiode van 1920-1940 woonde hij te Hilversum en speelde daar als lid van de gemeenteraad een zekere rol in de plaatselijke politiek. De uitgave van het boek is door Mies Campfens voorzien van een zeer gedetailleerde annotatie (283-331), waarvoor veel bronnenonderzoek heeft plaatsgevonden.

A.F.M.

C. Boschma, e.a., *Catalogus Leeuwarden 1881* (Leeuwarden: Fries Museum, 1981, 85 blz. + ill.) is een tentoonstellingscatalogus die is uitgekomen ter gelegenheid van het honderd-jarig bestaan van het Fries Museum. In een tiental hoofdstukjes is een sfeer-tekening van het Leeuwarden van honderd jaar geleden gegeven. Er is onder meer aandacht besteed aan de woningbouw, de opkomende arbeidersbeweging, fabrieken, de middenstand, infrastructurele voorzieningen, armenzorg, onderwijs, cultuur, sport en vermaak. Op de linkerpagina's zijn prachtige foto's en relevante archivalia weergegeven terwijl rechts de tekst is afgedrukt. Om de één of andere reden, die niet wordt vermeld, heeft men gekozen voor een weergave via de lotgevallen van het fictieve gezin van een 'Jan Moedaal uit 1881'. Ofschoon het eigenlijk erg goed gedaan is, spreekt een dergelijke privatisering van de geschiedenis mij niet zo aan. Dat hier personen ten tonele worden gevoerd van wie het leven barstensvol zit met evenementen stoort me nog het minst. Dat zijn we in onze strip- en televisiecultuur wel gewend. Het grote nadeel van een dergelijke aanpak vind ik, dat ontwikkelingen en structuurveranderingen teruggebracht moeten worden tot schijnbaar toevallige gebeurtenissen in individuele levens. Alle lijnen en patronen die door historici geconstrueerd zijn verdwijnen daarmee en we zijn weer even ver als honderd jaar geleden.

P.K.

G. Castermans, D. Keymolen en M. Smet, *De geschiedenis GEWELD aangedaan. De strijd voor het vrouwenstemrecht 1886-1948* (Antwerpen-Amsterdam: Uitgeverij de Nederlandsche Boekhandel, 1981, 108 blz., BF195,—, ISBN 90 289 8629 0). De ondertitel van dit werk, 'een realisatie van de CVP (de Belgische Christelijke Volks-Partij), werkgroep Vrouw en maatschappij in de reeks 'IPOVO cahiers', Instituut voor politieke vorming, Brussel', behoeft enige verklaring. Het vetgedrukte, verontwaardigde GEWELD slaat niet op de gevoerde strijd, maar op het naar het oordeel van de schrijfsters te lang uitgebleven resultaat van die strijd. 'Maar dan dachten we aan de strijd, die het gekost had en hoe we tegen de normale gang van de geschiedenis moesten en moeten opboksen om haar lijn in een feministische te veranderen' (7). Na de trompetstoten van verbaal christelijk-feministisch radicalisme vallen de twee historische hoofdstukken van het boek op door een rustige, zakelijke behandeling van de materie. D. Keymolen behandelt in haar bijdrage 'Eind 19e eeuw tot 1914: de eerste schreden op de lange weg naar politieke mondigheid' zowel de opkomende mentaliteitsveranderingen als de vrouwenbewegingen en de parlementaire ontwikkelingen op het gebied van het vrouwenstemrecht. G. Castermans schildert in '1918-1948: de moeizame weg naar het vrouwenstemrecht' vooral de parlementaire ontwikkelingen. Tezamen geven de twee opstellen een goed beeld van de wijze waarop het vrouwenstemrecht gemangeld werd door de partijpolitieke belangen, zelfs

daar waar de uitgangspunten van de diverse partijen hoop op een ander resultaat wettigden. Het laatste opstel 'Vrouw en politiek: de schaduwen uit het verleden' is van de hand van de leidsvrouw van het CVP-feminisme en parlementslid M. Smet en behandelt de contemporaine problematiek van vrouwen in de politiek in België. Spijtig in dit aardig geïllustreerde werk is het ontbreken van een deugdelijke annotatie.

H.J.W.

T. van der Meer, S. van Schuppen, S. Veen, *De SDAP en de kiesrechtstrijd. De ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894-1913* (Amsterdam: Van Gennep, 1981, 224 blz., f38,50, ISBN 90 6012 485 5). De nadruk ligt bij dit werk op het kiesrecht-vraagstuk en de betekenis daarvan voor de ontwikkeling van de SDAP in de jaren tot het uitbreken van de eerste wereldoorlog. Deze publikatie in de reeks 'De Nederlandse arbeidersbeweging' van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (nummer 8) kan dus niet gelden als geschiedschrijving van deze partij over de gehele linie, al belicht zij wel zeer belangrijke aspecten. W.H. Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed* blijft voorlopig als partijgeschiedenis nog wel overeind, al ontbreken er analyses in volgens deze schrijvers (9). Van der Meer c.s. hebben met name aandacht willen besteden aan de relaties van de sociaal-democratische partij met de vakbeweging. In een zestal hoofdstukken wordt een overzichtelijk verhaal gepresenteerd van de etappes in de kiesrechtstrijd, culminerende in de gebeurtenissen van de jaren 1910-1912 met massale petitionnementsactie en rode dinsdagen te Den Haag. De partijleiding worstelde zelf met het probleem van de aan te wenden actiemiddelen, zoals de op de bladzijden 115, 145 en volgende weergegeven overwegingen van Troelstra tonen. Het jonge NVV, dat in 1906 optrad, oefende veelal een remmende werking uit in deze kwestie, naar duidelijk blijkt. Voorzitter Henri Polak sprak zich echter in 1908 op een Haagse kiesrecht-demonstratie toch uit voor 'staken voor het kiesrecht' (115). Een belangrijke zaak die mede aangesneden wordt, is de positie van de toenmalige Amsterdamse bestuurdersbond (92 vlg.). De relaties van de op elkaar botsende stromingen en tendenties in partij en vakbeweging rond het scheuringsjaar 1909, juist aan de vooravond van 'het hoogtepunt van de kiesrechtstrijd', zijn zeker nog geen open boek. De onderhavige publikatie wekt eens te meer de belangstelling ervoor op.

A.F.M.

F. Peemans, *L'organisation administrative et l'action du ministère du Travail, 1895-1940. L'enquête heuristique et ses résultats* (Miscellanea archivistica, XXIX; Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1981, 31 blz.). Op grond van haar ervaringen bij het opstellen van de doctorale verhandeling over het ministerie van arbeid en sociale voorzorg in de jaren 1895-1940, heeft de auteur hier ten behoeve van mogelijke navolgers en archivariissen aan de hand van dit concrete voorbeeld een soort van typologie van de bronnen over de geschiedenis van de ministeriële departementen in België geleverd. Men is echter onthutst over de grote lacunes in de bewaarde archieven (nagenoeg niets vóór 1914) en over de onbenulligheid van vele bewaarde dossiers. Zelfs voor een studie van het personeel van het departement ontbreken soms heel wat gegevens en een mondeling onderzoek bij oud-kabinetsleden en personeelsleden blijkt niet bij machte hieraan iets te verhelpen.

R.V.U.

J.F. Heijbroek, C.R. Mönnich, *De Leidse wagenmaker. Een bedrijf in beeld* (Zutphen: Terra, 1981, 80 blz., f29,50, ISBN 90 6255 095 9). Dit boek wil een visuele indruk geven van een bedrijf, dat enkele tientallen jaren geleden nog overal voorkwam, maar nu geruis-



loos is verdwenen, namelijk dat van wagenmaker. In Leiden bestaat nog steeds de rijtuig- en wagenmakerij van J.J.N. de Groot die deze zaak van zijn vader overnam. Vooral door middel van foto's van een hoog, haast artistiek gehalte wordt getoond, hoe de werkplaats van De Groot eruit ziet en hoe een handkar en een wiel worden gemaakt. De tekst komt op de tweede plaats en heeft alleen betrekking op het bedrijf van De Groot. Zo te zien is het maken van karren altijd een ambachtelijk georganiseerde bedrijfstak geweest en werden alleen kort na 1900 enkele bewerkingen gemechaniseerd. Er bestond ook een vereniging van patroons, opgericht door De Groot sr.

A.C.M.K.

Harry Mulisch, H.J.A. Hofland, Rudolf de Jong, Wouter Gortzak en J.B. Charles, *Voor Anton Constandse. Voordrachten gehouden op 24 september 1979 in theater de Appel te Scheveningen bij de viering van diens tachtigste verjaardag* (Amsterdam: Meulenhoff, 1980, 41 blz., f 10,—, ISBN 90 290 1393 1). Anton Constandse, voor de tweede wereldoorlog met Arthur Lehning, Albert De Jong en Bart de Ligt de voornaamste publicist van het Nederlands anarchisme, kreeg in en na de jaren zestig bij nieuwere generaties een zekere populariteit als journalist, radio-commentator en historicus. In de nu gedrukte huldigingstoespraken gaan Mulisch en De Jong in op de denkbeelden van Constandse en de uitstraling ervan, terwijl Gortzak zijn werk als radio-commentator belicht. De bijdrage van J.B. Charles handelt over de wijze, waarop het Nederlandse volk het Duitse beschouwt. Het is een soort vervolg op het opstel van Charles in de bundel *Mogen wij nog anti-Duits zijn?* uit 1965. Als geheel bieden de toespraken geen diepgaande analyses of een rijkdom aan biografisch materiaal, maar ze bevatten wel een aantal aardige observaties over de naoorlogse Nederlandse cultuur.

H.J.W.

De laatste aflevering van haar studie over 'Jacob Israël de Haan in Palestina' (iii) wijdt Ludy Giebels aan de laatste fase van diens lijdensweg, *Studia Rosenthaliana*, XV (1981) ii, 188-233. Het tragische isolement waarin De Haan geraakte en de hetze tegen zijn politieke opvattingen schiepen rond hem het klimaat van een vogelvrije. Niet ten onrechte typeert schrijfster hem zo: 'Daarmee had hij wel zijn doel bereikt, maar zich vervolgens krachteloos gemaakt. Zijn leven lang had hij eigenlijk telkens bij de zich voordoende zaak één haal kunnen uitdelen om vervolgens buiten spel te worden gewerkt' (210). Het is te wensen dat deze studie in boekvorm wordt gepubliceerd.

A.H.H.

M. Bots, M. Noordman, *Moederschap als balsem. Ervaringen van katholieke vrouwen met huwelijk, sexualiteit en moederschap in de eerste helft van deze eeuw* (Amsterdam: Socialistiese Uitgeverij Amsterdam, 1981, 155 blz., f 18,—, ISBN 90 6222 076 2). Bots en Noordman gingen voor hun werk uit van de vraag 'hoe in de jaren 1925-1940 de katholieke kerk het leven van vrouwen beïnvloed heeft...'. Bij deze beperking in chronologisch opzicht komt een ruimtelijke: de studie is vooral gebaseerd op interviews die in Nijmegen afgenomen werden. Of deze serie plaatselijke vraaggesprekken een voor Nederland in de behandelde periode representatief beeld geeft, blijft open. Een tweede methodische bedenking levert de omstandigheid op, dat naar gebruikte bronnen en literatuur wel verwezen wordt, maar naar protocollen van afgenomen vraaggesprekken niet. Er wordt na vaak uitvoerige aanhalingen volstaan met een verwijzing als 'de vrouw, die op negentienjarige leeftijd ongetrouwde zwanger werd'. Zoals menigmaal bij studies die mede op interviews be-

rusten, blijkt hier de strijdigheid van het verlangen naar de bescherming van de privacy der geïnterviewden en beroepsmatige hang naar controleerbaarheid van de gehanteerde bronnen. Voorafgaand aan de thematische verwerking van de interviews geven de schrijfsters een beeld van de officiële ideologie van de katholieke kerk ten aanzien van de natuur en de maatschappelijke rol van de vrouw, toegespitst op opvoeding, huwelijk en moederschap. In de daaropvolgende hoofdstukken worden dezelfde punten door middel van gerubriceerde citaten en interpreterende teksten van de schrijfsters gezien op hun doorwerking in het persoonlijke leven van de geïnterviewden. In het laatste hoofdstuk wordt gepoogd tot een samenhangend oordeel te komen over de invloed van de kerk op de vrouwen. De schrijfsters laten overtuigend zien hoe, met een beroep op God en de natuur, het moederschap als lotsbestemming werd voorgehouden aan katholieke vrouwen, hoe zij dit verwerkten (of niet), en wat het mechanisme van normen- en waardenoverdracht precies inhield. De op zichzelf nog wel levende notie van 'meneer pastoor die komt vragen waarom het volgende kind uitblijft' wordt zo vervangen door een veel uitgewerktere interpretatie. Voorzover het aan de gepresenteerde teksten valt af te lezen, zijn de schrijfsters/interviewsters er zeker in geslaagd hun eigen geprononceerde opvattingen niet van doorslaggevende invloed te laten zijn op de geproduceerde antwoorden. Zodoende hebben we nu de beschikking over een welkome documentatie van een stuk mentaliteitsgeschiedenis. De belangstellenden naar het hanteren van interviews in de onderzoekspraktijk vinden in het werk een weliswaar niet geheel vlekkeloos resultaat, – alleen de betrokken vrouwen werden ondervraagd, niet hun omgeving – maar al met al toch een inspirerend voorbeeld, niet in het minst door de opname van de gebruikte vragenlijsten.

H.J.W.

M. Aerts, e.a., ed., *Naar natuurlijk bestel. Vrouwenorganisaties in de jaren dertig* (Amsterdam: SUA, 1980, 290 blz., ISBN 90 6222 0614). Deze derde uitgave in de ASVA-SUA scriptiereeks werd verzorgd door de werkgroep vrouwen en fascisme van de afdeling vrouwenstudies van de Universiteit van Amsterdam. *Naar natuurlijk bestel* is geen boek, maar de reproductie van een getypt verslag van een groepsonderzoek, dat zich aanvankelijk richtte op de reactie van vrouwenorganisaties in de jaren dertig op het opkomende, vrouwvijandige fascisme. Tijdens dat onderzoek verschoof de object-keuze naar de ideologie van vrouwenorganisaties in het algemeen. De wederwaardigheden rond deze verschuiving nemen dertig bladzijden in beslag. Het eigenlijke werk biedt ondanks de rommelige vorm die de autrices overigens zelf toegeven, veel boeiend beschrijvend materiaal en enkele aanzetten tot analyse en synthese. In de presentatie is een veelvuldige kortsluiting bespeurbaar tussen een sociaal-wetenschappelijk geïnspireerde hang naar abstracte theorievorming los van de bronnen en een soms wat erg elementaire descriptieve verwerking van de bronnen. Na een uitvoerige beschrijving van negen vrouwenorganisaties wordt geprobeerd de opvattingen over vrouwenarbeid en over fascisme binnen die organisaties te traceren en te analyseren. De kritische kanttekeningen die al lezend opkomen, vooral ten aanzien van de representativiteit van de gekozen verenigingen en de beperkte bronnenkeuze – verenigingsmateriaal bestemd voor de openbaarheid – maken de schrijfsters tenslotte zelf ook. Dit versterkt het karakter van de uitgave. Deze biedt meer zicht op een worsteling met het verleden dan op het object zelf. Toch worden mogelijkheden voor meer voldragen publikaties in het werk zichtbaar.

H.J.W.

Van november 1931 tot april 1932 vond in Enschede en omgeving een grote staking van

textielarbeiders plaats. Aanleiding was een conflict bij de firma Jannink en zonen, waar het aantal getouwen per arbeider, in verband met de malaise in de textiel, werd vergroot. Toen de werknemers, gesteund door de vakbonden, dit niet namen, kondigden de hecht georganiseerde fabrikanten een loonsverlaging van 5% af. Er volgden stakingsacties en de werkgevers verlaagden de lonen met nog eens 5%. Hierna werd de staking vrijwel algemeen en kreeg een grimmig karakter. Allerlei bemiddelingspogingen mislukten maar tenslotte kwam er toch een einde aan omdat de strategieën van de betrokken bonden steeds meer uiteen gingen lopen. Het verloop van de staking is door G.J.I. Kokhuis duidelijk en goed gedocumenteerd beschreven in: *De Twentse textielstaking van 1931-1932* (Streekdocumenten, I; Hengelo: Broekhuis, 77 blz., f 15,—, ISBN 90 70162 911). Hij poneert daarbij de stelling, dat het om een soort omgekeerde staking ging, geprovoceerd door de ondernemers, die zo van hun gigantische voorraden konden afkomen terwijl de fabrieken stillagen zonder dat zij loon hoefden te betalen. Dit klinkt plausibel, temeer omdat het ook de mening is van geïnterviewde ooggetuigen. Toch zou ik voor ik het helemaal geloof nog wel iets meer willen weten over de onderlinge verhoudingen en geschilpunten tussen de betrokken vakbonden. Die zagen toch ook wel wat er gebeurde en konden daarop inspelen. Daarom moet in hun vakbladen, die ik in de literatuuropgave miste, toch wel wat te vinden zijn. Deze opmerking neemt echter niet weg, dat het hier gaat om een gelukkige start van de serie 'Streekdocumenten'.

P.K.

C.A. Tamse, ed., *Koningin Wilhelmina* (Alphen a.d. Rijn: A.W. Sijthoff, 1981, 302 blz. + ill., f 49,50, ISBN 90 218 2814 6). Bij de honderdste geboortedag van koningin Wilhelmina vond een bijeenkomst in het paleis Het Loo plaats waarop zeven sprekers het leven van de vorstin en haar betekenis voor Nederland herdachten. Bij de bundeling van deze teksten slaagde Tamse erin niet minder dan in totaal dertig bijdragen bijeen te brengen van mensen die bijna allen Wilhelmina in een of andere periode van nabij hadden meegemaakt. Zo kan men in deze bundel over haar lezen als hoofd van de hofhouding en werkgever, als paarden- en parkliefhebber, als vrouw in het sociaal verkeer of bij een openbaar optreden. Het zijn vrijwel alle typisch persoonlijke herinneringen, sterk anecdotisch, meestal van bewondering vervuld en niet altijd van even groot belang. Slechts een enkele beschouwing raakt aan Wilhelmina's politieke opinies en invloed. Maar ook hier is het eerder de liefhebber van het detail en de nuance die aan zijn trekken komt. Hij kan met enige vreugde lezen hoe oud-minister Burger nog altijd – in zijn geval zelfs: ondanks alles – met positieve waardering over 'zijn' staatshoofd denkt of wat Gelissen zich nog herinnert uit de tijd van zijn ministerschap van vóór de oorlog. Bepaald concreet en overzichtelijk zijn de losse gegevens die Puchinger verschaft over 'Koningin Wilhelmina en de omgang met haar ministers'. Het is niet moeilijk in de vele bijdragen de vorstin terug te vinden volgens het beeld dat reeds van haar gevormd was: haast altijd doortastend en steeds overheersend, koppig soms maar toch bij tijden berustend wanneer althans enig behoorlijk tegenvuur gegeven werd en, gelukkig, ook mild en met gevoel voor humor op veelal goede ogenblikken.

I.S.

De rijke documentatie van de tentoonstelling Wilhelmina in Londen, die van 26 oktober 1980 tot 2 februari 1981 in de afdeling Nederlandse geschiedenis van het Rijksmuseum te Amsterdam is gehouden, heeft zijn neerslag gekregen in Gijs van der Ham, *Wilhelmina in Londen 1940-1945. Documenten van een regering in ballingschap*, met een inleiding

door A. den Doollaard (Haarlem: Gottmer, 1981, 136 blz., f45,—, ISBN 90 257 1447 1). De thematische opzet van de tentoonstelling, die in het boek wordt gevolgd, presenteert de lezer een beeld van een vorstin dat ontstijgt aan de adoratie van de Oranjeklanten voor wie elke smet op het koninklijk blazoën een doorn in het oog is en dat de controversiële aard van de omgang tussen koningin en kabinet (waaraan het merendeel van dit boek gewijd is) afzwakt door ook andere aspecten van haar optreden voor het voetlicht te brengen. De inleiding van Den Doollaard draagt eveneens bij tot een geschakeerder beeld van een vorstin, die zich zowel ontpopte als kraker van ministers en als grote inspirator van het volk in bezet gebied en in Londen een serieuze poging deed uit haar eigen harnas te breken. Aangezien in de komende jaren het vervaardigen van een biografie van koningin Wilhemina met volledige gebruikmaking van alle bestaande documentatie tot de onmogelijkheden behoort (zie A.F. Manning, 'Vereisten voor een Wilhelmina-biografie', in C.A. Tamse, ed., *Koningin Wilhelmina* (Alphen a/d Rijn, 1981), is het een gelukkige omstandigheid dat de organisatoren van deze tentoonstelling konden putten uit het Koninklijk Huisarchief en het archief van het Kabinet der koningin. Merkwaardig is het overigens wel dat bij reproducties van archivalia afkomstig van deze laatste bron niet zoals bij andere documenten de herkomst is vermeld.

A.E.K.

Het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie is een nieuwe reeks publikaties gestart onder de verzameltitel *Cahiers over Nederland en de tweede wereldoorlog* (uitgegeven door de Staatsuitgeverij). De bedoeling is, dat in deze cahiers 'een groot en gevarieerd aantal onderwerpen uit de oorlogs- en bezettingstijd en de daarmee rechtstreeks in verband staande voor- en nageschiedenis, waarin medewerkers van het instituut zich hebben verdiept' zal worden behandeld. Dat is een lofwaardig initiatief, omdat in het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie inderdaad veel kennis voorhanden is, die soms moeilijk toegankelijk is. Weliswaar wordt een ruimhartig beleid gevoerd inzake de zogenaamde 'Notities voor het geschiedwerk', maar dat blijven toch interne stukken, waarvan de inhoud in vele gevallen (wellicht in een aangepaste vorm) een ruimere verspreiding verdient. Ongeveer tien jaar geleden werd al eens een poging ondernomen om een reeks te starten onder de titel *Studies over Nederland in oorlogstijd*. Deze reeks bracht het echter niet verder dan één deel, vermoedelijk omdat de opzet (omvangrijke, verscheidene artikelen omvattende en dure bundels) commercieel niet haalbaar was. Nu is gekozen voor kleine, relatief goedkope boekjes. Dat lijkt inderdaad meer kansen op succes te hebben.

De eerste twee deeltjes kunnen als een goede start beschouwd worden. Het eerste betreft de na-oorlogse zuivering van kunstenaars: N.K.C.A. in 't Veld, *De ereraden voor de kunst en de zuivering van de kunstenaars. Een bijdrage tot de geschiedschrijving van de zuivering van het vrije beroep* (Den Haag: Staatsuitgeverij, 1981, 120 blz. + ill., f 17,50, ISBN 90 12 03603 8). 'Snel en streng recht' was de leus waaronder de totale operatie van bijzondere rechtspleging en zuivering werd aangevangen. Het is inmiddels wel bekend, dat daarvan weinig is terecht gekomen. Over de bijzondere rechtspleging weten wij vooral dankzij Belinfante's, *In plaats van bijtjesdag* het nodige. Over de zuivering daarentegen is nog nauwelijks serieuze geschiedschrijving voorhanden. In een nuchter, zakelijk en beknopt betoog maakt In 't Veld een begin met het opvullen van die lacune. Makkelijk zal dat niet geweest zijn, want het is een onderwerp dat steeds met vele emoties is omgeven. Bovendien kenmerkt de bronnensituatie, zoals zo vaak bij de recente geschiedenis, zich enerzijds door zeer omvangrijke archiefbestanden en gedrukt materiaal, terwijl tegelijkertijd anderzijds op bepaalde punten toch weer nauwelijks iets te vinden is. Nadat al vóór de bevrijding van

het gehele land in het bevrijde zuiden maatregelen waren genomen, werd de zuivering der kunstenaars, onder verantwoordelijkheid van het Militair Gezag en gecoördineerd door N.A. Donkersloot, kort na 5 mei 1945 door een vijftal (later tot een zestal uitgebreid) ereraden ter hand genomen. Het werk van deze ereraden, begeleid door incidenten, felle kritiek en zonder wettelijke basis, was weinig coherent en zette ook weinig zoden aan de dijk. Pas in april 1946 verscheen de Wet Zuivering Kunstenaars in het *Staatsblad*. Daarin werd naast de ereraden per sector ook voorzien in een Centrale Ereraad, die als beroepsinstantie zou functioneren. Al spoedig kwam het tot een botsing tussen aparte ereraden en Centrale Ereraad en de ereraden traden als gevolg daarvan en bloc af. Hoewel er een formele impasse was, handelde de Centrale Ereraad in de praktijk vervolgens de hele zaak af. De gang van zaken overziend beschouwt In 't Veld de zuivering van de kunstenaars, conform de algemeen heersende inzichten, als mislukt. Als één van de diepere oorzaken wijst hij op het feit, 'dat een waarlijke zuivering van de kunstwereld zich niet verdroeg met de eis van snelle herleving van het culturele leven in al zijn vormen' (90). Hij voegt daar aan toe dat dit gold 'in meerdere of mindere mate over alle sectoren van de samenleving'. Een zeer plausibele stelling, waarvan het wenselijk is dat onderbouwing volgt door meer studies als die van In 't Veld.

Cahier 2 bevat twee korte studies, beide betrekking hebbend op opvoeding in nationaal-socialistische zin: D. Barnouw, *Van NIVO tot Reichsschule. Nationaal-socialistische onderwijsinstellingen in Nederland en Nederlandse meisjes in Duitse vakantiecampen, zomer 1940* (Den Haag: Staatsuitgeverij, 1981, 112 blz., f17,50, ISBN 90 12 03667 4). De nationaal-socialistische bezetter is, ondanks een uitgebreide bemoeienis met het onderwijs, nooit toegekomen aan een wezenlijke nazificatie van het Nederlandse onderwijs. Naast de verandering van het bestaande onderwijs was er echter ook de mogelijkheid nieuwe instellingen op te richten en op die manier althans een deel van de Nederlandse jeugd (in het bijzonder dat deel natuurlijk, dat reeds in nationaal-socialistisch milieu verkeerde) zo goed mogelijk nationaal-socialistisch te scholen. Zo zou tevens een elite gekweekt worden om in de toekomst leidende functies op zich te nemen. Een 'succes-story' (om in dit verband maar eens een Engelse term te gebruiken) is het niet geworden. Kwantitatief stelde het allemaal bijzonder weinig voor. Inhoudelijk is het wel boeiend te zien hoe men zich dat dan ongeveer voorstelde en hoe daarbij de verschillende stromingen en persoonlijke belangen soms hevig met elkaar botsten. Barnouw zet een en ander overzichtelijk uiteen, zoals hij dat ook doet inzake de meisjeskampen. Hier ging het om een poging van aanhangers van de Groot-Germaanse richting om een kern te vormen, waaruit een nieuwe Groot-Germaanse jeugdbeweging zou moeten groeien. Het meest interessant in deze studie zijn de rapporten die de Duitse kampeidingen over de Nederlandse meisjes uitbrachten. Over het algemeen waren die negatief. Met de, overigens weinig zorgvuldig geselecteerde, meisjes die de kampen meemaakten, zou geen nieuwe ideologisch goed gefundeerde jeugdbeweging zijn op te bouwen. Zo ging het de Nederlandse nationaal-socialisten, die zich aan de richting-Mussert wilden onttrekken (Rost van Tonningen, Juul op ten Noort en Florrie Heubel bijvoorbeeld), niet voor de wind in die eerste bezettingszomer.

J.C.H.B.

Hans van den Heuvel, *De vrijheid van de pers. De overheid en het commerciële handelen van de pers 1944-1949* (Baarn: Ambo, 1981, 142 blz., f20,—, ISBN 90 263 0531 1). Deze studie werd beknopt gehouden en beperkt zich, ofschoon er archiefonderzoek werd verricht, in hoofdzaak tot de uitwendige geschiedenis van wetgeving, commissiewerk en kammerdebatten. Van een ingewikkeld verloop van gebeurtenissen, stappen en tegenstappen,

biedt zij een helder en informatief overzicht. Men kan daardoor goed volgen hoe de pogingen om tot een van overheidswege te treffen persordening in Nederland te komen mislukten. Allereerst speelde daar doorheen het recente verleden van de bezetting. Tegenover opvattingen bij directies en redacties die in die bezettingstijd zo goed en zo kwaad als het ging – ging het totale abonentental werkelijk zo achteruit als de auteur veronderstelt? – de legale pers gaande hielden, dat zij dat naar beste vermogen hadden moeten en kunnen doen, stond de aanvankelijk zeer geprikkelde overtuiging van velen, onder andere uit de kringen van de illegaliteit, dat die pers de vijand op ontoelaatbare wijze had gediend. Na oorlogse zuiveringsperikelen waren van dit alles het vaak verwarrende en soms minder eerlijke gevolg met alle opwindingen van dien. Waarom *De Tijd* wel terug en *De Telegraaf* niet? Welke invloeden zorgden ervoor dat bijvoorbeeld *NRC* en *Handelsblad* zo gauw weer uitkwamen? Tegenover de liberale idee dat de persvrijheid zo spoedig mogelijk in volle glorie diende te worden hersteld, stond de socialistisch-gekleurde (maar allermindst alleen in die kring destijds aangehangen) overtuiging van een noodzaak voor overheidsingrijpen ten einde de pers, juist na de slechte ervaringen in de oorlog, voor de toekomst af te schermten tegen de exclusief-commerciële belangen van het particuliere krantebedrijf. Veel indruk maakte het principiële debat in de Tweede Kamer in juni 1947. J.A.W. Burger en L.G. Kortenhorst vlogen elkaar toen net nog niet letterlijk in de haren. Burger had als minister het tijdelijke persbesluit van (september) 1944 ontworpen en doorgezet, Kortenhorst stond bekend als de welbespraakte advocaat bij verscheidene zuiveringszaken rond *De Telegraaf*. Toen tenslotte hier overheen een streven naar de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, ook voor het perswezen, schoof, droeg de mislukking van dit streven er mede toe bij dat er voor de Nederlandse pers na de bevrijding eerder sprake was van herstel dan van vernieuwing. Een voor heel die na-oorlogse periode reeds bekend en algemener verhaal. Of men deze gang van zaken voor de pers nu betreurt of niet is een kwestie van smaak en overtuiging. Op voorzichtige en gedempte wijze laat de auteur overigens doorschemeren dat de tegenover elkaar staande partijen in dit moeizame verloop ook eigen (partij-)baantjes veegden: dat begon al bij Burger en Beel in 1944 en 1945 die maar al te gauw vergunningen tot herverschijning uitreikten aan geestverwante periodieken tot en met de Kortenhorsten en de Gielens toe die in 1947 de herleving van de hun welgezinde persmedia bevorderden.

I.S.

Dick van Reeuwijk, *Sondermeldung Texel. Opstand der Georgiërs* (Den Burg, 1981, 70 blz., f 12,50, ISBN 90 70202 05 0). In april 1945 kwam het hoofdzakelijk uit Georgische ex-krijgsgevangenen samengestelde Duitse bataljon dat op Texel bewakingstaken vervulde, in opstand tegen de Duitsers, omdat hernieuwde inzet aan het front dreigde. Aan de hand van interviews met Georgiërs, Texelaren en de vroegere Duitse commandant van deze Duitse handlangers tegen wil en dank geeft dit boekje een indruk van het verloop van de strijd en van haar felheid en gruwelen. Voor Texel, dat sinds mei 1940 niet direct in de oorlogshandelingen was betrokken, keerde de rust pas met de komst van de Canadezen op 20 mei terug. Al met al een levendig, kort overzicht op basis van het relaas van de direct betrokkenen, ook uit de verzetsbeweging van Texel, die aan de Georgiërs hulp verleende.

A.E.K.

In vogelvlucht behandelt J.J.C. Voorhoeve in *Internationale Spectator*, XXXV (1981) 69-78 de internationale positie van Nederland na 1945. Hij geeft zijn artikel de alleszeggende titel 'De slinkende rol van Nederland' mee. Voor het feit dat Nederland tot halver-

wege de jaren zestig een behoorlijke deun kon fluiten, somt hij een elftal redenen op, die nadien zijn weggevallen. De belangrijkste zijn dat Nederland aanvankelijk in de pas liep met de Verenigde Staten, terwijl Groot-Brittannië, Frankrijk en West-Duitsland op diverse fronten hun draai nog niet hadden gevonden; en wij beschikten over topdiplomaten, die zich verzekerd wisten van grote parlementaire steun. Voorhoeve presenteert dus het overbekende beeld. Hij doet dit echter zo impressionistisch en vult het artikel zozeer met goede raad die, mits opgevolgd, een terugkeer naar de positie van weleer garandeert, dat een historicus aan dit artikel snel voorbij wil gaan.

J.B.

In *Nieuw Europa*, het tijdschrift van de Europese beweging in Nederland, VII (1981) april, 17-31, geven J.B. Dik en S. Singelsma een overzichtsgeschiedenis van ARP, CHU, KVP, D'66, PvdA en VVD en de Europese samenwerking en eenwording 1945-1980. Daarmee raken zij een thema aan, dat in de aandacht van de politieke partijen voor de Nederlandse buitenlandse politiek steeds een ondergeschikte plaats heeft ingenomen. Dik en Singelsma onderscheiden vijf subperiodes (1945-1948, 1948-1953, 1953-1958, 1958-1969 en 1969-1980) en behandelen binnen iedere subperiode summier houdingen en opvattingen rond enkele hoogtepunten. Zij concluderen tot een eensgezindheid op hoofdpunten onder de grote partijen of liever onder de enkele overtuigde Europeanen in deze partijen, aan wie de zaak in feite werd overgelaten. Alleen in de eerste jaren was er sprake van disharmonie; de PvdA had een afwijkend standpunt en de ARP wilde van een verenigd Europa in generlei vorm weten. De koude oorlog wiste echter alle tegenstellingen uit en de regering was sedertdien verzekerd van een brede steun, ook wanneer bleek dat vanwege veranderde omstandigheden op grond van dezelfde beginselen een andere optie gedaan moest worden. Die beginselen, aldus de auteurs, verminderden wel de flexibiliteit, met als gevolg dat men met de verandering van optie vaak te laat kwam en dus achter de ontwikkeling aanliep.

J.B.

In *BMGN*, XCVII (1982) 377 schreef ik in mineur over S.J. Eldersveld, J. Kooiman en Th. van der Tak, *Bestuur en beleid. Politiek en bestuur in de ogen van kamerleden en hoge ambtenaren* (Assen, 1980). Van dit boek is inmiddels een Engelstalige versie verschenen onder de titel *Elite Images of Dutch Politics. Accommodation and Conflict* (Den Haag: Nijhoff, 1981, xiv + 266 blz., f45,—, ISBN 9024790859). Omdat er voor een ruimer lettertype is gekozen, het aantal tabellen en figuren is uitgebreid en er aan een niet-Nederlands publiek uiteraard heel wat valt uit te leggen over ons politiek stelsel, telt deze versie bijna honderd pagina's meer. Voor het overige is de Nederlandse editie gewoon vertaald, zodat mijn negatief oordeel overeind moet blijven. Vergelijkt men beide edities met elkaar, dan komt men voor een merkwaardig raadsel te staan. Zoals het bij sociaal-wetenschappelijk onderzoek betaamt, is het instrument van onderzoek, de vragenlijst, afgedrukt. In de Nederlandse uitgave telt de lijst 78 vragen, maar in de Engelstalige slechts 63, terwijl uit de 'Methodological Notes for the Study' blijkt dat zelfs met een aanzienlijk langere vragenlijst is geopereerd dan de simpele lezer van *Bestuur en beleid* dacht. Ik herinner er aan dat voor dit onderzoek, alweer in 1973 gehouden en inmiddels dus behoorlijk belegen, ruime financiële faciliteiten beschikbaar waren. Tegen deze achtergrond mag niemand zich echter amuseren met het raadsel.

J.B.

Bij oppervlakkige beschouwing lijkt het erop dat de ondergang van de traditionele gezels-

lighheidsverenigingen in de jaren zestig plotseling tot stand kwam onder invloed van de even plotselinge opkomst van de studentenbeweging. In de tweede helft van de jaren zeventig toen de studentenbeweging haar beste tijd alweer gehad bleek te hebben, bespeurt men aanzetten tot de wederopstanding van deze verenigingen. Deze parallelie heeft Rob Hagendijk geïnspireerd tot het schrijven van een alleraardigst boekje over *Het studentenleven. Opkomst en verval van de traditionele studentenkultuur* (Amsterdam: SUA, 1980, 183 blz., f 22,50, ISBN 90 6222 063 0). Hagendijk wil aantonen dat het einde van het traditionele, op exclusiviteit en standsbesef berustende studentenleven in de jaren zestig juist allesbehalve snel kwam. Wie zulks denkt, hecht teveel betekenis aan het feit dat dat type studentenleven er wel in geslaagd is om vrijwel tot het laatste toe de scene te beheersen. Door de lange-termijn ontwikkelingen in de sociale posities en organisatievormen van studenten te schetsen – het verhaal begint al in de middeleeuwen – werkt Hagendijk zorgvuldig de stelling uit dat na 1850 onder invloed van de maatschappelijke verschuivingen, veroorzaakt door de industriële ontwikkeling en het ontstaan van het kapitalisme, een traag verlopend, maar onmiskenbaar proces van uitholling van het traditionele studentenleven op gang kwam. Voor de Amsterdamse situatie, waartoe Hagendijk zich voornamelijk beperkt, lijkt de stelling op te gaan, maar of dat elders ook het geval is, moet nader onderzoek uitwijzen. Dat zal er wel komen, want degenen die het (nog steeds) zoeken in de verwetenschappelijking van het productieproces en de daarmee samenhangende toenemende loonafhankelijkheid van academici om het ontstaan van de studentenbeweging in de jaren zestig te verklaren, zullen zich ongetwijfeld uitgedaagd voelen; Hagendijk berispt hen eigenlijk om hun ongenueanceerdheid, en dat via de SUA! Hagendijk zelf toont geen last te hebben van de neiging tot eng structuralisme en demonstreert geen negatief parti-pris tegenover de ‘corpsballen’, zodat het verhaal ook nog eens zeer leesbaar is.

J.B.

### *Nieuwste geschiedenis (in regionale tijdschriften en jaarboeken)*

Tegen het einde van de achttiende eeuw werd op verscheidene plaatsen in Nederland begonnen met de verbouw van de cichoreiplant, uit de wortel waarvan een koffiesurrogaat werd bereid. In ‘De cichoreiproduktie in Friesland’, *It Beaken*, XLIII (1981) 175-188 van de hand van W.J. Bokma de Boer wordt een overzicht geboden van de verbouw en bewerking van de cichorei in de provincie Friesland. Het artikel loopt uit op een beschrijving van de geschiedenis der Cichorei en Peekoffiefabriek M.A. Bokma de Boer te Leeuwarden, die in bedrijf is geweest van 1798 tot 1963. De grootste omzet van het bedrijf blijkt te zijn gehaald in de beginperiode van de eerste wereldoorlog. Nadien is er eigenlijk alleen nog maar sprake geweest van teruggang, afgezien van een korte opleving tijdens de eerste jaren van de bezettingstijd.

O.V.

Florike Egmond beschrijft in ‘De Hollandse bende, 1797-1800’, *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, XIII (1981) 65-90, optreden, structuur en liquidatie van een bende die een min of meer zelfstandig onderdeel vormde van wat de ‘grote Nederlandse bende’ werd genoemd. Schrijfster heeft in dit artikel het accent gelegd op een analyse van de beroepen der bendeleden. Zij concludeert ondermeer, dat de beroepsachtergrond van de ro-



vers – binnenvaart, zeevaart, detailhandel, bedrijfsbedrijf – een mobiele levenswijze implieerde, benevens een netwerk van sociale relaties dat zich over een groot geografisch gebied uitstreckte. Als bijlage zijn lijsten van personalia der benedeleden en van hun overvallen opgenomen. Schrijfster kondigt een vervolgstudie aan over een 'mentaliteitsgeschiedenis' der benedeleden: hun attitudes tegenover geweldpleging, tegenover werk en vrijetijdsbesteding, en over hun noties van eer en respectabiliteit. H.T. Siraa geeft een sociaal-economische dwarsdoorsnede van 'Schiedam in 1807', *ibidem*, 22-45. Hij baseert zich daarvoor op een bron, waarop A.G. van der Steur in 1965 (weer) de aandacht vestigde. Op last van koning Lodewijk Napoleon dienden de landdrosten inzicht te verschaffen in de sociale en economische positie van de bevolking – dit met het oog op de voorgenomen hervorming van het belastingstelsel. De resultaten van de tellingen van beroepen, inwoners en huishoudens heeft de auteur wat betreft Schiedam aan een diepgaande analyse onderworpen. Hij maakt een vergelijking met Leiden, een stad die tijdens de achttiende eeuw in tegenstelling tot Schiedam sterk achteruit was gegaan. Een inventarisatie van de overgebleven lokale en regionale tellingsregisters en verslagen der landdrosten zou aanleiding kunnen zijn tot een landelijk opgezette, vergelijkende studie die onze kennis van de demografische, economische en sociale situatie aan het begin van de negentiende eeuw zeker ten goede zou komen.

A.H.H.

Het jaarboek *De Vrije Fries*, LXI (1981) is gewijd aan het thema 'Honderd jaar Fries Museum'. Van de elf artikelen verdient er een hier nader gesignaleerd te worden. Het gaat om een bijdrage van C. Boschma, getiteld 'Een vroeg negentiende-eeuws museumplan' (77-89), waarin de aandacht wordt gevestigd op een hoogstwaarschijnlijk uit de jaren 1825-1827 stammend plan van Julius Matthijs van Beyma, de eerste voorzitter van het in 1827 opgerichte Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde. Dit voorzag in de oprichting van een Museum voor Friesche oudheden ter bewaring van de 'eerbiedwekkende gedenktekenen der voorvaderen'. Boschma wijst erop dat dit overigens niet gerealiseerde plan past in de sfeer van de geleerde genootschappen die sinds het einde van de achttiende eeuw in Nederland opkwamen.

O.V.

Ter begeleiding van de onder zijn redactie in 1981 uitgekomen bundel over de Arnhemsche Courant 1830-1850 publiceerde G.A.M. Beekelaar 'Van Staatkundig Dagblad tot Arnhemsche Courant. Mensen en achtergronden', *Bijdragen en mededelingen Gelre*, LXXXII (1981) 191-224. Hij schetst hierin uitvoerig de voorgeschiedenis van de sedert 30 december 1813 zogenoemde *Arnhemsche Courant*, voortgekomen uit de in 1811 opgerichte departementale krant, aanvankelijk onder Franstalige titel, sinds 1812 bekend onder de naam *Staatkundig Dagblad van het Departement van den Boven-IJssel*. Stuwende kracht hierachter was Steven van Bronkhorst, in de jaren 1785-1787 actief Arnhems patriot en daarna als balling vooral in Bergen op Zoom politiek en publicistisch werkzaam. Tijdens het Frans bewind vanaf 1795 maakte hij carrière: in 1797 kon hij naar Arnhem terugkeren en werd er stadssecretaris. Ook al moest hij in 1801 na de politieke restauratie in Gelderland een stapje terugdoen (hij werd commies van het departementaal bestuur), hij bleef toch invloedrijk genoeg om in 1811 belast te worden met de uitgave van het toen opgerichte departementale dagblad, dat hij tot 1816 zou blijven redigeren.

R.W.M.V.S.

# Inhoud 98e jaargang

## ARTIKELEN

Aerts, E. en Delbeke, J. <i>Problemen bij de sociaal-economische geschiedenis van het Vlaamse platteland, 1700-1850</i> .....	583-596
Boer, P. den. <i>Mentaliteitsgeschiedenis: een begripsbepaling</i> .....	318-336
Boeschoten, W. C. en Manen, E. van. <i>Een welstandsverdeling van Haarlem in 1543. Kwantitatieve toetsing van een zestiende-eeuwse fiscale bron</i> .....	523-539
Boogman, J. C. <i>Rowen's biografie van Johan de Witt</i> .....	212-219
Coopmans, J. P. A. <i>Het Plakkaat van Verlatinge (1581) en de Declaration of Independence (1776)</i> .....	540-567
Dekker, R. M. <i>Wie schreef de Gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte? Enkele opmerkingen naar aanleiding van een recente heruitgave</i> .....	220-225
Frijhoff, W. <i>Katholieke toekomstverwachting ten tijde van de Republiek: structuur, en grondlijnen tot een interpretatie</i> .....	430-459
Groenveld, S. <i>Het Engels kroniekje van Walter Morgan en een onbekende reeks historieprenten (1572-1574)</i> .....	19-74
Herwaarden, J. van. <i>Geloof en geloofsuitingen in de late middeleeuwen in de Nederlanden: Jerusalembedevoarten, lijdensdevotie en kruiswegverering</i> .....	400-429
Israel, J. I. <i>The Diplomatic Career of Jeronimo Nunes da Costa: an Episode in Dutch-Portuguese Relations of the Seventeenth Century</i> .....	167-190
Jansen, H. P. H. <i>Een economisch contrast in de Nederlanden. Noord en Zuid in de twaalfde eeuw</i> .....	3-18
<i>Idem. Emo's emoties. De dertiende-eeuwse kroniek van Wittewierum als ego-document</i> .....	373-399
Jong, M. B. de. <i>Kloosterlingen en buitenstaanders. Grensoverschrijdingen in Ekkehard's Casus Sancti Galli</i> .....	337-357
Künzel, R. E. <i>Over schuld en schaamte in enige verhalende bronnen uit de tiende en elfde eeuw</i> .....	358-372
Leupen, P. H. D. <i>Filips van Leiden en 'Medieval Political Thought'</i> .....	483-489
Mastellone, S. <i>Holland as a Political Model in Italy in the Seventeenth Century</i> .....	568-582
Ruig, R. de. <i>Mr. H. P. G. Quack: de ongebroken kracht van de illusie</i> .....	191-211
Voskuil, J. J. <i>De weg naar luilekkerland</i> .....	460-482

## JAARREDE VOORZITTER NHG, MEDEDELINGEN

Jaarrede voorzitter Nederlands Historisch Genootschap .....	158-161
Colloquium op 14 oktober 1983 over de geschiedenis van Suriname door de vakgroep Nieuwe en Theoretische Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam (A. P. E. Korver) .....	266
Colloquium over de Raad van Brabant op 16 en 17 september 1983 (J. Sanders) .....	108
Congres 'Geert Grote en de moderne devotie' (P. Bange) .....	632
Congres over het neo-conservatisme in Amerika en Europa (R. Kroes) .....	108
'Haerlem'-prijs van de historische vereniging 'Haerlem' (J. J. Temminck) .....	265
Onderscheiding Hendrik Algra (O. Vries) .....	105
Prix de Paris (P. den Boer) .....	106
Project Repertorium Brieven Albert Verwey (M. Stapert-Eggen) .....	632
Prijsvraag Teylers tweede genootschap (J. Lever) .....	631
Reunie van de NJBG op 12 november 1983 (I. van Huik) .....	108
Seminarium prof. dr. Q. Skinner op 26 april 1983 (W.W. Mijnhardt) .....	108
Sir Thomas Browne Institute (S. Groenveld) .....	106

Stichting dr. Hendrik Muller's vaderlandsch fonds (A. van der Does-Rissik) .....	106
Stichting Studieverzameling 'Het Rijkspolitiemuseum' (J. C. H. Blom) .....	631
Studiegroep 'Nederlandse heksenvervolgingen' (M. Gijswijt-Hofstra) .....	631
Symposium sociaal-religieuze geschiedenis op 4 oktober 1983 – afscheid prof. dr. A. F. Mellink (H. K. 's Jacob) .....	265
Werkgroep onderzoek geschiedenis CNV (P. D. 't Hart) .....	107
Werkgroep registratie afscheidingsarchieven, 1834-1907 (C. J. de Kruijter) .....	107

LITERATUUROVERZICHT

Acker, L. van. 'De verovering van het fort De Knokke in 1712', <i>Biekorf</i> , LXXXI (1981) 8-28 (M. Baelde) .....	141
Aerts, E. 'Middeleeuwse bankgeschiedenis volgens professor Raymond de Roover', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv, 49-86 (R. de Keyser) .....	82
Aerts, M., e.a., ed. <i>Naar natuurlijk bestel. Vrouwenorganisaties in de jaren dertig</i> (H. J. Wedman) .....	668
Akkerman, F. <i>Studies in the Posthumous Works of Spinoza. On Style, Earliest Translation and Reception, Earliest and Modern Edition of some Texts</i> (E. O. G. Haitzma Mullier) .....	137
Albada, J. N. T. van, e.a. <i>Gebundelde inventarissen, VIII, Archieven van de families: De Grijs-Alserda; (An)Dries-Hesse-Tresling; Houwink; Kloosterboer; Oomkens; Spiets; Stratingh en Venhuizen</i> (H. Boels) .....	266
Ankersmit, F. R. <i>Narrative Logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language</i> (W. J. van der Dussen) .....	226-229
Anrooy, F. van, e.a., ed. <i>Nederland in stukken. Beeldkroniek van Nederlandse archieven</i> (H. P. H. Jansen) .....	273
Ardenne, C. B. van, e.a., ed. <i>Den Haag energiek. Hoofdstukken uit de geschiedenis van de energievoorziening in Den Haag</i> (P. Kooij) .....	514-516
Aretin, K. O. von. 'Der Aufgeklärte Absolutismus als Europäisches Problem', <i>Documentatieblad werkgroep 18e-eeuw</i> , XLIX-L (februari 1981) 11-23 (G. J. Schutte) .....	143
Art, J. 'Vaticaanse brieven en plaatselijke politiek. De Nuntius en de Gentse partijstrijd rond 1890', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv, 401-441 (R. de Keyser) .....	83
Asscher, S. <i>Shaddai. De bewogen jaren van een joodse familie</i> (Joh. de Vries) .....	149
Attman, A. <i>The Bullion Flow between Europe and the East 1000-1750</i> (J. A. M. Y. Bos-Rops) .....	638-639
Autenboer, E. van. <i>Nieuwe poorters te Turnhout 1536-1662</i> (G. Asaert) .....	649-650
Avonds, P. 'Heer Everzwijn. Oorlogspoëzie in Brabant in de 14e eeuw', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv, 17-28 (R. de Keyser) .....	82
Baar, P. P. de. 'Sani Prijes van de naaistersbond 1876-1933', in: J. Giele, ed. <i>Het vijfde jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland</i> , 120-143 (P. D. 't Hart) .....	305
Bachrach, A.G.H. en Collmer, R. G., ed. <i>The Journal of Lodewijk Huygens</i> (S. Groenveld) .....	106-107
Baerten, J. 'De omvang van de Brabantse hoofdsteden in de 14de en de 15de eeuw. Een kritische bijdrage tot de historische demografie', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIV (1981) 9-14 (R. de Keyser) .....	127-128
Bafcop, M. Tentoonstelling Margaretha van Oostenrijk', <i>Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen</i> , LXXXIV (1980) 98-102 (L. van Buyten) .....	290
Bank, J., e.a., ed. <i>Het tweede jaarboek voor het democratisch socialisme</i> (A. F. Mellink) .....	99-101
Bank, J. en Temming, S., ed. <i>Van brede visie tot smalle marge. Acht prominente socialisten over de SDAP en de PvdA</i> (A. F. Mellink) .....	516-518
Barnouw, D. <i>Van NIVO tot Reichsschule. Nationaal-Socialistische onderwijsinstellingen</i>	

INHOUD JAARGANG

<i>in Nederland. Nederlandse meisjes in Duitse vakantiecampen, zomer 1940</i> (J. C. H. Blom) .....	671
Bauters, P. en Buysse, R. <i>De Oostvlaamse watermolens. Inventaris 1980</i> (J. Mertens)	633-634
Beekelaar, G. A. M. 'Van Staatkundig Dagblad tot Arnheemsche Courant. Mensen en achtergronden', <i>Bijdragen en mededelingen Gelre</i> , LXXII (1981) 191-224 (R. W. M. van Schaik) .....	675
Beekman, F. 'Stoeppalen uit de 17e eeuw op Zuid-Beveland', <i>Historisch jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland</i> , VI (1980) 52-63 (G. Taal) .....	141
Belvederi, R. 'Il 'Ragionamento di Giovanni Costa, gentil'huomo genovese sopra la triega de' Paesi Bassi, conchiusa in Anversa l'anno MDCIX"', <i>Genova, la Liguria, e l'oltremare tra medioevo ed età moderna. Studi e ricerche d'archivio</i> (1981) 175-360 (E. O. G. Haitsma Mulier) .....	651
Bemolt van Loghum Slaterus, A. J. <i>Nederlandse familiepenningen tot 1813</i> (J. A. M. Y. Bos-Rops) .....	635-636
Bergh, G. C. J. J. van den. <i>Eigendom. Grepen uit de geschiedenis van een omstreden begrip</i> (A. H. Huussen) .....	274
Bergh, G. C. J. J. van den. ed. <i>Staphorst en zijn gerichten. Verslag van een juridisch-antropologisch onderzoek</i> (P. D. 't Hart) .....	229-231
Bergh, V. van den en Kievit, P. R. de. <i>Inventaris van het archief van prof. mr. dr. G. W. J. Bruins (1883-1948) 1895-1948</i> (H. Boels) .....	269
Bergh, Y. van den. 'Een stedelijke reactie op de politiek van Jozef II. Het geval Brugge: het onverwachte Jozefisme van de ambachten en de volksmassa', <i>Documentatieblad werkgroep 18e-eeuw</i> , XLIX-L (februari 1981) 24-38 (G. J. Schutte) .....	143
Berkel, K. van. 'Enige opmerkingen over de aard van de technische innovatie in de Republiek rond 1600', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , III (1980) 123-144 (A. D. A. Monna) .....	118
Berkevelde, F. 'De groei van middeleeuws Zwolle naar zelfstandigheid', <i>Overijsselse historische bijdragen</i> , XCV (1980) 169-186 (J. A. Kossmann-Putto) .....	130
Berkvens, A. M. J. A. 'De 'Magistraatsrescriptie van 1569' en de afbakening van de strafrechtelijke bevoegdheden van scholtis en magistraat te Lochem in de achttiende eeuw', <i>Bijdragen en mededelingen Gelre</i> , LXXII (1981) 175-190 (R. W. M. van Schaik) ....	645
Beukers, H. 'Het laboratorium van Sylvius', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , III (1980) 28-36 (A. D. A. Monna)	118
'Bibliografische notities', <i>Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen</i> , LXXXIV (1980) 225-236 (L. van Buyten) .....	273
Bicci, A. 'Mercanti italiani in Amsterdam: Beiamino Burlamacchi', <i>Saggi e documenti</i> , II (1981) 463-501 (E. O. G. Haitsma Mulier) .....	651
<i>Bifolium</i> (J. M. M. Hermans) .....	632-633
Blockmans, W. P. <i>Mobiliteit van cultuurdragers. Zwaartepunten in de Bourgondische Nederlanden</i> (H. P. H. Jansen) .....	105-106
Bloemen, E. en Vreeman, R. 'Hecht vereend naar een lichtende toekomst. NVV-jongeren in de jaren 1945-1960', in: J. Giele, ed. <i>Het vijfde jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland</i> , 226-264 (P. D. 't Hart) .....	305-306
Bloemers, J. H. F., Louwe Kooijmans, L. P. en Sarfatij, H. <i>Verleden land, archeologische opgravingen in Nederland</i> (J. A. Kossmann-Putto) .....	284-285
Bloemgarten, S. 'De tweede Internationale en de geboorte van de SDAP (1889-1896)', <i>Tijdschrift voor sociale geschiedenis</i> , XXII (1981) 101-141 (P. D. 't Hart) .....	147
Blom, H. W. <i>Spinoza en De la Court. Politieke wetenschap in de zeventiende eeuw</i> (E. O. G. Haitsma Mulier) .....	291
Blom, N. van der. 'Erasmus bij dr. Wes, een apologie', <i>Rotterdams jaarboekje</i> , IX (1981) 161-174 (H. P. H. Janssen) .....	129
Boelmans Kranenburg, H. A. H. en Voort, J. P. van de. <i>Een zee te hoog. Scheepsrampen bij de Nederlandse zeevisserij 1860-1976</i> (J. R. Bruijn) .....	146-147

Boer, D. E. H. de, Faber, D.J. en Jansen, H. P. H., ed. <i>De rekeningen van de grafelijkheid van Holland uit de Beierse periode</i> , serie III, <i>De rekeningen van de gerechtelijke ambtenaren</i> , Deel 1393-1396 ( <i>Baljuwen en drossaards</i> ) (R. W. M. van Schaik) .....	502-505
Boeren, P. C. <i>Catalogus van de handschriften van het Rijksmuseum Meermann-Westreenianum</i> (M. Carasso-Kok) .....	110-111
Bois-Reymond, M. du, Lamboo, J. en Smits, M. 'Een onderzoek naar de sociale herkomst van de onderwijzer in de gemeente Leiden 1850-1900', <i>Pedagogische Studiën</i> , LVIII (1981) i, 1-12 (D. J. Roorda) .....	146
Bokma de Boer, W. J. 'De cichoreiproductie in Friesland', <i>It Beaken</i> , XLIII (1981) 175-188 (O. Vries) .....	674
Boom, H. ten. 'De eerste secretarissen van Rotterdam. Gegevens over ambt, werkzaamheden en personen tot circa 1530', <i>Rotterdams jaarboekje</i> , VII (1979) 151-174 (H. P. H. Jansen) .....	129
<i>Idem</i> . 'Vragen naar begin en ontwikkeling van Rotterdams stadsbestuur', <i>Rotterdams jaarboekje</i> , VIII (1980) 143-155 (H. P. H. Jansen) .....	129
Borger, G. J. <i>Het werkerrein van de historische geografie</i> (H. P. H. Jansen) .....	265
Bornewasser, J. A. 'De Verlichting in worsteling om de staat', <i>Documentatieblad werkgroep 18e-eeuw</i> , XLIX-L (februari 1981) 5-10 (G. J. Schutte) .....	143
Bos, R. W. J. M. 'Public Capital and the Heavy Industry: Two Dutch Cases at the Beginning of the Twentieth Century', <i>Recueil du Centre d'Etudes Européennes de Waterloo</i> , II (1981) 71-88 (H. de Vries) .....	308
Bos, Th. S. H. <i>Repertorium van boeken en tijdschriftartikelen betreffende de geschiedenis van Nederland verschenen in 1979</i> (A. D. A. Monna) .....	113
Boschma, C. 'Een vroeg negentiende-eeuws museumplan', <i>De Vrije Fries</i> , LXI (1981) 77-89 (O. Vries) .....	675
Boschma, C., e.a. <i>Catalogus Leeuwarden 1881</i> (P. Kooij) .....	665
Bosman-Jelgersma, H. A. <i>Vijf eeuwen Delftse apothekers. Een bronnenstudie over de geschiedenis van de farmacie in een Hollandse stad</i> (A. M. Luyendijk-Elshout) .....	116-117
Boterberge, R. 'Over de vuurtorens van Blankenberge', <i>Biekorf</i> , LXXXI (1981) 260-268 (M. Baelde) .....	644
Bots, M. en Noordman, M. <i>Moederschap als balsem. Ervaringen van katholieke vrouwen met huwelijk, seksualiteit en moederschap in de eerste helft van deze eeuw</i> (H. J. Wedman) .....	667-668
Braasem, W.A. en Meeter, O. <i>Sulcken hecht werck het is... Het huis te Amerongen</i> (F. R. Hijzeler) .....	283-284
Brasen, W.A. en Ruyter de Wildt, H. O. J. de. <i>Toen Hoorn nog Oud-Hoorn was. Beelden uit een verklonken verleden</i> (H. P. H. Jansen) .....	120-121
Bremer, J. T. <i>Drie eeuwen zoutharingvisserij te Enkhuizen 1550-1850</i> (J.R. Bruijn) ..	282
Broens, Th. N. M. J. en Truijens, F. J. <i>Inventarissen van de archieven van de rentambten Brielle en Noordwijk-Leiden van het Kroondomein 1863. 1823-1915 (Brielle) en 1823-1912 (Noordwijk-Leiden)</i> (H. Boels) .....	634-635
Broes, W.F. 'F. N. van Loon (1775-1840), een vergeten Friese scheepsontwerper', <i>Jaarboek Fries Scheepvaart Museum en Oudheidkamer</i> (1980) 39-89 (J. R. Bruijn) .....	156
Brongers, J. A. en Tent, W. J. van. 'Gedachten over het ontstaan en de eerste ontwikkeling van Amersfoort naar aanleiding van archeologische/geologische waarnemingen in de binnenstad', <i>Flehite</i> , XIII (1981) 64-77 (A. D. A. Monna) .....	648
Brood, P. <i>Grondschatting, omslagen en haardstedengeld. Een handleiding voor het gebruik van archivalia</i> (H. Boels) .....	269
Broos, T. 'Misdruk en mispunt: Johannes Allart (1754-1816)', <i>Spektator</i> , XI (1981-1982) 212-223 (W. R. H. Koops) .....	654
Bruin, K. <i>Een herenwereld ontleed: over Amsterdamse oude en nieuwe elites in de tweede helft van de negentiende eeuw</i> (J. H. van Santen) .....	301-302
<i>Idem</i> . 'Kwesties van stand. Over de opname in de adelstand van Amsterdamse patriciërs	

INHOUD JAARGANG

in de negentiende eeuw', <i>Sociologische Gids</i> , XXVIII (1981) 110-139 (J. H. von Santen)	302-303
Bruintjes, G. <i>Stocialisme in Groningen 1881-1894</i> (A. F. Mellink)	306-307
<i>Bulletin van de Stichting tot behoud van monumenten van bedrijf en techniek in het Zuiden van Nederland</i> , XIII (1981) (A. C. M. Kappelhof)	633
Bultsma, V. en Tuin, E. van der. <i>Het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond 1923-1940</i> (A. F. Mellink)	150-151
Buschman, M., Frieswijk, J. en Gessel, T. van. 'Partij en vakbeweging 1894-1906', in: J. Giele, ed. <i>Het vijfde jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland</i> , 94-119 (P. D. 't Hart)	305
Buur, D. <i>Alfabetisch persoonsnamenregister op J. C. Hooykaas' Repertorium op de koloniale literatuur in mengelwerken en tijdschriften van 1595 tot 1865 uitgegeven in Nederland en zijn overzeesche bezittingen</i> (G. J. Schutte)	112
Buyten, L. van. <i>Licentiaatsverhandelingen en doctoraatsproefschriften aangeboden aan de groep moderne geschiedenis (1934-1970) en het departement geschiedenis (1971-1979/1980)</i> (E. Aerts)	112-113
Bijl, M. van der. <i>Idee en interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715</i> (A. H. Huussen)	233-235
Calff, J. S. <i>Van pionier tot mammoet. Het Amsterdamse Montessori Lyceum, 1930-1980</i> (D. J. Roorda)	258-260
Callens, E. 'Het Sint-Amandscollege in Kortrijk 1833-1893', <i>De Leiegouw</i> , XXIII (1981) 3-56 (M. Baelde)	157
Carson, P. <i>James van Artevelde, the man from Ghent</i> (P. Leupen)	605-606
Caster, E. van en Beeck, R. op de. <i>De grafkunst in Belgisch Limburg. Vloerzerken en -platen met persoonsvoorstellungen (13e tot 17e eeuw)</i> (A. J. Veenendaal)	277-278
Castermans, G., Keymolen, D. en Smet, M. <i>De geschiedenis GEWELD aangedaan. De strijd voor het vrouwenstemrecht 1886-1948</i> (H. J. Wedman)	665-666
<i>Catalogus verluchte handschriften uit eigen bezit 1300-1550; Tentoonstelling 4 oktober 1979 tot en met 12 januari 1980</i> (M. Carasso-Kok)	111-112
Cauchies, J. M. <i>La législation princière pour le comté de Hainaut: Ducs de Bourgogne et premiers Habsbourg (1427-1506)</i> (R. van Uytven)	606-608
Caulier-Mathy, N. 'Industrie et politique au Pays de Liège. Frédéric Braconier (1826-1912)', <i>Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis</i> , XI (1980) i-ii, 3-85 (J. Parmentier en J. Everaert)	299
Chappin S. J., M. en Valk, J. P. de. 'Koning Willem I: een verlicht despoot?', <i>Documentatieblad werkgroep 18e-eeuw</i> , XLIX-L (februari 1981) 84-109 (G. J. Schutte)	143
Clemens, Th. 'Is de concentratie van macht onder koning Lodewijk een uitloper van het verlicht absolutisme?', <i>Documentatieblad werkgroep 18e-eeuw</i> , XLIX-L (februari 1981) 70-83 (G. J. Schutte)	143
Clerck, K. de, e.a. <i>Kroniek van de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit</i> (M. Nuytens)	298-299
Coppens, M. en Gryse, P. de. 'De Antwerpse stadsboden. Een bijdrage tot de kennis van de lagere ambtenarij in de 17e eeuw', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv, 151-217 (R. de Keyser)	82
Crabeels, J. J. C. A. <i>Odae Iscanae. Schuttersfeest te Overijse (1781)</i> (R. van Uytven)	655
Craeybeckx, J. 'Les Pays-Bas dans la politique européenne à l'époque de Rubens', <i>Bulletin de l'Institut Historique belge de Rome</i> (1978-1979) 151-170 (J. Parmentier en J. Everaert)	131
Cuyper, J. de. 'Willem van Heule. Deken van het O. L. Vrouwekapittel van Kortrijk', <i>De Leiegouw</i> , XXIII (1981) 57-73 (M. Baelde)	122
Damas, H. 'Les mouvements migratoires: définition, interprétation, perspective de recherche', <i>Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis</i> , XII (1981) i-ii (J. Parmentier en J. Everaert)	660
Defoort, E. 'Les catholiques belges face à Maurras et à l'Action Française 1898-1914', <i>Re-</i>	

<i>vue d'histoire ecclésiastique</i> , LXXIII (1978) 315-333 en 593-631 (H. P. H. Jansen) ..	148
<i>Idem. Charles Maurras en de Action française in België</i> (R. de Schryver) .....	101-103
Dekker, C. 'Het kerkje van Adriaan van Velzen', <i>Historisch jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland</i> , VI (1980) 85-104 (G. Taal) .....	157
Dekker, R.M. 'Het Kostermanoproer in 1690, complot of spontane beweging', <i>Rotterdams jaarboekje</i> , IX (1981) 192-207 (H. P. H. Jansen) .....	140
Dekker, R. en Pol, L. van de. <i>Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten, een historisch onderzoek</i> (A. H. Huussen) .....	291
Depaepe, M. 'De theorie van de interne organisatie van de Belgische lagere school tussen 1830 en 1879', <i>Pedagogisch tijdschrift</i> , IV (1979) 338-357 (G. N. van der Plaat) ...	145-146
Deursen, A. Th. van. <i>Het kopergeld van de Gouden Eeuw</i> , IV, <i>Hel en hemel</i> (J. C. Boogman) .....	132-133
Devos, G. 'Milieuverontreiniging door de industrie omstreeks het midden van de 19de eeuw', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv, 347-384 (R. de Keyser) .....	83
Diederiks, H. A. <i>Van oproeren en stakingen. Sociale en politieke mobilisering in Europa, 1500-1850</i> (P. D. 't Hart) .....	289
Dierkens, A. <i>Inventaire des cartes, plans et registres divers (fin XIXe-début XXe siècle)</i> (E. Aerts) .....	269-270
<i>Idem. 'Les origines de l'Abbaye d'Aldeneik (première moitié du VIIIe siècle). Examen critique', Le Moyen Age</i> , LXXXV (1979) 389-432 (R. van Uytven) .....	123
Dieudonné, Ph. 'Ernest Ruth d'Ans et l'Amor poenitens' de Jean van Neercassel', <i>Revue d'histoire ecclésiastique</i> , LXXV (1980) 5-39 (H. P. H. Jansen) .....	137-138
Doedens, A., ed. <i>Autoriteit en strijd. Elf bijdragen tot de geschiedenis van collectief verzet in de Nederlanden, met name in de eerste helft van de negentiende eeuw</i> (A. F. Melink) .....	658
Doeleman, F. <i>De heerschappij van de proost van Sint Jan in de middeleeuwen 1085-1594. Een rechtshistorische studie van de institutionele aard van een hoge heerlijkheid in het veen van Wilnis, Mijdrecht, Tamen, Kudelstaart en Zevenhoven in het grensgebied van Holland en het Nedersticht, alsmede in Achttienhoven</i> (C. M. Cappon) .....	494-498
<i>Idem. Lijst van civiele rechtszaken voor het Hof van Utrecht, waarvan de processtukken in het archief van het Hof zijn bewaard gebleven, 1530-1630</i> (A. H. Huussen) .....	268
Donkers, J. 'Het Minnehuis', <i>Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken</i> , LXXII (1980) 103-113 (Th. S. H. Bos) .....	283
Doornink-Hoogenraad, M. M. 'Een Zutphens rector en zijn geloof', <i>Bijdragen en mededelingen Gelre</i> , LXXII (1981) 69-98 (R. W. M. van Schaik) .....	655
Doornink-Hoogenraad, M.M. en Zondervan, W. <i>Het oud-archief van de gemeente Zutphen</i> , III, <i>Regestenlijst van brieven, Index</i> (J. A. Kosmann-Putto) .....	634
Douwes, P. A. C. 'Een initiatief uit 1853. Het ontstaan van de haveloze school te Rotterdam', <i>Rotterdams jaarboekje</i> , VII (1979) 175-205 (H. P. H. Jansen) .....	156-157
Dulsster, M. 'Taaltoestanden en moedertaal onderricht in het Sint-Aloysius-kollege in Menen, 1832-1940', <i>De Leiegouw</i> , XXIII (1981) 401-423 (M. Baelde) .....	646
Dumont, C. <i>Inventaire des archives de la famille du Roy de Blicquy (XIIIe-XXe siècles)</i> (E. Aerts) .....	109
Duvosquel, J. -M. en Lemoine-Isabeau, C. <i>La région de Comines-Warneton. Sept siècles de documents cartographiques et iconographiques</i> (R. van Uytven) .....	276-277
Duyverman, J. P. <i>Onze academische beoefening van het arbeidsrecht</i> (A. H. Huussen)	272
Dijck, G. C. M. van. 'Kluizenaresen in en rond 's-Hertogenbosch, ca. 1370-1630', <i>Varia Historica Brabantica</i> , IX (1980) 1-20 (H. P. H. Jansen) .....	128
Egmond, F. 'De Hollandse bende, 1797-1800', <i>Holland, regionaal-historisch tijdschrift</i> , XIII (1981) 65-90 (A. H. Huussen) .....	674-675
Eldersveld, S. J., Kooiman, J. en Tak, Th. van der. <i>Elite Images of Dutch Politics. Accommodation and Conflict</i> (J. Bosmans) .....	673
Ellerbroek-Wellinga, J. <i>Gebundelde inventarissen</i> , VII, <i>De archieven van de boerderijen</i>	

INHOUD JAARGANG

<i>op Menneweerster Wierde, de zgn. Westerhuisheerd onder Zandweer en Zijlbrugge te Westernieland en van de familie Zuidhoff-ten Have te Noordbroek</i> (H. Boels) . . . . .	109
<i>Idem. Inventarissen van de archieven van de Hervormde gemeenten Farmsum, Heveskes, Meedhuizen, Oterdum, Weiwerd, Oterdum-Heveskes-Weiwerd-Meedhuizen en Farmsum-Oterdum-Heveskes-Weiwerd-Meedhuizen, 1560-1972</i> (H. Boels) . . . . .	110
<i>Idem, e.a. Gebundelde inventarissen, IX, Familiearchieven</i> (H. Boels) . . . . .	633
Elst, J. H. van der. <i>De Nederlandse koopvaardijvloot 1930</i> (J. R. Bruijn) . . . . .	310
Emmius, U. <i>Friesische Geschichte. Rerum Frisicarum historiae libri 60, I, E. von Reeken, ed.</i> (J. J. Woltjer) . . . . .	130-131
Emstede, E. J. Th. A. M. van. <i>Glossarium iuris brabantici of zestalig verklarend woordenboek van de ambts- en rechtstaal gebezigd in het voormalig hertogdom Brabant, 1222-1781 (1807)</i> (J. A. Kossmann-Putto) . . . . .	271-272
Enklaar, I. H. <i>Kom over en help ons! Twaalf opstellen over de Nederlandse zending in de negentiende eeuw</i> (G. J. Schutte) . . . . .	297-298
Ennik, J. E., ed. <i>Het landrecht van Drenthe in 1614</i> (Th. S. H. Bos) . . . . .	135-136
Eijkelkamp, L. <i>De geweldsdiscussie in de periode 1875-1925 en de bijzondere positie daarin van Henriëtte Roland Holst</i> (H. J. Wedman) . . . . .	663-664
Eycken, M. van der. <i>Ziekenzorg te Diest van de 12e tot de 18e eeuw</i> (J. A. Kossmann-Putto) . . . . .	640-641
Fagiolo, M. 'Per seculpre in Roma. Ipotese su Rubens 1601-1608', <i>Bulletin de l'Institut Historique belge de Roma</i> (1978-1979) 226-237 (J. Parmentier en J. Everaert) . . . . .	131
Fasseur, C. <i>Geld en geweten. Een bundel opstellen over anderhalve eeuw Nederlands bestuur in de Indonesische archipel, I, De negentiende eeuw</i> (P. J. Drooglever) . . . . .	296-297
Feenstra, H. <i>De bloeitijd en het verval van de Ommelander adel 1600-1800</i> (D. J. Roorda) . . . . .	508-511
Feenstra, R. en Ahsman, M. <i>Contract. Aspecten van de begrippen contract en contract-vrijheid in historische perspectief</i> (A. H. Huussen) . . . . .	274
Flink, K. <i>Kleve im 17. Jahrhundert. Studien und Quellen, II (1640-1666), III (1667-1688)</i> (P. Boekholt) . . . . .	652-653
<i>Idem. Rees, Xanten, Geldern. Formen der städtischen und territorialen Entwicklung am Niederrhein, I</i> (R. W. M. van Schaik) . . . . .	287-288
<i>Idem. 'Zur Stadtentwicklung von Xanten (12.-14. Jahrhundert)', Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein, CLXXXII</i> (1979) 62-88 (H. P. H. Jansen) . . . . .	125
Folkerts, J. <i>De schulten in Drenthe van 1795 tot 1811</i> (H. Boels) . . . . .	657
Formsma, W. J. <i>Beklemrecht en landbouw. Een agronomisch-historische studie over het beklemrecht in Groningen, in vergelijking met ontwikkelingen elders</i> (A. H. Huussen) . . . . .	638
Fournier, M. 'Jan Swammerdam en de 17e eeuwse microscopie', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek, IV</i> (1981) 74-86 (A. D. A. Monna) . . . . .	644
Francois, L. 'De Verlichte ambtenaren onder Willem I: kritische pijlers van een bewind', <i>Documentatieblad werkgroep 18e-eeuw, XLIX-L</i> (februari 1981) 135-147 (G. J. Schutte) . . . . .	143
Franke, H. 'Over beschaving en de afschaffing van het schavot', <i>Amsterdam sociologisch tijdschrift, VIII</i> (1981-1982) 199-253 (A. H. Huussen) . . . . .	660-661
Fritschy, W., ed. <i>Fragmenten vrouwengeschiedenis, I, chronologisch, II, thematisch</i> (H. J. Wedman) . . . . .	636-637
Frijhoff, W. 'Hoe Gelders was de Gelderse Academie?', <i>Bijdragen en mededelingen Gelre, LXXII</i> (1981) 119-137 (R. W. M. van Schaik) . . . . .	645
Fijnaut, C. <i>Opdat de macht een toevlucht zij? Een historische studie van het politieapparaat als een politieke instelling</i> (A. H. Huussen) . . . . .	118-119
Galasso, G. 'Gli Stati Italiani all'epoca di Rubens', <i>Bulletin de l'Institut Historique belge de Rome</i> (1978-1979) 132-150 (J. Parmentier en J. Everaert) . . . . .	131



Gammaert, G. 'De muziek aan het hof van Margaretha van Oostenrijk', <i>Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen</i> , LXXXIV (1980) 76-95 (L. van Buyten) .....	289
<i>Gedenkboek A. Rembry-Barth</i> (M. Baelde) .....	646
Geirnaert, N. 'Carolus De Visch en het Kloosterslot in de (Kortrijkse) Groeningeabdij (1632-1636)', <i>De Leiegouw</i> , XXIII (1981) 75-89 (M. Baelde) .....	141
<i>Idem</i> . 'Twee rivaliserende leraren in de 15e eeuw: Gerard Stampe en Jan van den Veren', <i>Biekorf</i> , LXXXI (1981) 154-160 (M. Baelde) .....	130
<i>Gemeentekrediet van België, Het</i> , XXXV (1981) (M. Baelde) .....	654
<i>Gemeentewapens van Achterhoek en Liemers, De</i> (R. W. M. van Schaik) .....	644
Gemerén, J. van. <i>Certificaten van oorsprong in het handelsverkeer van de 14e tot de 20e eeuw. Een wandeling door de historie</i> (H. P. H. Jansen) .....	115-116
Gerritsma, B. 'Pauperisme, kriminaliteit en konjunktuur Amsterdam 1771-1772', <i>Tijdschrift voor sociale geschiedenis</i> , XXIV (1981) (P.D. 't Hart) .....	656
Gerven, J. van. 'Politiek en geschiedschrijving in de late middeleeuwen. Hennen van Merchtenen en de Bourgondische opvolging in Brabant', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv 29-47 (R. de Keyser) .....	82
Geurts, P. A. M. en Janssen, A. E. M., ed. <i>Geschiedschrijving in Nederland. Studies over de historiografie van de nieuwe tijd</i> (G. J. Schutte) .....	608-609
Geurts, P. A. M. en Messing, F. A. M., ed. <i>Theoretische en methodologische aspecten van de economische en sociale geschiedenis</i> , I en II (P. H. H. Vries) .....	598-601
Ghelen, A. Fl. <i>Het notariaat in het tweeherig Maastricht. Een rechtshistorische schets van de inrichting en praktijk van het Maastrichtse notariaat vanaf zijn opkomst tot aan het einde van de tweeherigheid over de stad (1292-1794)</i> (A. H. Huussen) .....	642-643
Giebels, H. 'De Eendracht en het ontstaan van de SDAP-afdeling in Eindhoven 1897-1904', in: J. Giele, ed. <i>Het vijfde jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland</i> , 144-189 (P. D. 't Hart) .....	306
Giebels, L. 'Jacob Israël de Haan in Palestina', <i>Studia Rosenthaliana</i> , XV (1981) ii, 188-233 (A. H. Huussen) .....	667
Giele, J., ed. <i>Het vijfde jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland. Sociaaldemocratie in Nederland</i> (P. D. 't Hart) .....	305-306
Godding, P. en Pycke, J. 'La paix de Valenciennes de 1114. Commentaire et édition critique', <i>Handelingen van de Koninklijke commissie voor de uitgave der oude wetten en verordeningen van België</i> , XXIX (1979) 1-142 (R. van Uytven) .....	125
Goes van Naters, M. van der. <i>Voor en tegen de tijd. Een tocht door de twintigste eeuw</i> (A. E. Kersten) .....	103-104
Goetz, H.-W. 'Zur Landnahmepolitik der Normannen im fränkischen Reich', <i>Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein</i> , CLXXXIII (1980) 9-17 (H. P. H. Jansen) .....	124
Gou, L. de., ed. <i>Het plan van constitutie van 1796</i> (G. N. van der Plaats) .....	143-144
Gijsbers, P. C. <i>Schepen van het Gravensteen</i> (J. R. Bruijn) .....	637
Haalmeijer, F. M. E. W. <i>Van Nievelt, Goudriaan en co. 1905-1980</i> (J. R. Bruijn) .....	310
Haenens, A. d'. <i>La Belgique. Sociétés et cultures depuis 150 ans (1830-1980)</i> (R. van Uytven) .....	146
<i>Idem</i> . <i>Notre-Dame de Tongre, son culte, son patrimoine 1081-1981</i> (M. Cloet) .....	639-640
Hänssler, W. -D. <i>Die grossen Herzöge Burgunds. Wegbereiter Europas</i> (H. P. H. Jansen) .....	287
Hagendijk, R. <i>Het studentenleven. Opkomst en verval van de traditionele studentenkultuur</i> (J. Bosmans) .....	674
Haks, F., Botke Y., en Boiten, L. <i>Goosen Geurt Alberda van Dijksterhuis 1766-1830. Ancien Régime. Revolutie. Restauratie</i> (D. G. Carasso) .....	654
Ham, W. A. van, 'De ambachtsgebieden in het Markiezaat van Bergen-op-Zoom', <i>Varia Historica Brabantica</i> , IX (1980) 21-51 (H. P. H. Jansen) .....	121
Ham, G. van der. <i>Wilhelmina in Londen 1940-1945. Documenten van een regering in ballingschap</i> (A. E. Kersten) .....	669-670

INHOUD JAARGANG

Hannes, J. 'Historische kritiek en verder. Turnhout 1846', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIV (1981) 79-105 (R. de Keyser) .....	156
Hanswijck de Jonge, H. A. G. J. P. van. <i>Vijf jaar troepen varen (1946-1950)</i> (A. E. Kersten) .....	153-154
Harder, J. H. G. <i>Inventarissen van de archieven van de Nederlandse gerechten te Londen 1941-1946 en het Centrale Toezicht 1943-1946</i> (A. E. Kersten) .....	635
Heek, F. van. 'Bloei en ondergang van de Hollandse zeventiende-eeuwse landschapsschilderkunst (1620-1670): Artistiek isolement – integratie – creativiteit. Een sociologische beschouwing', <i>Mens en Maatschappij</i> , LIV (1979) 127-143 (A. H. Huussen) .....	136
Heerding, A. <i>Geschiedenis van de NV Philips' gloeilampenfabrieken, I, Het ontstaan van de Nederlandse gloeilampenindustrie</i> (F. A. M. Messing) .....	96-99
Hefting, V. <i>Schilders in Oosterbeek 1840-1870</i> (R. W. M. van Schaik) .....	301
Hekker, B. C. J. <i>Maskeraden. De ontwikkeling van de Groningse studentenmaskerade van 1814-1914</i> (A. D. A. Monna) .....	657
Hemels, J. <i>De emancipatie van een dagblad. Geschiedenis van de Volkskrant</i> (J. Bosmans) .....	622-625
Heringa, J. 'De heerlijke marke van Ansen', <i>Drentse Historische Studies</i> , I (1979) 87-131 (Th. S. H. Bos) .....	116
<i>Idem.</i> <i>Stadhouders, drossen en facties 1672-1676</i> (G. Groenhuis) .....	293-294
<i>Idem.</i> , e.a., ed. <i>Drentse rechtsbronnen. Willekeuren, supplement op de ordelen van de etstoel, goorspraken, indices</i> (A. H. Huussen) .....	641-642
Hermans, J. M. M. <i>Het Gronings Zutphense Maerlant handschrift. Codicologische studies rond handschrift 405 van de Universiteitsbibliotheek in Groningen</i> (M. Carasso-Kok) .....	125-126
Herwaarden, J. van. 'Clio in Rotterdam', <i>Rotterdams jaarboekje</i> , VII (1979) 206-232 (H.P.H. Jansen) .....	122
<i>Idem.</i> 'The War in the Low Countries', in J. J. N. Palmer, ed., <i>Froissart: Historian</i> , 100-118 (H. P. H. Jansen) .....	646-647
Heuvel, H. van den. <i>De vrijheid van de pers. De overheid en het commerciële handelen van de pers 1944-1949</i> (I. Schöffers) .....	671-672
Heijbroek, J. F. en Mönnich, C. R. <i>De Leidse wagenmaker. Een bedrijf in beeld</i> (A. C. M. Kappelhof) .....	666-667
Hilhorst, J. G. M. 'Het bezit van de Sint Paulusabdij te Hees en Soest in 1028 en 1400', <i>Flebite</i> , XII (1980) 60-70 (A. D. A. Monna) .....	130
Hoek, C. 'De woning van de abt van Egmond te Kethel, genaamd Polre', <i>Rotterdams jaarboekje</i> , IX (1981) 207-218 (H. P. H. Jansen) .....	129
Hofman, J. <i>De collaborateur. Een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter</i> (A. D. Belinfante) .....	260-262
Homblé, A. G. ' <i>Den Nederlandschen hovenier' en zijn 'medicyn-winkel'</i> . <i>Volksgeneeskunde uit de 17de en de 18de eeuw</i> (A. M. Luyendijk-Elshout) .....	653-654
<i>100 jaar studentenleven aan de VU</i> (J. Bosmans) .....	306
Hooykaas, R. <i>Experientia ac ratione. Huygens tussen Descartes en Newton</i> (K. van Berkel) .....	136
Horst, D. P. G. van der. <i>Offers van den strengen pligt. Rampen die het loodswezen op Terschelling troffen</i> (J. R. Bruijn) .....	300-301
Houting, E., e.a., ed. <i>Brinkenboek. Een verkenning van de brinken in Drenthe</i> (J. Heringa) .....	275-276
Houtman-De Smedt, H. 'Korte historische schets van de suikerraffinaderij 'Cels, Aerts en Compagnie' (1760-1806) en haar latere evolutie (1806-1951)', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv, 293-311 (R. de Keyser) .....	83
Houtte, J. A. van. 'Economie et société aux Pays-Bas à l'époque de Rubens', <i>Bulletin de l'Institut Historique belge de Rome</i> (1978-1979) 189-205 (J. Parmentier en J. Everaert)	131
Huisman, J. 'Moedergodinnen en heiligen. Het voortleven van de verering der moedergo-	

dinnen tussen Rijn en Schelde', <i>Jeugd en samenleving</i> , X (1980) 37-61 (J. A. M. Y. Bos-Rops) .....	285
Huizing, A. M. I. 'Prostituées en hun klanten in de negentiende eeuw: een literatuuroverzicht', <i>Tijdschrift voor sociale geschiedenis</i> , XXIII (1980) 223-246 (P. D. 't Hart) ...	148
Huizinga, J. J. 'Panorama van Friesland 1980', <i>De Vrije Fries</i> , LXI (1981) 168-171 (O. Vries) .....	635
Hull-Vermaas, E. P. van 't. <i>De handschriften en incunabelen van het Rijksmuseum Twenthe</i> (M. Carasso-Kok) .....	112
Huys, P. <i>De familie Huys uit Geluwe. Vier eeuwen familiegeschiedenis (1610-1980)</i> (K. Maddens) .....	118
Ingleson, J. <i>Road to Exile: the Indonesian Nationalist Movement 1927-1934</i> (J. van Goor) .....	256-258
Installe, H. <i>Inventaris van het fonds Brouwers (Stadsarchief Mechelen)</i> (R. van Uytven) .....	267
Israël, J. I. <i>The Dutch Republic and the Hispanic World 1606-1661</i> (J. J. Poelhekke) .....	610-614
<i>Jaarboek Achterhoek en Liemers</i> , V (1982) (R. W. M. van Schaik) .....	644
<i>Jaarboek De Franse Nederlanden</i> , VI (1980) (M. Nuyttens) .....	122-123
<i>Jaarboek van het sociaal-historisch centrum voor Limburg</i> (1980) (G. C. P. Linssen) ..	122
<i>Jaarboek voor vrouwengeschiedenis</i> (1980) (H. J. Wedman) .....	279-280
<i>Ibidem</i> (1981) (H. J. Wedman) .....	279-280
Jacobs, B. C. M. 'Hendrik van Bergaigne contra het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch', <i>Varia Historica Brabantica</i> , IX (1980) 53-77 (H. P. H. Jansen) .....	139
Jacques, E. 'Médecine et spiritualité. Un médecin belge oublié, ami de Port-Royal; Philippe-Ignace Save (1659-1702)', <i>Revue d'histoire ecclésiastique</i> , LXXV (1980) 322-342 (H. P. H. Jansen) .....	136-137
Jacques, F. <i>Namur en 1784. Paroisses, rues, immeubles, propriétaires et essai de constitution d'un plan parcellaire</i> (P. Servais) .....	142
Jamees, A. <i>Inventaris van de Raad van beroerten</i> , herziene uitgave door B. A. Vermaseren (K. W. Swart) .....	110
Jansma, L. G. 'De wederdopers in de Nederlanden en Noordwest Duitsland (1530-1535)', in: L. G. Jansma en P. G. G. M. Schulten, ed. <i>Religieuze bewegingen</i> (Den Haag, 1981) 111-128 (A. F. Mellink) .....	290
Janssens de Bisthoven, A., Baes-Dondeyne, M. en Vos, D. de. <i>Stedelijk Museum voor Schone Kunsten (Groeningemuseum) Brugge, I, De Vlaamse primitieven, I, Corpus van de vijftiende-eeuwse schilderkunst in de Zuidelijke Nederlanden, I</i> (R. van Uytven) ..	647
Jelgersma, B. W. 'Het verdronken oude Enkhuizen: de ligging en de weg er naar toe', <i>West-Friesland Oud en Nieuw</i> , XLVI (1979) 7-23 (H. P. H. Jansen) .....	128
Jongman, R. W. en Henkes, B. 'Gecriminaliseerd verzet in de crisisjaren '30', <i>Tijdschrift voor criminologie</i> , XXII (1981) 72-86 (A. H. Huussen) .....	151
Joosen, H. 'Dekens en gezworenen van de Mechelse ambachten. Aanvullende lijsten', <i>Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen</i> , LXXXIV (1980) 197-208 (L. van Buyten) .....	292
Kalkwiek, K.A. en Schellart, A. I. J. M., ed. <i>Atlas voor de Nederlandse kastelen. Nederland in kaart gebracht</i> (F. R. Hijzeler) .....	270
Kan, F. J. W. van. 'Boudijn van Zwieten, tresorier van Holland', <i>Holland, regionaal-historisch tijdschrift</i> , XIII (1981) 288-305 (A. H. Huussen) .....	648
Kappelhof, A. C. M. <i>Het archief van de Tafel van de H. Geest van 's-Hertogenbosch. Regesten van oorkonden</i> , III, nrs. 736-994 (1374-1386) (J. A. M. Y. Bos-Rops) .....	266
<i>Idem. Voorlopige inventarissen van de blokken Vugtherstraat (H), Vugtherdijk (I), gezamenlijke stukken negen blokken + aanvullingen op de voorlopige inventarissen van de negen blokken (A-I)</i> (J. A. M. Y. Bos-Rops) .....	267
Kathe, H. <i>Der 'Sonnenkönig'. Ludwig XIV, König von Frankreich und seine Zeit 1638-1715</i> (D. J. Roorda) .....	651-652
Kerp, J. H. F. 'Nicolaas Cornelis de Fremery (1770-1844) als palaeontholoog', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , IV	

INHOUD JAARGANG

(1981) 119-132 (A. D. A. Monna) .....	644
Kersten, A. E. en Manning, A. F. <i>Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1919-1945, Periode C, 1940-1945</i> (J. C. H. Blom) .....	152-153
Keyzer, W. de. 'Le commencement de l'année en Hainaut et la réforme de Philippe II en 1575', <i>Handelingen van de Koninklijke commissie voor geschiedenis, CXLV</i> (1979) i + ii, 25-113 (F. de Nave) .....	124-125
Kikkert, J. G. <i>De Brabanders. Oorsprong en geschiedenis van de Brabanders</i> (H. van den Eerenbeemt) .....	113-115
Kinsbergen, A. <i>Van markgraafschap tot provincie. Wel en wee van ons gewest vóór en sinds de onafhankelijkheid</i> (R. van Uytven) .....	120
Klant, J. J. <i>Balansreeksen 1900-1975 van financiële instellingen in Nederland</i> (Joh. de Vries) .....	149
Kleffens, E. N. van. <i>Belevenissen, I, 1894-1940</i> (A. E. Kersten) .....	253-256
Kneppelhout, J. <i>Een beroemde knaap</i> , Marijke Stapert-Eggen, ed. (R. de Ruig) .....	93-96
<i>Idem. Opvoeding door vriendschap</i> , Marita Mathijssen en Frank Ligtvoet, ed. (R. de Ruig) .....	93-96
Koen, D. T. <i>Inventaris van de archieven van de rijkswerkinrichtingen te Veenhuizen en Ommerschans (1820) 1858 - c.1960</i> (H. Boels) .....	634
Kokhuis, G. J. I. <i>De Twentse textielstaking van 1931-1932</i> (P. Kooij) .....	669
Koninckx, C. 'De betekenis van de handel met het Verre Oosten voor het Westeuropese maritiem milieu in de eeuw van de Verlichting', <i>Bijdragen tot de geschiedenis, LXIII</i> (1980) i-iv, 267-292 (R. de Keyser) .....	82
Kossmann, E. H. 'Is het Nederlandse volk door de scheiding van 1830 'wakker geschud'?', <i>De negentiende eeuw. Documentatieblad werkgroep 19e eeuw, V</i> (1981) 179-188 (A. H. Huussen) .....	299
Kroon, Th. <i>Nolens. Portret van een groot staatsman</i> (J. Bosmans) .....	305
Kruithof, B. 'Trouw aan het beginsel. De christelijk-sociale beweging in Nederland van plm. 1875.tot 1909', <i>Tijdschrift voor sociale geschiedenis, XXIV</i> (1981) (P. D. 't Hart) .....	656
Kruysdijk, A. van. 'Heksen in Gelderland. Enige notities over het geloof in heksen en heksenprocessen in het algemeen en in Gelderland in het bijzonder', <i>Bijdragen en mededelingen Gelre, LXXII</i> (1981) 47-67 (R. W. M. van Schaik) .....	644-645
Kunst, A. J. M. <i>Recht, commercie en kolonialisme in West-Indië vanaf de zestiende tot in de negentiende eeuw</i> (A. H. Huussen) .....	280-281
Kupper, J. -L. 'Une 'conventio' inédite entre l'évêque de Liège Théoduin et le comte Albert II de Namur (1056-1064)', <i>Handelingen van de Koninklijke commissie voor geschiedenis, CXLV</i> (1979) i + ii, 1-24 (F. de Nave) .....	124
Kuppers, W. en Schaik, R. van. 'Levensstandaard en stedelijke economie te Zutphen in de 15de en 16de eeuw', <i>Bijdragen en mededelingen Gelre, LXXII</i> (1981) 1-45 (J. A. E. Kuys) .....	649
Laar, H. J. M. van de. <i>Opperbankier en wetenschapsman Willem Cornelis Mees 1813-1884</i> (M. G. Buist) .....	92-93
Labrie, A. <i>Familiearchief Van Styrum en aanverwante geslachten waaronder Visscher en Van Vollenhoven, 1570-20e eeuw</i> (H. Boels) .....	268-269
Leemans, W. F. <i>De grote Gelderse tollén en de tollenaars in de 18de en het begin der 19de eeuw. Een bijdrage tot de geschiedenis van de Rijnhandel</i> (C.L. Verkerk) .....	294
Leestmans, Ch. <i>Histoire d'une vallée. La Lienne en Haute-Ardenne, 1500-1800</i> (P. Servais) .....	505-506
Lenders, P. 'Ontwikkeling van politiek en instellingen in de Oostenrijkse Nederlanden. De invloed van de Europese oorlogen', <i>Bijdragen tot de geschiedenis, LXIV</i> (1981) 33-78 (R. de Keyser) .....	138-139
Lerberge, R. van. <i>De geschiedenis van Bond Moyson. De betekenis van de mutualiteit in de ontwikkeling van de Gentse arbeidersbeweging</i> (J. de Mayer) .....	619-621
Leupen, P. <i>Philip of Leyden, A Fourteenth-Century Jurist. A Study of his Life and Treatise 'De cura reipublicae et sorte principantis'</i> (W. Ullmann) .....	88-90

Leupen, P. en Thissen, B. <i>Bronnenboek van Nijmegen (eerste eeuw na Chr. -1247)</i> (H. P. H. Jansen) .....	286
Ley, J. S. de en Luger, B. <i>Walden in droom en daad. Walden-dagboek en notulen van Frederik van Eeden e.a., 1898-1903</i> (A. F. Mellink) .....	307-308
<i>Liber alumnorum Karel van Isacker s.j. Opstellen aangeboden aan professor dr. K. van Isacker door oud-studenten van de UFSIA ter gelegenheid van zijn emeritaat</i> (R. de Keyser) .....	81-83
Lieburg, M. J. van. 'De verpleegkundige literatuur in Nederland in de 19e eeuw', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , III (1980) 97-122 (A. D. A. Monna) .....	118
<i>Idem</i> . 'Het dagboek (1679-1703) van Jan Brouwer, binnenvader van het Rotterdamse dolhuis', <i>Rotterdams jaarboekje</i> , IX (1981) 243-259 (H.P.H. Jansen) .....	140
Ligterink, G. H. <i>De landverhuizers. Emigratie naar Noord-Amerika uit het Gelders-Westfaalse grensgebied tussen de jaren 1830-1850</i> (P. R. D. Stokvis) .....	659-660
Lindeboom, G. A. 'Jan Swammerdam als microscopist', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , IV (1981) 87-110 (A. D. A. Monna) .....	644
Lindeman, W. M., Litsenburg, Th. F. van en Jacobs, H. B. M. <i>Raad van Brabant</i> (A. H. Huussen) .....	268
Lingbeek-Schalekamp, C. 'De verhouding overheid-musicus in Rotterdam tot 1672', <i>Rotterdams jaarboekje</i> , IX (1981) 260-277 (H. P. H. Jansen) .....	139-140
Locher-Scholten, E. B. <i>Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel, 1877-1942</i> (C. Fasseur) .....	252-253
Loncke, D. 'De Kortrijkse politicus Louis Debien, 1773-1861', <i>De Leiegouw</i> , XXIII (1981) 163-186 (M. Baelde) .....	122
Looijen, T. K. <i>Ieder is hier vervuld van zijn voordeel... Amsterdam in de ogen van buitenlanders</i> (B. Sierman) .....	637
Looy, H. van. 'Chronologie et analyse des manuscrits mathématiques de Grégoire de Saint-Vincent (1584-1667)', <i>Miscellanea Edmundo Lamalle Nuncupata, Archivum Historicum Societatis Iesu</i> , IL (1980) 279-303 (K. van Berkel) .....	133
Losman, A. <i>Carl Gustaf Wrangel och Europa. Studier i kulturförbindelser kring en 1600-talsmagnat</i> (J. Römelingh) .....	506-508
Maarseveen, J. G. S. J. van. <i>Nicolaas Gerard Pierson. Handelsman, econoom en bankier, Eerste periode, 1839-1877</i> (H. J. M. van de Laar) .....	244-247
Maas, N. 'Register op de 'Karakterschetsen' in <i>De Hollandsche Revue</i> [1896-1920] van Frans Netscher', <i>De negentiende eeuw. Documentatieblad werkgroep 19e eeuw</i> , V (1981) 155-160 (A.H. Huussen) .....	636
Maas, P. F. 'Herkomst en gezindte van de SDAP-leden te Nijmegen (1898-1920)', <i>Acta Politica</i> , XV (1980) 219-226 (J. Bosmans) .....	147
Mac Lean, J. 'De relatie tussen de natuurwetenschappen, de technologie en de industrialisatie in de Nederlanden 1800-1850', <i>De Ingenieur</i> , XXX-XXXI (1980) 19-24 (A. J. Veenendaal) .....	144-145
Maddens, N. 'Histoire de Menin', <i>De Leiegouw</i> , XXIII (1981) (M. Baelde) .....	646
Madolahena, A. de. 'Economica e società in Italia all'epoca di Rubens', <i>Bulletin de l'Institut Historique belge de Rome</i> (1978-1979) 171-188 (J. Parmentier en J. Everaert)	131
Maesschalk, E. de. <i>150 jaar Belgen</i> (R. van Uytven) .....	300
Maeyer, R. de. 'Historische en organologische bijdrage tot het muziekinstrumentarium 1450-1550 ten tijde van Margaretha van Oostenrijk', <i>Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen</i> , LXXXIV (1980) 96-97 (L. van Buyten) .....	290
Maris, A. J. 'Prins Willem III en het provisioneel regeringsbestel in Gelre en Zutphen van 1674', <i>Bijdragen en mededelingen Gelre</i> , LXXII (1981) 139-174 (R. W. M. van Schaik) .....	655-656
<i>Mededelingen van de sectie militaire geschiedenis landmachtstaf</i> , III (1980) i + ii (Y. P. W. van der Werff) .....	149-150
	687

## INHOUD JAARGANG

Meer, T. van der. 'Op zoek naar een duurzame verbintenis; de SDAP en de vakbeweging (1897-1908)', <i>Tijdschrift voor sociale geschiedenis</i> , XXIII (1980) 193-222 (P. D. 't Hart)	148
Meer, T. van der, Schuppen, S. van en Veen, S. <i>De SDAP en de kiesrechtstrijd. De ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894-1913</i> (A. F. Mellink)	666
Meeuse, A., e.a. <i>Je was er niet bij. Amsterdam: onderdrukking en bevrijding 1940-1945</i> (A. E. Kersten)	312
Meischke, R. <i>Amsterdam. Het R.C. Maagdenhuis, het huizenbezit van deze instelling en het St. Elisabeth-gesticht</i> (Joh. de Vries)	119
Mellink, A. 'W. H. Vliegen, politikus-geschiedschrijver', in: J. Giele, ed. <i>Het vijfde jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland</i> , 10-47 (P. D. 't Hart)	305
<i>Mennonite Quarterly Review</i> (april 1980) (A. F. Mellink)	145
Meijer, W. H. <i>Terugblik. Herinneringen van een sociaal-democraat</i> (A. F. Mellink)	664-665
Mingroot, E. van. 'Een beruchte XVIIIde-eeuwse rechtszaak: de moord op prior Filip De Vos van Ten Walle te Elsegem (2 januari 1736)', <i>Handelingen van de Koninklijke commissie voor de uitgave der oude wetten en verordeningen van België</i> , XXIX (1979) 143-193 (R. van Uytven)	138
<i>Idem</i> . 'Teloorgang en afschaffing (1584) van de abdij van Zoetendale te Maldegem', <i>Appeltjes van het Meetjesland</i> , XXIX (1978) 88-125 (G. Asaert)	141
Moerman, I. W. L. 'Mon Père Kerk', <i>Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken</i> , LXXII (1980) 133-144 (Th. S. H. Bos)	283
Mol, M. M. M. de. 'Vischangel zonder aas'. De beginjaren van de Nijmeegse Kamer van Koophandel (1842-1852)', <i>Numaga</i> , XXVIII (1981) 65-88 (R. W. M. van Schaik)	156
Monballyu, I. 'De ontwerpcostumen van Merelbeke en Lemberge (1612)', <i>Handelingen van de Koninklijke commissie voor de uitgave der oude wetten en verordeningen van België</i> , XXIX (1979) 195-205 (R. van Uytven)	135
Moorman van Kappen, O. 'Een Nijmeegse verordening betreffende apothekers (1644)', <i>Numaga</i> , XXIX (1982) 1-13 (R. W. M. van Schaik)	656
<i>Idem</i> . 'Ongedeeld ten eeuwigen dage. Enkele rechtshistorische kanttekeningen bij de geschiedenis van de Erfgooiers', <i>Tussen Vecht en Eem</i> , X (1980) 8-25 (A. H. Huussen)	121
<i>Idem</i> . <i>Tot behoeve der arme wesen. Hoofdstukken uit de geschiedenis van het Burger Weeshuis te Harderwijk</i> (A. H. Huussen)	282-283
<i>Idem</i> . 'Verlicht despotisme en het recht', <i>Documentatieblad werkgroep 18e-eeuw</i> , XLIX-L (februari 1981) 51-69 (G. J. Schutte)	143
Morée, M. en Schwegman, M. <i>Vrouwenarbeid in Nederland, 1870-1940</i> (H. J. Wedman)	662
Mulisch, H., e.a. <i>Voor Anton Constandse. Voordrachten gehouden op 24 september 1979 in theater de Appel te Scheveningen bij de viering van diens tachtigste verjaardag</i> (H. J. Wedman)	667
Munro, J. H. 'Mint Policies, Ratios and Outputs in the Low Countries and England, 1355-1420. Some Reflections on New Data', <i>Numismatic Chronicle</i> , CXXLI (1981) 71-116 (E. Aerts)	646
Muret, Ph. <i>Second inventaire complémentaire des archives de la collégiale Sainte- Gertrude à Nivelles</i> (E. Aerts)	267-268
Nater, J. P. <i>Koers 300. Vaart 25. De slag in de Javazee</i> (J. R. Bruijn)	153
<i>Nieuw Europa</i> , VII (1981) (J. Bosmans)	673
Noordam, D. J. 'Het Leidse pachtersoproer van 1748', <i>Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken</i> , LXXII (1980) 87-98 (Th. S. H. Bos)	283
Nuyttens, M. <i>Camille Looten (1855-1941). Priester, wetenschapsman en Frans-Vlaams regionalist</i> (E. Witte)	617-619
Oberman, A. P. R. en Schoorl, H. 'Koning Edward IV van England op Texel', <i>Holland, regionaal-historisch tijdschrift</i> , XIII (1981) 1-21 (A.H. Huussen)	649
<i>Op de uitkijk, aan het roer. Nigoco 75 jaar</i> (J. R. Bruijn)	310
Palm, L. C., ed. <i>Alle brieven van Antoni van Leeuwenhoek. The Collected Letters of An-</i>	

<i>toni van Leeuwenhoek</i> , X, 1694-1695 (A.M. Luyendijk-Elshout) .....	614-615
<i>Patrimoine du pays d'Ath. Un premier bilan, Le</i> (D. van Overstraeten) .....	274-275
Peemans, F. <i>L'organisation administrative et l'action du ministère du Travail, 1895-1940. L'enquête heuristique et ses résultats</i> (R. van Uytven) .....	666
Peeters, J. P. 'De rekenmunt in de Mechelse stadsrekeningen als getuige van de evolutie van het Brabantse muntwezen tijdens de late middeleeuwen', <i>Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen</i> , LXXXIV (1980) 103-156 (L. van Büyten) .....	288
Pelt, B. van. 'Herinneringen uit Brabant van een socialist en vakbondsman' in: J. Giele, ed. <i>Het vijfde jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland</i> , 194-225 (P. D. 't Hart) .....	306
Petit, R. <i>Inventaire des archives des officiers comptables dans le duché de Luxembourg et le comté de Chiny (1408-1795)</i> (E. Aerts) .....	109
Pieck, G. Th. H. C. 'Drie Kralingse figuren uit de achttiende eeuw, I, Hester Panck, molenaarsvrouw (ca. 1680-1746)', <i>Rotterdams jaarboekje</i> , IX (1981) 278-289 (H. P. H. Jansen) .....	140
<i>Idem</i> . 'Francesco Gallaccini, Florentijns koopman te Rotterdam, 1647-1705', <i>Rotterdams jaarboekje</i> , VIII (1980) 204-235 (H. P. H. Jansen) .....	140
Polasky, J. 'Revolution, Industrialization and the Brussels Commercial Bourgeoisie, 1780-1798', <i>Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis</i> , XI (1980) i-ii 205-234 (J. Parmentier en J. Everaert) .....	295-296
Poortman, J. <i>Meppel in de meidagen van 1940</i> (Th. S. H. Bos) .....	153
<i>Idem</i> . <i>Meppel rond de bevrijding in 1945</i> (Th. S. H. Bos) .....	153
Poppel, F. W. A. van. <i>Demografische ontwikkelingen in Nederland, 1850-1950</i> (P. D. 't Hart) .....	303
Poulain, M. en Goulon, M. 'L'immigration flamande en Wallonie: évaluation à l'aide d'un indicateur anthroponymique', <i>Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis</i> , XII (1981) i-ii (J. Parmentier en J. Everaert) .....	660
Praag, Ph. van. 'Ph. van Praag (1887-1942). Symboliek ten dienste van de socialistische arbeidersbeweging', <i>Tijdschrift voor sociale geschiedenis</i> , XXII (1981) 142-166 (P. D. 't Hart) .....	147
Prestwich, M., ed. <i>Documents illustrating the Crises of 1297-98 in England</i> (R. C. van Caenegem) .....	286-287
Puchinger, G., e.a. <i>Doctor Algra, de Friese senator</i> (O. Vries) .....	105
Puc, J. P. de. 'Dominikanen en dominikanessen in Menen', <i>De Leiegouw</i> , XXIII (1981) 445-452 (M. Baelde) .....	646
Puype, J. P. <i>Blanke wapens, Nederlandse slag- en steekwapens sinds 1600</i> (Y. P. W. van der Werff) .....	643
Quintyn, J. B. 'Jozef Frans Kluyskens (1771-1843) eerste voorman van het Vlaams-Belgisch doktersgild', <i>Sartonia</i> , XLIX (december 1980) (A.M. Luyendijk-Elshout) ..	141-142
<i>Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Liber amicorum Jan Buntinx</i> (A. H. Huussen) .....	601-603
Reeuwijk, D. van. <i>Sondermeldung Texel. Opstand der Georgiërs</i> (A. E. Kersten) ....	672
Reinalda, B. <i>Bedienden georganiseerd. Ontstaan en ontwikkeling van de vakbeweging van handels- en kantoorbiedenden in Nederland van het eerste begin tot in de tweede wereldoorlog</i> (A. F. Mellink) .....	621-622
Reinsma, R. 'Martinus Stuart (1765-1826). Geschiedschrijver des Rijks', <i>De negentiende eeuw. Documentatieblad werkgroep 19e eeuw</i> , V (1981) 31-41 (A. H. Huussen) .....	295
Renardy, Chr. <i>Le monde des maîtres universitaires du diocèse de Liège 1140-1350. Recherches sur sa composition et ses activités</i> (R. van Uytven) .....	498-502
<i>Idem</i> . <i>Les maîtres universitaires dans le diocèse de Liège. Répertoire biographique 1140-1350</i> (R. van Uytven) .....	498-502
Renkema, W. E. <i>Het Curaçaose plantagebedrijf in de negentiende eeuw</i> (P. C. Emmer)	241-244

Rheenen, B. van. <i>V.N.S. N.V. Vereenigde Nederlandsche Scheepvaartmaatschappij 1920-1970</i> (J. R. Bruijn) .....	309-310
Ridder, P. de. 'Taalgebruik in de oorkonden van hertog Jan I (1267-1294) en hertog Jan II (1294-1312) van Brabant', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv, 1-16 (R. de Keyser) .....	82
Ringoir, H. <i>Afstammingen en voortzettingen der genie en trein</i> (Y. P. W. van der Werff) .....	117
<i>Idem. Bijdragen vredesgarnizoenen 1715-1795 en 1815-1940</i> (Y. P. W. van der Werff) .....	117
<i>Idem. Hoofdofficieren der infanterie 1568-1813</i> (Y. P. W. van der Werff) .....	117
<i>Idem. Nederlandse generaals 1568-1940</i> (Y. P. W. van der Werff) .....	117
Robijns, J. 'Een algemene inleiding. De muziek ten tijde van Margaretha van Oostenrijk', <i>Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen</i> , LXXXIV (1980) 61-75 (L. van Buyten) .....	289
Roegholt, R. <i>Amsterdam in de 20e eeuw</i> , II, 1945-1970 (Joh. de Vries) .....	153
Roegiers, J. 'De Nederlandse kerkpolitiek van Josef II: Verlicht of despotisch?', <i>Documentatieblad werkgroep 18e-eeuw</i> , XLIX-L (februari 1981) 39-50 (G. J. Schutte) ...	143
Roey, J. van. <i>Antwerpse poortersboeken 1533-1608</i> (G. Asaert) .....	90-92
Rombauts, W., e.a. <i>Inventarissen van de gemeentearchieven</i> , VI (E. Aerts) .....	110
Roodenburg, H. 'Predestinatie en groepscharisma. Een sociologische verkenning van de conflicten tussen calvinisten en andere gelovigen in de Republiek ±1580 - ±1650', <i>Amsterdams sociologisch tijdschrift</i> , VIII (1981-1982) 254-284 (A. H. Huussen) .....	650
Rooms, E. 'Organisatie van de bevoorrading en de bezoldiging der troepen in dienst van de Spaanse monarchie in de Zuidelijke Nederlanden (1567-1713)', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv, 121-150 (R. de Keyser) .....	82
Roos, G. K. R. de. <i>Nieuw-Guinea. De marinierskant van het verhaal, november 1960-november 1962</i> (J. R. Bruijn) .....	154-155
Roosens, B. 'De stadsomwalling van Breda: de eerste toepassing van het gebastioneerd vestingstelsel in de Nederlanden (1531-1547)', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv, 87-120 (R. de Keyser) .....	82
Rowen, H. H. <i>John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625-1672</i> (J. C. Boogman) .....	212-219
Rüler, S. van. 'Strafrechtsopvattingen in de jaren dertig, 1930-1935: van opvoedingsideaal naar generale preventie', <i>Tijdschrift voor criminologie</i> , XXII (1980) 19-35 (A. H. Huussen) .....	151
Ruiter, J. de. 'Zoeaven uit Zuid-Beveland', <i>Historisch jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland</i> , VI (1980) 7-33 (G. Taal) .....	157
Rijswijk-Clerkx, L. E. van. <i>Moeders, kinderen en kinderopvang. Veranderingen in de kinderopvang in Nederland</i> (E. P. de Booy) .....	490-491
Sande, A. W. F. M. van de. 'Een generaliteitsland in de computer', <i>Varia Historica Brabantica</i> , IX (1980) 77-135 (H. P. H. Jansen) .....	121
Sas, N. C. F. van. 'Het politiek bestel onder Koning Willem I', <i>Documentatieblad werkgroep 18e-eeuw</i> , XLIX-L (februari 1981) 110-134 (G. J. Schutte) .....	143
Schelt, L. H. van. <i>Fragmenten uit de geschiedenis van Zweeloo</i> (G. Groenhuis) .....	283
Schenk, M. G. en Herk, M. van. <i>Juliana, vorstin naast de rode looper</i> (H. P. H. Jansen) .....	262-264
Schiffers, R. 'Die sozialgeschichtliche Forschung zum Industriezeitalter in Belgien. Historische Grundlagen und gegenwärtiger Stand', <i>Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte</i> , LXVII (1980) i, 22-80 (H. van der Wee) .....	272-273
Schilling, H. en Sydow, H. 'Calvinistische Presbyterien in Städten der Frühneuzeit - eine kirchliche Alternativform zur bürgerlichen Repräsentation? (Mit einer quantifizierenden Untersuchung zur holländischen Stadt Leiden)', in: W. Ehbrecht, ed. <i>Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit</i> (385-444) (A. F. Mellink) ...	131
Schillings, A., ed. <i>Matricule de l'Université de Louvain</i> , VIII, fin février 1734- fin août 1776. <i>Corrections et tables</i> (R. van Uytven) .....	295
Scholte, M. C. P. 'Polderenburg II', <i>Rotterdams jaarboekje</i> , VIII (1980) 236-255 (H. P. H. Jansen) .....	129



Schoorl, H. 't Oge. <i>Het waddeneiland Callensoog onder het bewind van de heren van Brederode en hun erfgenamen, de graven van Holstein-Schaumburg, tot de verkoop aan vier Hollandse heren, ca. 1250-1614</i> (C. L. Verkerk) .....	85-87
<i>Idem</i> . 'Petten en de Hondsbosse Zeewering in kaart, beeld en reconstructie (1466-1614)', <i>Holland, regionaal-historisch tijdschrift</i> , XIII (1981) 91-113 (A. H. Huussen) .....	645
Schoorl, P. 'De Langedijker korenmol en zijn eerste particuliere eigenaar', <i>West-Friesland Oud en Nieuw</i> , XLVI (1979) 25-57 (H. P. H. Jansen) .....	128
Schulte-van Kessel, E. <i>Geest en vlees in godsdienst en wetenschap. Vijf opstellen over gezagsconflicten in de 17de eeuw</i> (I. Schöffner) .....	232-233
Schulten, C. M. en Smits, F. J. H. Th. <i>Grenadiers en Jagers in Nederland 1599-1829-1979</i> (Y. P. W. van der Werff) .....	117
Schuur, J. R. G. 'De grondslag van de sinds de 12de eeuw door de Hollandse graven op Friesland gemaakte aanspraken', <i>It Beaken</i> , XLIII (1981) 165-174 (O. Vries) .....	648
Simons, L. <i>Van Duinkerke tot Königsberg. Geschiedenis van de Aldietse Beweging</i> (J. Verschaeren) .....	303-305
Siraa, H. T. 'Schiedam in 1807', <i>Holland, regionaal-historisch tijdschrift</i> , XIII (1981) 22-45 (A. H. Huussen) .....	675
Slenders, J. 'De anatomische les van dr. Zacheus de Jager (1640)', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , IV (1981) 159-167 (A. D. A. Monna) .....	644
Snelders, H. A. M. 'Het fysisch-chemisch werk van de Rotterdamse arts Hendrik Willem Rouppe (1765-1816)', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , IV (1981) 25-44 (A. D. A. Monna) .....	643-644
Snelders, H. A. M. en Berkel, K. van <i>Natuurwetenschappen van renaissance tot Darwin. Thema's uit de wetenschapsgeschiedenis</i> (A. J. Veenendaal) .....	279
Somers, M. 'De Antwerpse 'Van Maerlant's-Kring' (1873-1878). Liberaal-progressieve volksvoordrachten in de politieke strijd', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv, 385-399 (R. de Keyser) .....	83
Sparreboom, J. 'Twee fiscale bronnen uit het stadsarchief van Edam, circa 1462', <i>Holland, regionaal-historisch tijdschrift</i> , XIII (1981) 146-164 (A. H. Huussen) .....	648-649
Spierenburg, P. 'Criminele geschiedenis - Een literatuuroverzicht', <i>Tijdschrift voor sociale geschiedenis</i> , XXIII (1980) 251-264 (P. D. 't Hart) .....	148
Spruit, J. E. en Voges, E., ed. <i>Antilliana. Verzameld werk van dr. W. Ch. de la Try Ellis</i> (G. J. Schutte) .....	284
Steendijk-Kuypers, J. 'De Geneeskundige School te Hoorn (1825-1865)', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , III (1980) 49-73 (A. D. A. Monna) .....	118
Stenvers, F. A. 'Geslachtsziektenbestrijding 1850-1880', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , IV (1981) 1-24 (A. D. A. Monna) .....	643
Stol, T. 'Opkomst en ondergang van de Grote Waard', <i>Holland, regionaal-historisch tijdschrift</i> , XIII (1981) 129-145 (A. H. Huussen) .....	648
Stolk, P. J. <i>De maagd van Schiedam. Een kritische hagiografie</i> (M. Carasso-Kok) ...	288
Stolleis, M., ed. <i>Staatsdenker im 17. und 18. Jahrhundert. Reichspublizistik, Politik, Naturrecht</i> (T. J. Veen) .....	134-135
Stolp, A. 'De eerste Leidse gaslichten', <i>Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken</i> , LXXII (1980) 118-122 (Th. S. H. Bos) .....	283
Stols, E. 'Aspects de la vie culturelle aux Pays-Bas Espagnols à l'époque de Rubens', <i>Bulletin de l'Institut Historique belge de Rome</i> (1978-1979) 206-225 (J. Parmentier en J. Everaert) .....	131
Stouten, J. <i>Willem Anthonie Ockerse (1760-1826). Leven en werk. Het bewogen leven van een verlicht 'Bataafs' politicus, letterkundige, predikant en wijsgeer en zijn veelzijdig oeuvre op de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw</i> (E. O. G. Haitsma Mulier) .....	615-617
	691

INHOUD JAARGANG

Stuurman, S. 'Verzuiling en klassenstrijd in Nederland', in: J. Giele, ed. <i>Het vijfde jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland</i> , 48-93 (P. D. 't Hart) .....	305
<i>Tachtig jaren statistiek in tijdreeksen, 1899-1979</i> (Joh. de Vries) .....	149
Tamse, C. A., ed. <i>Koningin Wilhelmina</i> (I. Schöffner) .....	669
TeBrake, W. H. 'Ecology en Economy in Early Medieval Frisia', <i>Viator. Medieval and Renaissance Studies</i> , IX (1978) 1-29 (R. W. M. van Schaik) .....	124
Tellier, E. en Bauwens, P. <i>Inventaire des archives des cures déposées aux archives de l'Etat à Huy</i> (E. Aerts) .....	109
Terwen-Dionisius, E. M. 'Vier eeuwen bouwen in de Hortus. Deel I (1587-1815)', <i>Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken</i> , LXXII (1980) 35-65 (Th. S. H. Bos) .....	283
Theunissen, B. 'De briefwisseling tussen A. G. Camper en G. Cuvier', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , III (1980) 155-177 (A. D. A. Monna) .....	118
<i>Thuis in de late middeleeuwen. Het Nederlands burgerinterieur 1400-1535</i> (H. P. H. Jansen) .....	127
Thijs, A. K. L. 'Peling naar de politieke overtuiging van Lodewijk Joachim Vleeschouwer (Antwerpen, 1810-1866), vrijmetselaar, katholiek journalist en flamingant', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv, 313-345 (R. de Keyser) .....	83
Thijs, M. <i>De rooms-katholieke en protestantse inquisities in de Zuidnederlandse provincieën</i> (J. van de Wiele) .....	640
Timmers, J. J. M. <i>De kunst van het Maasland</i> , II, <i>De gotiek en de renaissance</i> (H. P. H. Jansen) .....	83-85
Tournoy, G. 'De tijd van Margaretha van Oostenrijk. Een cultuurbeeld', <i>Handelingen van de Koninklijke kring van oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen</i> , LXXXIV (1980) 40-60 (L. van Buyten) .....	289
Troclet, L. -E., ed. <i>Jun 1912 à Liège</i> (M. van den Wijngaert) .....	310-311
Tromp, H. J. M. 'Drente tussen twist en vrede', <i>Drentse Historische Studies</i> , I (1979) 7-86 (Th. S. H. Bos) .....	116
<i>Tijdschrift voor vrouwenstudies</i> , I (1980) (H. J. Wedman) .....	107-108
Tijtgat, J. P. 'De kapucijnen in Menen, 1603-1797', <i>De Leiegouw</i> , XXIII (1981) 425-444 (M. Baelde) .....	646
Übleis, F. 'Deutsche in Indien 1600-1700. Entstehung, Struktur und Funktion des Indienbildes der deutschen Reiseberichte des 17. Jahrhunderts', <i>Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte</i> , XXXII (1980) ii, 127-151 (M. E. van Opstall) .....	133-134
Uil, H. 'Van stadsarchivaris tot gemeentelijke archiefdiens', <i>Historisch jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland</i> , VI (1980) 105-119 (G. Taal) .....	123
Unger, R. W. 'Dutch Herring, Technology, and International Trade in the Seventeenth Century', <i>The Journal of Economic History</i> , XL (1980) 253-279 (J. R. Bruijn) .....	134
Uyttebrouck, A. 'L'ancienne 'Collection Chanoine E. Reusens'. Un important lot de chartes acquis par les Archives Générales du Royaume', <i>Miscellanea Archivistica</i> , XXVIII (1980) 53-75 (R. van Uytven) .....	110
<i>Valkhof te Nijmegen, Het</i> (H. P. H. Jansen) .....	286
Vandenbroeke, Chr. <i>Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk</i> (E. Aerts en J. Delbeke) .....	583-596
Vanhemelryck, F. <i>De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de late middeleeuwen tot het einde van het ancien régime (1404-1789)</i> (A. H. Huussen) .....	603-604
Veenendaal jr., A. J., ed. <i>Briefwisseling van Anthonie Heinsius, 1702-1720</i> , IV, 1705 (J. G. Stork-Penning) .....	235-237
Veld, N. K. C. A. in 't. <i>De ereraden voor de kunst en de zuivering van de kunstenaars. Een bijdrage tot de geschiedschrijving van de zuivering van het vrije beroep</i> (J. C. H. Blom) .....	670-671
Velde, C. van de. 'L'itinéraire Italien de Rubens', <i>Bulletin de l'Institut Historique belge</i>	

<i>de Rome</i> (1978-1979) 238-259 (J. Parmentier en J. Everaert) .....	131
Vellenga, J. T. 'De doorbraak in Friesland', <i>It Beaken</i> , XLIII (1981) 18-29 (O. Vries)	676
Verhulst, A. en Gottschalk, M. K. E., ed. <i>Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België</i> (R. W. M. van Schaik) .....	491-494
Verseput, J. <i>De lange reis langs de tweede weg</i> (M. G. Buist) .....	237-241
Vetter, K. 'Das Kaas- en Broodspel'. Ein wenig beachteter Bauernaufstand am Vorabend des deutschen frühbürgerlichen Revolution', <i>Zeitschrift für Geschichtswissenschaft</i> , XXVIII (1980) 651-660 (R. W. M. van Schaik) .....	127
Visser, R. P. W. 'Theorie en praktijk van Swammerdams wetenschappelijke methode in entomologie', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , IV (1981) 63-73 (A. D. A. Monna) .....	644
Vleesenbeek, H. H. <i>De eerste grote industriële fusie in Nederland na de tweede wereldoorlog. Het ontstaan van Nijverdal-ten Cate. Een bedrijfshistorische analyse</i> (F. A. M. Messing) .....	627-630
Voets, B. <i>Bewaar het toevertrouwde pand. Het verhaal van het bisdom Haarlem</i> (J. Bosmans) .....	658-659
Volmuller, H. W. J., e.a., ed. <i>Nijhoffs geschiedenislexicon. Nederland en België</i> (J. C. H. Blom) .....	597-598
Voorhoeve, J. J. C. 'De slinkende rol van Nederland', <i>Internationale Spectator</i> , XXXV (1981) 69-78 (J. Bosmans) .....	672-673
Voss, V. <i>Beeld van een partij. De documentaire geschiedenis van D'66</i> (J. Bosmans) .	155
Vrankrijker, A. C. J. de. <i>Mensen, leven en werken in de Gouden Eeuw</i> (G. Groenhuis)	650
Vries, G. J. de. <i>R. C. Bakhuizen van den Brink als graecus</i> (P. B. M. Blaas) .....	657
Vries, Joh. de. <i>Een eeuw vol effecten. Historische schets van de Vereniging voor de effectenhandel en de Amsterdamse effectenbeurs, 1876-1976</i> (M. G. Buist) .....	248-251
<i>Idem. Katholieke Hogeschool Tilburg, II, 1955-1977. Onderweg van Hogeschool naar Universiteit</i> (A. E. Cohen) .....	625-627
<i>Idem, e.a., ed. Ondernemende geschiedenis. 22 opstellen geschreven bij het afscheid van mr. H. van Riel als voorzitter van de vereniging het Nederlands Economisch-Historisch archief</i> (M. G. Buist) .....	75-81
Vries, J. J. de. 'De ontwikkeling van de inzichten in de grondwaterhydrologie in Nederland rond de eeuwwisseling', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , III (1980) 1-27 (A. D. A. Monna) .....	118
<i>75 jaar Kinderwetten 1905-1980</i> (G. Taal) .....	309
Vyver, O. van de. 'L'école de mathématiques des Jésuites de la province Flandro-Beige au XVIIe siècle', <i>Miscellanea Edmundo Lamalle Nuncupata, Archivum Historicum Societatis Iesu</i> , II (1980) 265-278 (K. van Berkel) .....	133
Waning, C. J. W. van en Moer, A. van der. <i>Dese aengenaeme tocht. Chatham 1667 herbezien door zeemansogen</i> (J. R. Bruijn) .....	292-293
Warlop, E. "Oude Vlaanderen" en de Zwarte Leeuw op Gouden Veld', <i>Miscellanea Archivistica</i> , XXVIII (1980) 5-52 (R. van Uytven) .....	126-127
Welvaert, P. '1617-1797: 180 jaar wonen in het Sint-Elisabethbegijnhof te Gent', <i>Bijdragen tot de geschiedenis</i> , LXIII (1980) i-iv, 219-266 (R. de Keyser) .....	82
Wensky, M. <i>Wachtendonk</i> (R. W. M. van Schaik) .....	115
<i>Werken rondom het IJ. Vakbondsstrijd in vijf Amsterdamse bedrijfstacken, 1870-1940</i> (H. J. Wedman) .....	662-663
Wesseling, H. L. 'Post-Imperial Holland', <i>Journal of Contemporary History</i> , XV (1980) i, 125-142 (J. Bosmans) .....	155
Wiel, C. van de. 'Een verzameling van aarts priester Ph. E. van der Noot. Akten voornamelijk over de stedelijke dekenij Mechelen (1643-1693)', <i>Handelingen van de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen</i> , LXXXIV (1980) 186-196 (L. van Buyten) .....	292
<i>Idem. 'Notes journalières du cardinal Van Roey (10 mai- 22 juin 1940)', Handelingen van</i>	

## INHOUD JAARGANG

<i>de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen, LXXXIV</i> (1980) 209-224 (L. van Buyten) .....	312
Willemsen, A. W. 'De Nederlandse congressen en hun politieke achtergrond', <i>De negentiende eeuw. Documentatieblad werkgroep 19e eeuw</i> , V (1981) 60-71 (A. H. Huussen)	301
Wils, L., e.a. <i>Kopstukken van de Vlaamse beweging, Jan van Rijswijk, Adolf Pauwels, Louis Franck</i> (E. Gerard) .....	511-514
Wit, H. F. de. <i>Gorcums Heren. Regentenpolitiek 1650-1750</i> (G. Groenhuis) .....	292
Witte, E. 'De voor- en nadelen van de gebeurtenissen van 1830 voor het Zuiden', <i>De negentiende eeuw. Documentatieblad werkgroep 19e eeuw</i> , V (1981) 189-199 (A. H. Huussen)	300
Woelderink, B. 'Het bezoek van Simon Stevin aan Dantzig in 1591', <i>Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek</i> , III (1980) 178-186 (A. D. A. Monna) .....	118
Wolf, R. de. 'Mechanisatie en kwalificatie bij de kolenwinning. De Staatsmijnen in Limburg, 1945-1968', <i>Tijdschrift voor sociale geschiedenis</i> , XXIV (1981) (P. D. 't Hart)	656
Wolff, E. en F. 'The Problem of the First Jewish Settlers in New Amsterdam, 1654', <i>Studia Rosenthaliana</i> , XV (1981) ii, 169-177 (A. H. Huussen) .....	653
Woltring, J. <i>Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1919-1945, periode A, 1919-1930, III, 1 september 1921-31 juli 1922</i> (J. C. H. Blom) .....	311-312
Wortel, D. en Kranenburg, M. <i>80 jaar vakbeweging in Leiden. De geschiedenis van de Leidse bestuurdersbond en het NVV in Leiden</i> (P. D. 't Hart) .....	308
Wymans, G. <i>Répertoire d'armoiries sur sceaux des hommes de fief du comté de Hainaut XIIIe-XVIIIe siècles</i> , I, i, <i>Sceaux conservés en Hainaut</i> (R. van Uytven) .....	270-271
Ydewalle, Ch. d'. <i>L'abbaye au bout du jardin. Préface de dom Michel Coune, abbé de Saint-André</i> (J. F. Gilmont) .....	145
Zamojski, J. 'La hiérarchie de l'église catholique de France, de Belgique et de Hollande pendant la seconde guerre mondiale', <i>Acta Poloniae Historica</i> , XLII (1980) 175-208 (J. Bosmans) .....	151-152
Zevenbergen, J. A. <i>De Surinaamse huwelijkswetgeving in historisch en maatschappelijk perspectief</i> (A. H. Huussen) .....	661-662
Zuber, R. 'De Scaliger à Saumaise: Leyde et les grands 'Critiques' français', <i>Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français</i> , CXXVI (1980) 461-488 (K. van Berkel) .....	290-291
Zweers, J. H. F., Vogels, P. F. S. en Smitz, M. M. R. N. 'Gelderse rechters in het proces tegen mr. Johan van Oldenbarnevelt', <i>Bijdragen en mededelingen Gelre</i> , LXXII (1981) 99-117 (R. W. M. van Schaik) .....	655
<i>Zwolle in de middeleeuwen: onderzoeken naar een vroegstedelijke samenleving</i> (J. A. Kossmann-Putto) .....	130

## NAAMLIJST VAN MEDEWERKERS/STERS

E. Aerts, p/a Algemeen Rijksarchief, Ruisbroekstraat 2-6, B 1000 Brussel, België  
 G. Asaert, Theophile Gautierstraat 13, B 2050 Antwerpen, België  
 M. Baelde, Doornstraat 332, B 8200 Brugge, België  
 P. Bange, p/a Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen  
 A.D. Belinfante, Van Nijenrodeweg 896, 1081 BH Amsterdam  
 K. van Berkel, Lindeboom 45, 4101 WG Culemborg  
 P.B.M. Blaas, Mozartlaan 4, 1901 XS Castricum  
 J.C.H. Blom, Fruinlaan 4, 2313 ER Leiden  
 P.Th.F.M. Boekholt, Hooiweg 125, 9765 EE Paterswolde  
 H. Boels, Antaresstraat 7d, 9742 LA Groningen  
 P. den Boer, Graaf Adolfstraat 2, 3583 VT Utrecht  
 W.C. Boeschoten, Sophialaan 15, 1213 XK Hilversum

NAAMLIJST MEDEWERKERS/STERS

J.C. Boogman, Louise de Colignystraat 15, 7001 GD Doetinchem  
 E.P. de Booy, Frans Halslaan 74, 3723 EH Bilthoven  
 Th.S.H. Bos, Dreef 32, 2803 HB Gouda  
 J.A.M.Y. Bos-Rops, Dreef 32, 2803 HB Gouda  
 J. Bosmans, Weezenhof 35-28, 6536 HB Nijmegen  
 J.R. Bruijn, Hofbrouckerlaan 21, 2341 LM Oegstgeest  
 M.G. Buist, Troelstralaan 57, 9722 JE Groningen  
 L. van Buyten, Blijde Inkomststraat 21, B 3000 Leuven, België  
 R.C. van Caenegem, Blandijnberg, 2, B 9000 Gent, België  
 C.M. Cappon, Van Woustraat 38-III, 1074 AB Amsterdam  
 D.G. Carasso, Dr. Koomansstraat 21, 1391 XA Abcoude  
 M. Carasso-Kok, Dr. Koomansstraat 21, 1391 XA Abcoude  
 M. Cloet, Blijde Inkomststraat 21, 5e verd., B 3000 Leuven, België  
 A.E. Cohen, Van Brouhovenlaan 4, 2343 HD Oegstgeest  
 J.P.A. Coopmans, Willem van Oranjelaan 38, 5211 CV 's-Hertogenbosch  
 R.M. Dekker, P.C. Hoofdstraat 75, 1071 BP Amsterdam  
 J. Delbeke, Vlaamse Economische Hogeschool, Brabantstraat 228, B 1030 Brussel, België  
 A. van der Does-Rissik, Ruychrocklaan 18, 2597 EN Den Haag  
 P.J. Drooglever, Bootsmastraat 11a, 2722 CR Zoetermeer  
 W.J. van der Dussen, Zwanenveld 16-29, 6538 LP Nijmegen  
 H. van den Eerenbeemt, Prof. Gimbrelrelaan 162, 5037 EN Tilburg  
 P.C. Emmer, Van Beuningenlaan 32, 2334 CC Leiden  
 J. Everaert, Blandijnberg 2, B 9000 Gent, België  
 C. Fasseur, Prof. Gerbrandyweg 9, 2584 CA Den Haag  
 W.Th.M. Frijhoff, Jan van Ghestellaan 25, 3054 GE Rotterdam  
 E. Gerard, p/a KUL, dept. geschiedenis, Blijde Inkomststraat 21/05, B 3000 Leuven, België  
 J.F. Gilmont, Rue Louis Hymans 8, B 1060 Brussel, België  
 J. van Goor, Koppellaan 15, 3721 PD Bilthoven  
 G. Groenhuis, Laan van het Kwekebos 13, 7823 KA Emmen  
 S. Groenveld, Vrijbuitenhof 25, 2132 TM Hoofddorp  
 M. Gijswijt-Hofstra, p/a Herengracht 286, 1016 BX Amsterdam  
 E.O.G. Haitsma Mulier, Tintorettostraat 6 I, 1077 RS Amsterdam  
 P.D. 't Hart, Centrumgebouw Noord, Padualaan 14, 3508 TB Utrecht  
 J. Heringa, Emmastraat 26, 9401 HG Assen  
 J.M.M. Hermans, p/a Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 56, 9712 SJ Groningen  
 J. van Herwaarden, Postbus 360, 2920 AJ Krimpen aan de IJssel  
 I. van Huik, NJBG, Prins Willem Alexanderhof 5, 2595 BE Den Haag  
 A.H. Huussen, Troelstralaan 49, 9722 JD Groningen  
 F.R. Hijzeler, Venuslaan 75, 9742 KK Groningen  
 J.I. Israel, University College, Dept. of History, Gower Street, Londen, WC 1E 6BT Engeland  
 H.K. 's Jacob, Grote Rozenstraat 38, 9712 TJ Groningen  
 H.P.H. Jansen, Houtlaan 19, 2334 CJ Leiden  
 M.B. de Jong, Derde Helmersstraat 23 hs, 1054 BA Amsterdam  
 A.C.M. Kappelhof, Postbus 1346, 5200 BJ 's-Hertogenbosch  
 A.E. Kersten, Turfberg 39, 2716 LV Zoetermeer  
 R. de Keyser, Blijde Inkomststraat 21, B 3000 Leuven, België  
 W.R.H. Koops, Poorthofsweg 20, 9751 CE Haren  
 P. Kooij, De Sitterstraat 12, 9721 EW Groningen  
 A.P.E. Korver, Herengracht 286, 1016 BX Amsterdam  
 E.H. Kossmann, Thorbeckelaan 180, 9722 NJ Groningen  
 J.A. Kossmann-Putto, Thorbeckelaan 180, 9722 NJ Groningen  
 R. Kroes, Jodenbreestraat 9, 1011 NG Amsterdam  
 J.A.E. Kuys, Veldstraat 53, 6533 CB Nijmegen

NAAMLIJST MEDEWERKERS/STERS

C.J. de Kruijter, Postbus 202, 3830 AE Leusden  
 R.E. Künzel, Keizersgracht 569-571, 1017 DR Amsterdam  
 H.J.M. van de Laar, Esscheweg 68, 5271 NA Sint Michielsgestel  
 J. Lever, p/a Postbus 7161, 1007 MC Amsterdam  
 P.H.D. Leupen, Hermelijnsstraat 62, 6531 JZ Nijmegen  
 G.C.P. Linssen, Postbus 258, 6040 AG Roermond  
 A.M. Luyendijk-Elshout, Prins Bernhardlaan 60, 2341 KL Oegstgeest  
 K. Maddens, p/a Rijksarchief, Guido Gezellestraat, B 8500 Kortrijk, België  
 E. van Manen, p/a Sophialaan 15, 1213 XK Hilversum  
 S. Mastellone, University of Florence, Via S. Marcellino 5, Florence, Italië  
 J. de Mayer, Justus Lipsiusstraat 18a, bus 18, B 3000 Leuven, België  
 A.F. Mellink, Rijksstraatweg 366, 9752 CR Haren  
 J. Mertens, p/a Rijksarchief, Academiestraat 14-18, B 8000 Brugge, België  
 F.A.M. Messing, Mgr. Schaepmanlaan 49, 5103 BB Dongen  
 A.D.A. Monna, p/a Universiteitsbibliotheek, Wittevrouwenstraat 9-11, 3512 CS Utrecht  
 W.W. Mijnhardt, Wolfhezerweg 50, 6874 AE Wolfheze  
 F. de Nave, Museum Plantin-Moretus, Vrijdagmarkt, B 2000 Antwerpen, België  
 M. Nuyttens, Roggelaan 3, B 8500 Kortrijk, België  
 M.E. van Opstall, p/a Algemeen Rijksarchief, Prins Willem Alexanderhof 20, 2595 BA Den Haag  
 D. van Overstraeten, Avenue de l'Atlantique 115, Bte 10, B 1150 Brussel, België  
 J. Parmentier, Antoon Sanderusstraat 38, B 9000 Gent, België  
 G.N. van der Plaat, Wingerdpark 102, 2724 RG Zoetermeer  
 J.J. Poelhekke, 't Brouwershuis, Steenstraat 22, 6511 TV Nijmegen  
 J. Römelingh, Zuider Stationsweg 31, 2061 HD Bloemendaal  
 D.J. Roorda†  
 R. de Ruig, Mulderstraat 21, 3581 GP Utrecht  
 J. Sanders, Waterstraat 20, 5211 JD 's-Hertogenbosch  
 J.H. von Santen, Montessorilaan 3, 3706 TB Zeist  
 R.W.M. van Schaik, Golfslag 157, 9732 MJ Groningen  
 A.L. van Schelven, Grindelweg 4, 7552 EG Hengelo  
 I. Schöffner, P.J. Blokstraat 51, 2313 ES Leiden  
 R. de Schryver, Lokaertlaan 17, B 1980 Tervuren, België  
 G.J. Schutte, Roeltjesweg 10, 1217 TD Hilversum  
 P. Servais, Impasse du Rateau 5, B 1348 Louvain-la-Neuve, België  
 B. Sierman, Da Costastraat 135 III, 1053 ZM Amsterdam  
 M. Stapert, p/a Postbus 19185, 1000 GD Amsterdam  
 P.R.D. Stokvis, Zeemanlaan 36, 2313 SZ Leiden  
 J.G. Stork-Penning, Lijsterlaan 187, 1403 AT Bussum  
 K.W. Swart, University College, Dept. History, Gower Street, Londen, WC 16 BT, Engeland  
 G. Taal, Engelumerstraat 20, 8912 GC Leeuwarden  
 J.J. Temminck, Jansstraat 40, 2011 AX Haarlem  
 W. Ullmann†  
 R. van Uytven, Naamsesteenweg 186, B 3030 Heverlee, België  
 Th.J. Veen, Heemsteedse, Dreef 156, 2102 KR Heemstede  
 A.J. Veenendaal, Noordweg 60, 2641 AN Pijnacker  
 C.L. Verkerk, Wanningstraat 11, 1071 LA Amsterdam  
 J. Verschaeren, Hertjen 152, B 2700 Sint-Niklaas, België  
 J.J. Voskuil, Keizersgracht 569-571, 1017 DR Amsterdam  
 P.H.H. Vries p/a sub. fac. geschiedenis, Postbus 9515, 2300 RA Leiden  
 O. Vries, Fries Instituut, Westersingel 28-30, 9718 CM Groningen  
 H. de Vries, Oranje Nassaulaan 79, 1075 AM Amsterdam  
 Joh. de Vries, p/a Westeinde 1, 1017 ZN Amsterdam  
 H.J. Wedman, Stationsweg 13, 9989 BT Warffum

## NAAMLIJST MEDEWERKERS/STERS

H. van der Wee, Ettingestraat 10, 'De Hettinghe', B 2778 St. Pauwels-Waas, België  
Y.P.W. van der Werff, Wilhelminasingel 21, 4818 AC Breda  
Joh. van de Wiele, Frans Masereelstraat 23, B 9110 Gent-St. Amandsberg, België  
E. Witte, Scailquinstraat 37, bus 12, B 1030 Brussel, België  
J.J. Woltjer, Prinses Beatrixlaan 40, 2341 TZ Oegstgeest  
M. van den Wijngaert, Vrijheidslaan 17, B 10180, Brussel-Koekelberg, België

## AUTEURS

E. Aerts (1955) is werkzaam in de wetenschappelijke diensten van het Algemeen Rijksarchief te Brussel, afdeling Rekenkamers.  
W.C. Boeschoten (1953) is werkzaam bij de Nederlandsche Bank NV, afdeling Wetenschappelijk onderzoek en econometrie.  
J.P.A. Coopmans (1925) is hoogleraar in de algemene inleiding tot de rechtswetenschap en Nederlandse rechtsgeschiedenis aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg.  
J. Delbeke (1954) is docent aan de Vlaamse Economische Hogeschool te Brussel.  
E. van Manen (1947) is journalist.  
S. Mastellone (1920) is hoogleraar in de politieke theorie aan de Universiteit van Florence en hoofdredacteur van het tijdschrift *Il Pensiero Politico*.